

Держава та регіони

Серія:
Економіка та підприємництво
2018 р., № 6 (105)

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: **О. В. Покатаєва**,
доктор економічних наук, доктор юридичних наук,
професор

Головний редактор:

О. І. Трохимець, доктор економічних наук, доцент

Редакційна колегія:

О. І. Амоша, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік НАН України

В. М. Бородюк, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України

Ю. Г. Лисенко, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України

Б. М. Андрушків, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

В. Г. Бодров, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Ю. Є. Петруня, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

В. В. Віглінецький, доктор економічних наук, професор

О. Л. Гальцова, доктор економічних наук, професор

Л. С. Головкова, доктор економічних наук, професор

В. М. Даніч, доктор економічних наук, професор

М. М. Іванов, доктор економічних наук, професор, академік АЕН України

Т. С. Клебанова, доктор економічних наук, професор

В. Л. Корінсьв, доктор економічних наук, професор, академік АЕН України

Г. Ю. Кучерова, доктор економічних наук, доцент

В. І. Ляшенко, доктор економічних наук, професор

М. Г. Пивоваров, доктор економічних наук, професор

О. В. Покатаєва, доктор економічних наук, доктор юридичних наук, професор

В. М. Порохня, доктор економічних наук, професор

М. М. Радсва, доктор економічних наук, професор

В. Л. Осецький, доктор економічних наук, професор

К. С. Салига, доктор економічних наук, професор

А. Г. Семенов, доктор економічних наук, професор, академік АЕН України

Л. Н. Сергєєва, доктор економічних наук, професор

А. А. Ткач, доктор економічних наук, професор, академік АЕН України

В. В. Томарєва-Патлахова, доктор економічних наук, доцент

А. М. Турило, доктор економічних наук, професор

О. І. Черняк, доктор економічних наук, професор

Іноземні члени редакційної колегії:

В. Курзенєв, доктор технічних наук, професор (Російська Федерація)

Ю. Осипов, доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки Російської Федерації (Російська Федерація)

С. Пелих, доктор економічних наук, професор (Республіка Білорусь)

Ю. Сокол, доктор реабілітований, професор (Республіка Литва)

В. Фатєєв, доктор економічних наук, професор (Республіка Білорусь)

Технічний редактор: **М. В. Блохіна**

Дизайнер обкладинки: **Я. В. Зоська**

Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати авторські оригінали, в тому числі змінювати назву та рубрикацію. В статтю можуть вноситися зміни редакційного характеру без згоди автора (авторів).

Журнал включено
до переліку фахових видань
згідно з наказом МОН
від 06.11.2014 р. № 1279

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща)

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету
інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України про державну
реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
Серія KB № 14178-3149 ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету
інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України
про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
26.12.2018 р., протокол № 4

Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні посилання на журнал "Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво" обов'язкове.

Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б.
Телефон: +38 (099) 273 83 99
Електронна пошта:
editor@econom.stateandregions.zp.ua
Офіційний сайт: www.econom.stateandregions.zp.ua

Підписано до друку 27.12.2018.
Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 рр.
Замовлення № 0219/43.

Виготовлено на поліграфічній базі
Класичного приватного університету

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

<i>Назаров М.І., Морозова І.В.</i> ЗВОРОТНИЙ БІК ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: КРАЇНИ-ЧЛЕНИ ЄС ТА УКРАЇНА.....	4
<i>Фатенок-Ткачук А.О., Губей А.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ІНОЗЕМНИМИ ПОКУПЦЯМИ ТА ЗАМОВНИКАМИ.....	12

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

<i>Бусарев Д.В.</i> ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ.....	19
<i>Калачевська Л.І.</i> ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ ЯК НАПРЯМ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	25
<i>Коваль П.Ф., Андрєєва Г.П.</i> ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРИГОДНИЦЬКОГО ТУРИЗМУ.....	32

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

<i>Джур О.Є.</i> ВИРОБНИЧА ЕФЕКТИВНІСТЬ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ.....	39
<i>Зеркаль А.В.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОМЕРЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ.....	47
<i>Канцір І.А., Рихліцький Т.І.</i> ІННОВАЦІЙНИЙ СКЛАДНИК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	53
<i>Ладонько Л.С., Мітал О.Г.</i> РОЛЬ ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	58
<i>Свиноус І.В., Гура А.М.</i> СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА УПРАВЛІННЯ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	64
<i>Слободянюк О.В., Ковтунова Н.С.</i> ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	73
<i>Хадарцев О.В., Міщенко А.Ю.</i> МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА.....	79

**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

Filon M.M., Borsuk Yu.N.

ORIGINS AND ANALYSIS OF CONSEQUENCES OF DECOMMUNIZATION..... **86**

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Огородник В.В.

СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ ІЗ ДЕРЖАВНОЮ УЧАСТЮ В УКРАЇНІ..... **91**

Шумська С.С.

МОНІТОРИНГ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ДИСБАЛАНСІВ ЗА ІНДИКАТОРАМИ
ФІНАНСОВОЇ СФЕРИ: ЄВРОПЕЙСЬКІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ..... **97**

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Бортнік Н.В., Афоніна А.-М.В.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ МЕХАНІЗМ
ВІДШКОДУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ (VALUE ADDED TAX)..... **108**

Онищенко В.Є., Головченко Є.Ю.

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФРАНЦІЇ:
АДАПТАЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОГО ДОСВІДУ ДО УМОВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ..... **115**

Половинчак Л.А.

ОСОБЛИВОСТІ ЕТИЧНИХ НОРМ І ПРИНЦИПІВ
ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ АУДИТОРІВ..... **120**

Соколова Н.М.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПІДХОДІВ
ДО ЗНЕЦІНЕННЯ ФІНАНСОВИХ АКТИВІВ..... **125**

**МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

Ліба В.О., Черевко Я.О., Ткачук В.В.

ОГЛЯД ТА АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ДІАГНОСТИКИ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ..... **131**

Ревенко Д.С.

МОДЕЛЮВАННЯ І ДІАГНОСТИКА СТІЙКОСТІ
МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
(СТОХАСТИЧНИЙ ПІДХІД)..... **138**

Дятлова Ю.В.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ, ІНТЕГРАЦІЯ ТА ІНТЕРНАЛІЗАЦІЯ
В БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ..... **145**

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.92

Назаров М.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Навчально-наукового інституту економіки,
оподаткування та митної справи
Національного університету державної фіскальної служби України

Морозова І.В.

студентка
Навчально-наукового інституту економіки,
оподаткування та митної справи
Національного університету державної фіскальної служби України

ЗВОРОТНИЙ БІК ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: КРАЇНИ-ЧЛЕНИ ЄС ТА УКРАЇНА

У статті дано загальну характеристику Євросоюзу як потужного економічного об'єднання. Визначено основні недоліки Угоди про асоціацію. Проаналізовано основні проблеми та ризики вступу України до Європейського Союзу. Досліджено основні причини планування виходу країн зі складу ЄС. Зроблено відповідні висновки та надано пропозиції щодо подальших дій.

Ключові слова: євроінтеграція, Євросоюз, світове співтовариство, інвестування, вільна торгівля, міжнародні інвестиційні процеси, індекс конкурентоспроможності, ризик, загрози, агресія, сировинний придаток.

В статье дана общая характеристика Евросоюза как мощного экономического объединения. Определены основные недостатки Соглашения об ассоциации. Проанализированы основные проблемы и риски вступления Украины в Европейский Союз. Исследованы основные причины планирования выхода стран из состава ЕС. Сделаны соответствующие выводы и даны предложения относительно последующих действий.

Ключевые слова: евроинтеграция, Евросоюз, мировое сообщество, инвестирование, свободная торговля, международные инвестиционные процессы, индекс конкурентоспособности, риск, угрозы, агрессия, сырьевой придаток.

The article gives a general description of the European Union as a powerful economic association; identifies the main disadvantages of the association agreement; analyses the main problems and risks of Ukraine's accession to the European Union; investigates the main reasons for planning the withdrawal of countries from the EU; appropriate conclusions were drawn and suggestions for further action were made.

Keywords: European integration, European Union, world community, investment, free trade, international investment processes, competitiveness index, risk, threats, aggression, raw materials appendage.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні дуже значним є вплив міжнародних інтеграційних процесів на функціонування не лише регіональних міжнародних систем і становлення нового міжнарод-

ного порядку, а й окремих суспільств та держав. Основним виразником таких ідей у Європі сьогодні є Європейський Союз. «Євросоюз – це провідний механізм поєднання інтересів переважної більшості європейців у їх прагненні безпеки й досягнення вищого рівня розвитку» [1].

Інтеграція в Європу і майбутнє членство в ЄС давно вже стали пріоритетом зовнішньої політики Української держави, хоча слід говорити вже про перехід цього питання із розряду суто зовнішньополітичних до таких, які визначають і внутрішньодержавне життя.

Досить актуальним і важливим питанням сьогодення є вивчення характеру довгострокових та короткострокових чинників впливу процесів європейської інтеграції на українське суспільство. Чимало праць присвячено позитивним положенням входження України до ЄС, однак, як правило, вчені, розглядаючи лише позитивні аспекти, нехтують можливими негативними наслідками та роблять передчасні висновки. Оскільки від нас залежить майбутнє України, нам необхідно виявити всі можливі ризики, щоб прийняти виважене рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідження проблеми інтеграції та співпраці України з ЄС знайшли своє відображення у роботах таких авторів, як І. Бережнюк, С. Боротничек, А.С. Гальчинський, О.А. Корнієвський, В. Опришко, Н. Пирець, П. Пашко, В. Посельський, М. Тонев, Є.Д. Холстїніна, О. Дугїна, З. Бжезинський, О. Ледеяєва, С. Хантїнгтон та ін. [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на те що європейська інтеграція сьогодні являє собою широкомасштабні процеси, ще не зовсім досконало досліджено мінуси вступу в європейський простір для економіки взагалі. Тобто однозначно не можна вважати глобалізаційні та євроінтеграційні процеси позитивним явищем. У різноманітних дослідженнях вітчизняних економістів спільної думки досі не існує, тобто питання євроінтеграції України залишається актуальним.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета статті полягає в дослідженні політичних, економічних та соціальних проблем і ризиків євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Європейський Союз – це унікальне об'єднання країн Європи, які через створення спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також шляхом реалізації спільної політики й діяльності мають на меті забезпечити безперервне економічне зростання, соціальний розвиток і згуртованість країн-учасниць. Держави Європейського Союзу (ЄС) створи-

ли спільні інституції, яким делегували частину своїх національних повноважень так, що рішення в певних сферах загальних інтересів можуть ухвалюватися демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні. Таке усупільнення суверенітетів називають також європейською інтеграцією [1].

Поняття «Європейський Союз» запроваджено 1993 р. в Маастрихтському договорі (або Договорі про Європейський Союз) як поєднання наднаціональної (Європейська Спільнота) і міжурядових (співпраця в галузі правосуддя та внутрішніх справ і спільна зовнішня та безпекова політика) засад, так званих «стовпів» [2].

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода) визначає якісно новий формат відносин з ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» та є стратегічним орієнтиром системних реформ в Україні.

З початком застосування Угоди з Україною ЄС започаткував процес укладення нового типу угод про асоціацію з країнами-сусідами, які за своїм змістом охоплюватимуть максимально широке коло питань взаємного інтересу та пропонуватимуть поглиблену співпрацю на основі принципу обумовленості.

Угода є унікальним двостороннім документом, який виходить далеко за рамки угод про асоціацію, які були укладені ЄС свого часу з країнами Центральної та Східної Європи. Угоду можна розглядати як важливий крок на шляху наближення в перспективі до наступного етапу – укладення договору про вступ до ЄС. Угода за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором із третьою країною, коли-небудь укладеним ЄС. Значення Угоди про асоціацію для України слід розглядати крізь призму двох напрямів: поперше, поступової інтеграції України до ЄС, а подруге, стратегії розвитку України [3].

У 2016 р. почав діяти режим вільної торгівлі між Україною та ЄС. Хоча українські товари могли експортуватися в Євросоюз без сплати мит ще з квітня 2014 р., ця лібералізація була тимчасовою й односторонньою, у межах дії автономних преференцій ЄС. Тимчасовий характер угоди не давав змоги розраховувати на притік європейських інвестицій: потенційні інвестори побоювалися такої невизначеності. Режим віль-

ної торгівлі визначає подальший розвиток торговельних відносин з ЄС. Угода про асоціацію досить чітко вказує на те, що далі режим торгівлі може змінюватися лише в бік лібералізації і протягом наступних десяти років відбуватиметься подальше спрощення умов торгівлі України і ЄС.

Існують певні недоліки цієї угоди. Так, наприклад, узгодження норм Зони вільної торгівлі, яке відбувалося кілька років тому, коли структура української економіки була зовсім іншою. У той час основою статтею українського експорту вважалася продукція металургії, але російська агресія на сході, що призвела до воєнних дій, значно вплинула на зниження цього потенціалу. Тобто сьогодні ключовою статтею українського експорту стає агропродукція, що вимагає коригування угоди про вільну торгівлю України та ЄС.

Ще одна проблема полягає у тому, що лібералізація торгівлі України та ЄС відбувається не в найкращий період саме для Євросоюзу. Повільний вихід із кризи низки країн ЄС підштовхує їх щодо продовження політики бюджетної економії. Це, насамперед, знижує можливості попиту, у тому числі й на українські товари. Щодо світових цін на основні експортні товари України, то вони залишаються низькими. Саме це сприяло падінню обсягу українського експорту в ЄС у 2015 р. [4].

Також в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС існують можливі ризики, зокрема:

1. Тиск на владу. Європейський Союз тиснеть на Україну, щоб влада втілювала в життя взяті на себе в Угоді зобов'язання.

2. Політичні ризики, пов'язані з частковою втратою суверенітету та підпорядкування території органам ЄС.

3. Невизначеність місця України в стратегії розвитку ЄС, що негативно вплине на економічний стан, оскільки між країнами ЄС існує висока конкуренція в деяких галузях, що потребує переорієнтування на менш конкурентні напрями діяльності.

4. Погіршення взаємин із країнами СНД, що зупинить ефективну співпрацю з Митним союзом Росії, Білорусії та Казахстану.

5. Втрата конкурентоспроможності певних галузей, оскільки економіка не в змозі відповісти всім європейським вимогам та стандартам. Одним із найістотніших негативних чинників, дія якого активізується за вступу до ЄС, є те, що окремі вітчизняні виробники можуть виявитися не готовими до жорсткої міжнародної конкуренції. Україна має сьогодні невисокий, за міжнародними критеріями, потенціал конкурен-

тоспроможності. Так, за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018 рр. Україна посіла 81-е місце серед 137 країн (рис. 1).

Наведемо ще один приклад: 80% продукції машинобудування спрямовується на експорт, у тому числі до Росії та інших країн Митного союзу – 50–70% залежно від підгалузі. Українські вагони через суто технічні характеристики постачаються лише у країни СНД, оскільки вітчизняні машини та обладнання в ЄС реалізувати досить важко, бо там інші стандарти та гостра конкуренція [6].

6. Економічні недоліки передбачають можливе переміщення до України шкідливих виробництв. Більшість експертів прогнозує такий перебіг подій: підприємства, що зараз виробляють свою продукцію у Західній Європі з її високими заробітними платами й податками, поступово перенесуть значну частину своїх потужностей у східну частину континенту, оскільки більшість країн Східної Європи має велику кількість безробітних, так званої дешевої робочої сили. Там виробляти дешевше, а отже, й вигідніше. «Розміри єдиного ринку, – кажуть єврооптимісти, – дадуть змогу не тільки створити нові місця і прискорити економічний ріст, а й дадуть Європі великі важелі впливу на світовій арені».

На переконання багатьох аналітиків та експертів, ЄС в обмін на фінансову та економічну допомогу Україні наполягатиме на переміщенні до України низки шкідливих підприємств, використанні країни для утилізації екологічно небезпечних та радіоактивних відходів.

Переконаливим прикладом такого стану речей може бути будівництво німецькими підприємцями біля міста Стрия заводу «Леоні ЛТД» із виробництва комплектуючих матеріалів, характерною ознакою якого є високий ступінь ризику для здоров'я працівників. Зі вступом до ЄС така тенденція може зрости ще більше, оскільки за наявного високого рівня безробіття та низьких заробітних плат неважко знайти працівників практично на будь-яку роботу.

7. Використання України як сировинного придатку. Вже зараз переважна частина експорту України – сировина і напівфабрикати. Такий висновок можна зробити зі звіту Держстату про структуру зовнішньої торгівлі за січень-серпень 2017 р. [7].

За вісім місяців Україна експортувала товарів і послуг на 27,5 млрд. доларів. Із них 11,3 млрд., або 40% усієї виручки, забезпечили сільське господарство і харчова промисловість, 6,4 млрд. – металургія і ще 2,6 млрд. доларів –

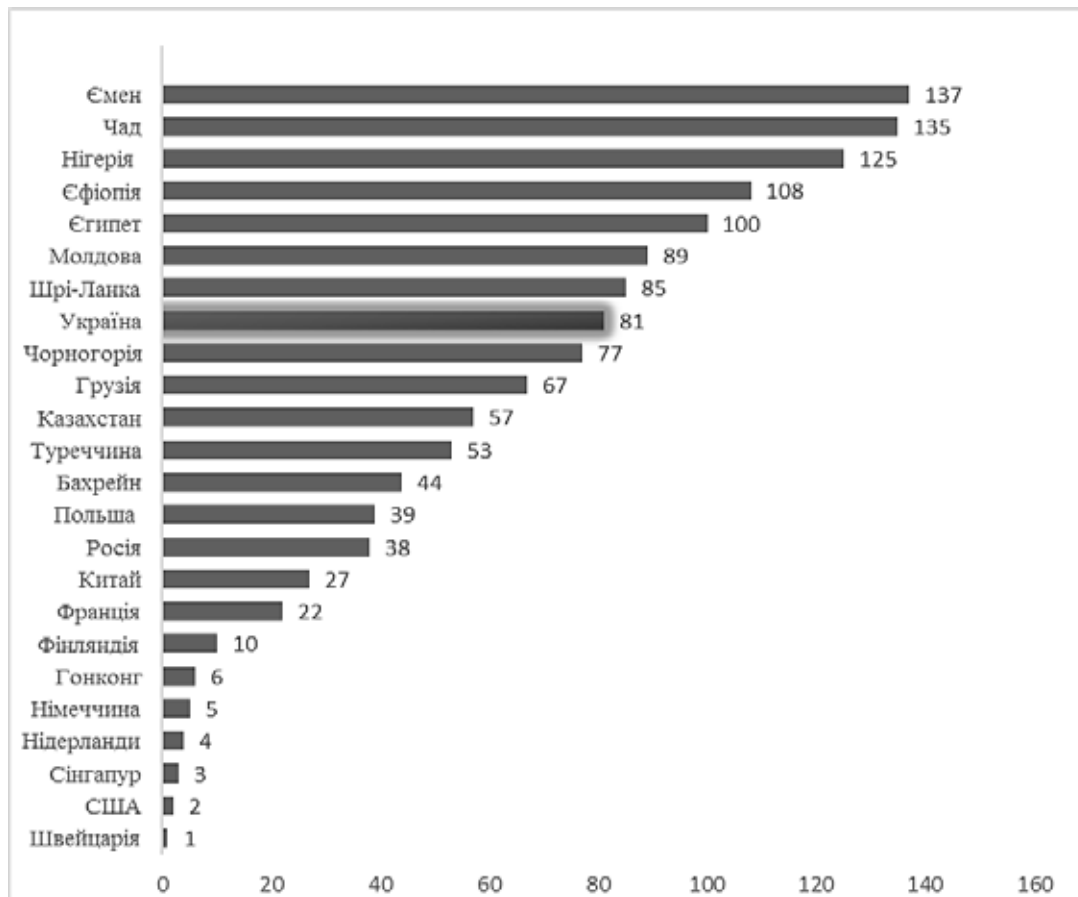

Рис. 1. Рейтинг індексу глобальної конкурентоспроможності 2017–2018 рр. [5]

видобуток мінералів. Крім того, вдалося продати лісу майже на 340 млн. доларів. Для порівняння: експорт машин і устаткування становив менше 2,6 млрд. доларів.

Серед аграріїв більше всіх виручили на світових ринках виробники зернових (4,3 млрд. доларів) і олійних культур (1 млрд. доларів), а ось цукру і цукерок продали всього на 300 млн. доларів. Ще 700 млн. доларів принесли країні м'ясо і «молочка». У цілому експорт зріс порівняно із січнем-серпнем минулого року на 21%. Найкращі показники продемонстрували виробники м'яса (+ 53%) і руди (+ 52%).

Імпорт усе ж зростав швидше, ніж експорт, – на 27%. Усього Україна закупила товарів і послуг на 30,8 млрд. Таким чином, торговий дефіцит перевищив 3 млрд. А ось загальний платіжний дефіцит, до якого входять виплати по боргах і відтік валюти з економіки, до вересня становив 6,5 млрд. доларів.

8. Використання України як дешевої робочої сили.

9. Складність переходу на європейський рівень цін, який призводить до різкого подорожчання товарів першої необхідності.

10. Запровадження єдиної валюти – євро – не дасть змоги застосовувати такий механізм компенсації своєї неконкурентоспроможності, як девальвація валюти, що буде перешкодою до стимулювання експорту країни.

11. Зростання іноземних інвестицій у вітчизняну економіку може мати й суттєві недоліки, оскільки власниками основних засобів виробництва будуть не українські, а іноземні підприємці.

12. Не підготовлене до європейських стандартів українське законодавство. Повинна відбутися адаптація українського законодавства до європейського, це має здійснюватися за рахунок реформування української правової системи та поступового приведення у відповідність з європейськими стандартами. Ця адаптація повинна охопити всі сфери права, такі як: приватне, митне, трудове, фінансове, податкове законодавство, законодавство про інтелектуальну власність, охорону праці, життя та здоров'я, навколишнього середовища та багато іншого. Однак варто пам'ятати, що всі ці реформи можуть мати й негативний бік, що проявлятиметься у диктуванні певних вимог

ЄС, які суперечитимуть інтересам української сторони [8].

Отже, якщо узагальнити всі наведені вище ризики за групами, можна виділити такі групи загроз: політичні, економічні та соціальні.

Політичні загрози – це небезпека втягнення України в конфлікт цивілізацій між Заходом і мусульманським світом. Економічні загрози передбачають можливе переміщення до України шкідливих виробництв, використання країни як сировинного придатку, як країни дешевої робочої сили. Соціальні загрози несуть поглиблення демографічного спаду, незаконну міграцію та вплив кадрів [9].

Також варто зазначити, що ЄС уже не та могутня інституція, яка була на початку його створення. Він перестав задовольняти потреби і сподівання своїх громадян. ЄС рухається до хаотичної дезінтеграції, яка залишить Європу в стані гіршому, ніж той, що ми мали б, якби Євросоюз узагалі не був створений. Зовнішній тиск від таких гравців, як Туреччина чи Росія (обидві країни використовують розбрат в ЄС у своїх інтересах), лише додає до політичної боротьби всередині Європи. Все це пов'язано з тим, що зараз об'єднання послаблене і знаходиться на межі кризи, оскільки Brexit може вплинути на низку інших країн, які також нині приймають рішення щодо приналежності до Євросоюзу. Зокрема, це Франція, Угорщина, Нідерланди, Греція, Данія, Швеція [10].

23 червня 2019 р. минає рівно три роки з того дня, коли громадяни **Сполученого Королівства** визначали не тільки майбутнє своєї країни, а й Європейського Союзу. На референдумі щодо Brexit («Br» (Британія) + «exit» (вихід)) 51,9% учасників висловилися за вихід Великобританії з ЄС [11]. Уже 1 лютого 2017 р. депутати Парламенту Сполученого Королівства в першому читанні 498 голосами проти 114 підтримали законопроект про вихід з ЄС, а 2 лютого уряд опублікував так звану «Білу книгу» (остаточний варіант програми уряду) щодо виходу з Євросоюзу [12]. Очікується, що переговори про вихід Великобританії з Євросоюзу триватимуть близько двох років і, таким чином, країна може покинути об'єднання в 2019 р.

Існує багато думок щодо можливих наслідків виходу БВ з ЄС. Девід Кемерон та низка інших прихильників євроінтеграційного курсу Британії прогнозували неминучу економічну кризу (обвал біржі, спад ділової активності, зростання рівня безробіття) як тільки Британія проголосує за вихід з ЄС. Так, справді, фунт упав на на-

ступний день після референдуму і залишається сьогодні на 15% нижчим по відношенню до долара та на 10% нижчим до євро. Але при цьому загальний приріст економіки в 2016 р. становив 1,8%. Серед країн Великої сімки цей показник поступається лише Німеччині (1,9%). Показники інфляції зросли до 2,3% (найвищий показник за останні 3,5 роки), а рівень безробіття продовжує падати і становить 4,8% (найнижчий за останні 11 років). Як бачимо, за наведеними вище показниками економічного колапсу не відбулося, що, на нашу думку, може стати ще одним джерелом для роздумів.

Головною вигодою Brexit для Великобританії вважають можливість заощадити на держвидатках. Так, тільки в 2015 р. країна перерахувала в бюджет ЄС більше 13 млрд. фунтів стерлінгів, а назад у британську казну повернулося всього 45 млрд. – різниця досить відчутна. Але, з іншого боку, цілком можливо, що фінансові втрати від виходу з ЄС переважать можливу економію.

Швеція вважає себе «скандинавським аналогом» Великобританії, оскільки теж відмовилася вводити єдину європейську валюту.

У 2016 р. Швеція прийняла кілька сотень тисяч мігрантів і відчуває проблеми з їх інтеграцією. Через це праві рухи набирають популярності, яку можна порівняти з популярністю британської партії UKIP, що виступала за незалежність від ЄС.

Якщо після Brexit Євросоюз почне посилювати інтеграцію країн-членів, у Швеції можуть з'явитися побоювання за свою самостійність [13].

Данія. На минулорічному референдумі данці проголосували проти надання Євросоюзу додаткових повноважень. Цього факту, звичайно, недостатньо, щоб спрогнозувати вихід Данії з ЄС, однак два чинника можуть вплинути на думку її жителів.

По-перше, багато данців побоюються, що посилення припливу мігрантів похитне систему соціального забезпечення в їхній невеликій країні. По-друге, попередньо на переговорах з ЄС Данія спиралася на сильного союзника – Великобританію, що зміниться після Brexit [13].

Греція. Для фінансової допомоги Афінам потрібен високий рівень згуртованості в Єврозоні. Але після виходу Британії Єврозона, можливо, вже не буде підтримувати Грецію настільки рішуче, як раніше.

«Греція побоюється не референдуму проти ЄС, проведення якого можуть спровокувати праві партії, а того, що сам ЄС її виштовхне за-

ради збереження єдності серед решти держав-членів», – відзначає Washington Post [13].

Нідерланди. У політичних рейтингах у Нідерландах зараз лідирує глава правої «Партії свободи» Герт Вілдерс. Він висловлює сподівання на проведення референдуму про вихід країни з ЄС. «Якщо ми хочемо вижити як нація, ми повинні зупинити імміграцію та ісламізацію. Ми не можемо здійснити це всередині Євросоюзу», – сказав він у недавньому інтерв'ю «Бі-бі-сі» [13].

Угорщина. Прем'єр країни Віктор Орбан відомий як не найбільший прихильник Євросоюзу. Він планує провести референдум, який може нанести удар по згуртованості ЄС. Йдеться про голосування з питання міграції. Угорці вирішуватимуть, чи вправі ЄС перерозподіляти біженців між країнами-членами без згоди на те національних парламентів [13].

Франція. «Французи – найзатятіші євроскептики в ЄС: негативно до Євро-союзу відносяться 61 відсоток». Багато хто бачить в Євросоюзі корінь проблем, з якими стикається Франція: слабка економіка і загроза тероризму. Ці труднощі можуть зіграти на руку «Національному фронту», який, як очікується, посилить свій вплив після найближчих виборів. Лідер партії Марін Ле Пен підтримує Brexit, що не виключає такого сценарію і для Франції в майбутньому [13].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи аналіз ризиків та недоліків європейської інтеграції України, можна зазначити, що цей процес є набагато складнішим питанням, аніж здавалося на перший погляд. Євросоюз сьогодні не відрізняється своєю стабільністю. Вихід Великобританії з ЄС може призвести до такого явища, як «ефект доміно», коли країни одна за одною почнуть виходити зі складу угруповання.

Однак ми розглядали лише песимістичний прогноз розвитку ЄС, коли можливий вплив на розвиток негативних чинників, і це зовсім не означає, що Україні однозначно не треба вступати до ЄС, це лише один бік медалі, яка розглядає політичні, економічні та соціальні чинники впливу.

Проте, за прогнозами економістів, наша країна до 2020 р. не стане членом ЄС, оскільки нині ЄС переживає кризу. Також вступ України до цього інтеграційного об'єднання унеможливується тим, що до ЄС приєднається країна, яка потребуватиме дуже серйозних компенса-

цій від закриття цілих галузей промисловості. Оскільки в ЄС є строго квотована планова економіка, яка передбачає, що кожна держава, яка вступає в Європейський Союз, повинна включатися у спільний ринок і, відповідно, вона повинна запроваджувати квоти на виробництво тієї чи іншої продукції, тому для ЄС на даному етапі не вигідно приймати Україну до себе.

На нашу думку, Україна не має розглядати ЄС як єдиного потенційного партнера, який вирішить усі проблеми в країні. Влада країни повинна наперед прораховувати всі можливі наслідки і ризики, приймаючи те чи інше рішення, і шукати альтернативу, оскільки в Україні є необхідне підґрунтя не тільки для економічного зростання, а й для економічного і соціального процвітання. Це країна з величезним потенціалом, яка має всі необхідні ресурси (людські, технологічні, виробничі, природні), яким тільки залишилося навчитись раціонально користуватися.

Бібліографічний список:

1. Стебляно І.О. Євроінтеграційні прагнення України: проблеми та (соціальні) перспективи. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». 2014. Вип. 6. URL: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&e&src=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKEwifhXgk6DfAhXHp4sKHahUCiUQFjABegQICBAC&url=ht tp%3A%2F%2Fwww.irbis-nbu.gov.ua>.
2. Панкова А.Ю. Актуальні питання щодо інтеграції України до Євросоюзу. Економічний простір. 2016. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/ecpros_2016_115_5.pdf.
3. Що таке Європейський Союз (ЄС)? URL: http://www.city-adm.rv.ua/RivnePortal/ukr/Europe_Day_What_is_the_EU.aspx.
4. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: зміст та імплементація URL: <http://parliament.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/1.pdf>.
5. Європейський проект та Україна / Національний інститут стратегічних досліджень. 2016. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/evrop-ea0b8.pdf>.
6. Позиція України з іншими країнами у рейтингу Індексу глобальної конкурентоспроможності 2017–2018 рр. / Всесвітній економічний форум. 2018. URL: <http://edclub.com.ua/analytika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurento-spromozhnosti-2>.

7. Кушнір Н.О., Дяченко Б.І. Асоціація Україна-ЄС: потенційні вигоди та можливі ризики для економіки України. Науковий вісник Ужгородського університету. 2014. URL: http://www.visnyk-ekon-old.uzhnu.edu.ua/images/pubs/43/43_46.pdf.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html.
9. Федоришина О.О. Проблеми інтеграції України до Європейського Союзу. Ефективна економіка. 2012. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1103>.
10. Левицька В.В., Смагло О.В. Інтеграція України до ЄС: проблеми та перспективи. Sophus. 2015. URL: http://sophus.at.ua/publ/2015_10_30_kampodilsk/sekcija_section_3_2015_10_30/integracija_ukrajini_do_es_problemi_ta_perspektivi/104-1-0-1577.
11. Brexit: UK officially on its way out of the European Union. URL: <http://www.bbc.co.uk/newsround/39257799>.
12. EU Referendum: Results / BBC. URL: http://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results.
13. Brexit plan published in government White Paper / BBC. 2017. February 2. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-38836906>.
14. These countries could be next now that Britain has left the E.U. URL: https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/06/23/these-countries-could-be-next-if-britain-leaves-the-e-u/?noredirect=on&utm_term=.5af6200f85a9.
4. Association Agreement between Ukraine and the EU: content and implementation [Electronic resource] // Project "Council for Europe", Kyiv. – 2015. – Resource access mode: <http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/1.pdf>.
5. European project and Ukraine [Electronic resource] // National Institute for Strategic Studies. – 2016. – Resource access mode: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/evrop-ea0b8.pdf>.
6. The position of Ukraine with other countries in the rating of the Global Competitiveness Index 2017-2018 [Electronic resource] // World Economic Forum. – 2018. – Mode of access to the resource: <http://edclub.com.ua/analityka/pozyciya-ukrayiny-v-reytyngu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2>.
7. Kushnir N.O. Ukraine-EU Association: Potential Benefits and Possible Risks for Ukraine's Economy [Electronic Resource] / N.O. Kushnir, B.I. Dyachenko // Scientific Bulletin of Uzhgorod University. – 2014. – Resource access mode: http://www.visnyk-ekon-old.uzhnu.edu.ua/images/pubs/43/43_46.pdf.
8. Official site of the State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource] // 1998-2018 – Mode of access to the resource: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html.
9. Fedorishina O. Problems of Ukraine's integration into the European Union [Electronic resource] / O. Fedorishin // Effective economy. – 2012. – Mode of access to the resource: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1103>.
10. Levytska V.V. Integration of Ukraine into the EU: problems and prospects [Electronic resource] / V.V. Levitskaya, O.V. Smaglo // SOPHUS. – 2015. – Mode of access to the resource: http://sophus.at.ua/publ/2015_10_30_kampodilsk/section_section_3_2015_10_30/integracija_ukrajini_do_es_problemi_ta_perspektivi/104-1-0-1577.
11. Brexit: UK officially on its way out of the European Union [Електронний ресурс] // BBC. – 2017. – March 29. – Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/newsround/39257799>
12. EU Referendum: Results [Електронний ресурс] // BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results
13. Brexit plan published in government White Paper [Електронний ресурс] // BBC. – 2017. – February 2. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-38836906>
14. These countries could be next now that Britain has left the E.U. [Електронний ресурс] / Rick Noack // WorldViews. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/06/23/these-countries-could-be-next-if-britain-leaves-the-e-u/?noredirect=on&utm_term=.5af6200f85a9

References:

1. Steblyanko I.O. Eurointegration aspirations of Ukraine: problems and (social) perspectives [Electronic resource] / I.O. Steblyanko // Bulletin of the University of Dnipropetrovsk. Series: "The world economy and international economic relations". Issue 6 – 2014. – Resource access mode: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKewifXgk6DfAhXHp4sKHahUCiUQFjABegQICBAC&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua>
2. Pankova A. Yu. Topical Issues Concerning the Integration of Ukraine into the Euro-Union [Electronic Resource] / A. Yu. Pankova // Economic Space. – 2016. – Resource access mode: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/ecpros_2016_115_5.pdf.
3. What is the European Union (EU)? [Electronic resource] // Official site of Rivne city council and its executive committee. – 2015. – Resource access mode: http://www.city-adm.rv.ua/RivnePortal/ukr/Europe_Day_What_is_the_EU.aspx.

Morozova I.V.

Student,
Education and Research Institute of Economics,
Taxation and Customs Affairs,
National University of the State Fiscal Service of Ukraine

Nazarov M.I.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of International Economics,
National University of the State Fiscal Service of Ukraine

FEEDBACK OF EURO INTEGRATION: MEMBER COUNTRIES AND UKRAINE

Integration into Europe and future membership in the EU have long become the priority of the foreign policy of the Ukrainian state. A lot of works are devoted to the positive provisions of Ukraine's accession to the EU, however, as a rule, scientists almost do not consider the negative consequences of joining the EU. This will be the subject of our study.

We analysed the main problems and risks of Ukraine's accession to the European Union. It has been determined that they include: pressure on power; political risks; uncertainty about Ukraine's place in the EU development strategy; the deterioration of relations with the Commonwealth of Independent States; loss of competitiveness of certain industries; possible transfer of harmful industries to Ukraine; use of Ukraine as a raw material appendix; use of Ukraine as a cheap labour force; the complexity of transition to the European level of prices; the introduction of a single currency – the euro; growth of foreign investment in the domestic economy; the Ukrainian legislation is not prepared for European standards.

Also, the main reasons for planning the exit of countries from the EU were investigated, which concluded that the European Union today is not different from its stability. The UK's exit from the EU can lead to a phenomenon like a "domino effect," when countries start one-on-one leave the group.

In our opinion, Ukraine should not consider the EU as the only potential partner to solve all existing problems in the country. Ukrainian authorities must anticipate all possible consequences and risks by taking one or another decision and look for an alternative, as Ukraine has the necessary foundation not only for economic growth but also for economic and social prosperity. This is a country with huge potential, which has all the necessary resources (human, technological, industrial, natural), which only has to learn to use rationally.

Фатенок-Ткачук А.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та аудиту
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Губей А.В.

студентка
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ІНОЗЕМНИМИ ПОКУПЦЯМИ ТА ЗАМОВНИКАМИ

У статті розглянуто сутність та форми розрахунків з іноземними покупцями та замовниками. Визначено порядок укладання зовнішньоекономічних договорів з іноземними контрагентами та порядок проведення розрахунків із ними. Проаналізовано вимоги до здійснення розрахунків за експортними операціями відповідно до законодавчо-нормативних актів України. Розкрито особливості методики та організації бухгалтерського обліку, а також порядок оподаткування операцій щодо реалізації товарів, робіт, послуг іноземним покупцям та замовникам. Розглянуто порядок нарахування та відображення в бухгалтерському обліку курсових різниць.

Ключові слова: покупці, замовники, зовнішньоекономічна діяльність, експорт, курсова різниця, монетарні статті, валютний курс.

В статье рассмотрены сущность и формы расчетов с иностранными покупателями и заказчиками. Определен порядок заключения внешнеэкономических договоров с иностранными контрагентами и порядок проведения расчетов с ними. Проанализированы требования по осуществлению расчетов по экспортным операциям в соответствии с законодательно-нормативными актами Украины. Раскрыты особенности методики и организации бухгалтерского учета, а также порядок налогообложения операций по реализации товаров, работ, услуг иностранным покупателям и заказчикам. Рассмотрен порядок начисления и отражения в бухгалтерском учете курсовых разниц.

Ключевые слова: покупатели, заказчики, внешнеэкономическая деятельность, экспорт, курсовая разница, монетарные статьи, валютный курс.

The following article review ways of settlements with foreign purchasers and customers. Means of contracts with foreign parties is determined along with an order of payment. Requirements for payments with foreign customers and export operations are analysed within the existing law database of Ukraine. Taxation methods, existing peculiarities in regards to the sales of goods, services are also reviewed. In addition, ways of calculations and display of exchange rate difference are shown.

Keywords: purchasers, customers, foreign economic activity, export, exchange difference, monetary items, exchange rate.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. З метою диверсифікації ринків збуту для збільшення обсягу реалізації продукції, робіт, послуг вітчизняні підприємства залучаються до зовнішньоекономічної діяльності. Виникає необхідність відображення в обліку грошових потоків від іноземних покупців та замовників й постачальників та підрядників, що супроводжується виникненням курсових різниць. Існує доцільність систематизації інформації щодо відображення в обліку та оподатку-

ванні розрахунків з іноземними контрагентами як на рівні нормативно-правового забезпечення, так і методології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Приділяли увагу обліку розрахунків з іноземними контрагентами такі вчені, як: М.П. Войнаренко, Р.Л. Цебень [1], Г.Ю. Коблянська [2], Б.А. Засадний, Н.І. Гордієнко [3], О.М. Губарик, О.Г. Чепець [4]. Розрахунки з покупцями та замовниками як важливий об'єкт бухгалтерського обліку досліджується в працях

М.І. Скрипник, В.В. Кладькової [5], В.Г. Швеця [6]. Попри численні наукові праці особливості обліку розрахунків з іноземними покупцями та замовниками залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого розгляду.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета статті – узагальнити та систематизувати законодавче забезпечення обліку розрахунків з іноземними покупцями та замовниками, а також систематизувати безпосередній облік розрахунків згідно з чинним законодавством.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Протягом тривалого періоду вітчизняне законодавство щодо зовнішньоекономічної діяльності змінювалося та вдосконалювалося згідно з вимогами сучасних реалій. У табл. 1 сформовано сутність основних нормативних актів, які є коректними сьогодні.

Послуги іноземним контрагентам є частиною зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

Порядок обліку експортних операцій на підприємстві залежить від умов зовнішньоекономічних договорів, в яких визначаються умови поставок товарів чи надання послуг, форми розрахунків та ін. [1, с. 35].

Усі операції з іноземними покупцями та замовниками починаються з укладання зовнішньоекономічного договору між сторонами. Зовнішньоекономічний договір (контракт) – матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їхніх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності [10, с. 112].

Обов'язковими реквізитами зовнішньоекономічного договору мають бути такі: назва, номер договору, дата і місце його складання; преамбула, що містить відомості про сторони договору; предмет договору; кількість та якість товарів; базисні умови поставки товарів; ціна та загальна вартість договору; умови платежів; умови приймання-здавання товару; упаковка та маркування; форс-мажорні обставини; санкції та рекламації; урегулювання спорів у судовому порядку; місцезнаходження, поштові та платіжні реквізити сторін. У разі необхідності за домовленістю сторін у договір можуть також включатися додаткові умови [12, с. 95].

Основними завданнями обліку експортних операцій є: формування достовірної інформації про реалізацію експортованих товарів, своєчасне виявлення і правильне визначення експортних операцій, формування достовірної інформації про стан розрахунків з іноземними покупцями і посередниками, формування достовірної інформації про курсові різниці [3, с. 85].

Таблиця 1

Нормативно-правове забезпечення обліку розрахунків з іноземними контрагентами

№ п/п	Назва нормативно-правового акта	Дата прийняття останніх змін	Об'єкт, що коректується
1.	Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [10]	06.09.2018	Сутність понять «ЗЕД», «експорт», «імпорт», «зовнішньоекономічний контрагент», «валюта».
2.	Митний кодекс України [9]	06.09.2018	Мито, митний контроль, митна територія, резидент, нерезидент.
3.	Податковий кодекс України [8]	01.01.2018	Сутність понять «податок», «збір», «платіж», «податок на реєстрацію транспортного засобу», «акцизний збір».
4.	Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» [11]	20.12.2016	Сутність понять «термін», «строк», «валюта», «імпорتنі операції», «експортні операції», «відстрочення поставки».
5.	П(с)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» [15]	14.07.2014	Сутність понять «іноземна валюта», «монетарні статті», «немонетарні статті», «валютний курс», «валюта звітності», «операція в іноземній валюті».
6.	Положення про форму зовнішньоекономічних договорів, затверджене Наказом Міністерства економіки з питань європейської інтеграції України [11]	08.07.2013	Сутність понять зовнішньоекономічного договору, врегулювання форс-мажорних ситуацій.

Як і всі інші операції в бухгалтерському обліку, розрахунки з іноземними покупцями та замовниками мають бути документально підтвердженими. Лише за умови наявності відповідного документального супроводу експортно-імпорتنих операцій є можливість пред'явлення претензій на попереднє відшкодування своїх прав як у Господарському суді України, так і в міжнародних інстанціях. Структурно-логічну схему документів обліку розрахунків з іноземними покупцями наведено на рис. 1.

Після переходу права власності від продавця до покупця в бухгалтерському обліку визнається дохід [4]. Визнання доходу від реалізації іноземним покупцям та замовникам має специфічні особливості. Відповідно до П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів», операції в іноземній валюті під час первісного визнання відображаються у валюті звітності із застосуванням валютного курсу на дату здійснення операції.

У разі здійснення покупцем передоплати дохід від реалізації визначається за валютним

курсом на дату отримання передоплати в іноземній валюті. У разі отримання часткової передоплати дохід визначається за курсом на дату передоплати в частині передоплати та за курсом на дату відвантаження на залишкову суму.

Базою оподаткування ПДВ під час експорту товарів, робіт, послуг є договірна (контрактна) вартість. Продаж товарів на експорт, відповідно до ст. 195 Податкового кодексу України, оподатковується ПДВ за нульовою ставкою. Використання нульової ставки ПДВ відбувається за умови фактичного вивозу товарів за межі митної території України [8]. Товари вважаються вивезеними за межі митної території України, якщо їх вивіз засвідчений належним чином оформленою вантажною митною декларацією.

Реалізація товарів, робіт, послуг іноземним покупцям та замовникам передбачає перетин митних кордонів, а отже, сплату мита і митних зборів. Базою для нарахування мита і митних зборів на товари та інші предмети, що підлягають обкладенню митом, є митна вартість то-

Рис. 1. Структурно-логічна схема документів обліку розрахунків з іноземними покупцями

вару [9]. Під час сплати мита продавцем у бухгалтерському обліку сума мита відноситься на витрати на збут.

Операції в іноземній валюті під час первісного визнання відображаються у валюті звітності шляхом перерахунку суми в іноземній валюті із застосуванням валютного курсу на початок дня, дати здійснення операції (дати визнання активів, зобов'язань, власного капіталу, доходів і витрат). Підприємство може операції з безготівкових розрахунків в іноземній валюті відображати у валюті звітності у сумі, визначеній у документах банку, з урахуванням особливостей застосування банком валютного курсу на дату здійснення операції, якщо це не суперечить вимогам податкового і митного законодавства в частині застосування валютного курсу. Сума авансу (попередньої оплати) в іноземній валюті, одержана від інших осіб у рахунок платежів для поставлення готової продукції, інших активів, виконання робіт і послуг, під час включення до складу доходу звітного періоду перераховується у валюту звітності із застосуванням валютного курсу на початок дня дати одержання авансу. У разі одержання від покупця авансових платежів в іноземній валюті частинами та відвантаження частинами покупцеві немонетарних активів (робіт, послуг) дохід від реалізації активів (робіт, послуг) визнається за сумою авансових платежів із застосуванням валютних курсів виходячи з послідовності одержання авансових платежів.

На кожну дату балансу:

а) монетарні статті в іноземній валюті відображаються з використанням валютного курсу на кінець дня дати балансу;

б) немонетарні статті, які відображені за історичною собівартістю і зарахування яких до балансу пов'язано з операцією в іноземній валюті, відображаються за валютним курсом на початок дня дати здійснення операції;

в) немонетарні статті за справедливою вартістю в іноземній валюті відображаються за валютним курсом на початок дня дати визначення цієї справедливої вартості.

Визначення курсових різниць за монетарними статтями в іноземній валюті проводиться на дату балансу, а також на дату здійснення господарської операції в її межах або за всією статтею (відповідно до облікової політики). Для визначення курсових різниць на дату балансу застосовується валютний курс на кінець дня дати балансу. Під час визначення курсових різ-

ниць на дату здійснення господарської операції застосовується валютний курс на початок дня дати здійснення операції. Підприємство може здійснити перерахунок залишків на кінець дня за монетарними статтями в іноземній валюті, за якими протягом дня здійснювалися господарські операції із застосуванням валютного курсу, встановленого на кінець цього дня.

Курсові різниці від перерахунку грошових коштів в іноземній валюті та інших монетарних статей про операційну діяльність відображаються у складі інших операційних доходів (витрат). Курсові різниці від перерахунку монетарних статей про інвестиційну і фінансову діяльність відображаються у складі інших доходів (витрат) за винятком курсових різниць, які відображаються згідно з пунктом 9 Положення (стандарту) 21. Курсові різниці, які виникають щодо дебіторської заборгованості або зобов'язань за розрахунками з господарською одиницею за межами України, погашення яких не плануються і не є ймовірними в найближчій перспективі, відображаються у складі іншого додаткового капіталу та відображаються в іншому сукупному доході.

Проводячи зовнішньоекономічну діяльність, кожна країна світу передбачає створення системи заходів щодо захисту національного ринку від неякісних товарів. Підґрунтям для побудови даної системи є сертифікація експортно-імпоротної продукції на відповідність вимогам безпеки країни.

Сертифікація – це один із найважливіших та діючих засобів нетарифного регулювання імпорту, який широко використовується в Україні для припинення та зменшення імпорту неякісних та шкідливих товарів. Основною метою сертифікації в Україні є:

– захист інтересів споживачів товарів стосовно якості та безпеки імпортованої продукції для життя, здоров'я і майна громадян;

– охорона навколишнього середовища;

– забезпечення ввезення тільки тих товарів, які за своїми характеристиками відповідають установленим в Україні нормам та стандартам.

Залежно від групи товарів якісні характеристики встановлюються національними органами контролю такими способами: за національним стандартом, технічними умовами, за зразком, за описом, за попереднім оглядом, за вмістом окремих речовин, за виходом готового продукту, за натуральною масою, за екологічними ознаками тощо.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На сучасному етапі спостерігається постійний розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. Важливими завданнями бухгалтерського обліку експортних операцій є своєчасне і правильне оформлення експортних операцій, формування достовірної інформації про стан розрахунків з іноземними покупцями та замовниками, формування достовірної інформації про курсові різниці. Порядок здійснення експортних операцій та розрахунків з іноземними контрагентами регулюються законодавчо-нормативними актами, що зазнають постійних змін. Тому облік розрахунків з іноземними покупцями та замовниками є перспективним напрямом подальших досліджень.

Бібліографічний список:

1. Войнаренко М.П., Цебень Р.Л. Особливості обліку експортних операцій. Інноваційна економіка. 2013. № 5. С. 280–282.
2. Коблянська Г.Ю. Методологія обліку і фінансової звітності експортних операцій. Бухгалтерський облік і аудит. 2008. Вип. 5. С. 4–14.
3. Гордієнко Н.І., Карпушенко М.Ю. Облік зовнішньоекономічної діяльності: навч. посіб. (для студентів економічних спеціальностей). Харків: ХНАМГ, 2006. 235 с.
4. Губарик О.М., Чепець О.Г. Розвиток експортних операцій та відображення їх в обліку. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Економічні науки. 2012. Вип. 125. 340 с. URL: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/15.pdf.
5. Скрипник М.І., Кладькова В.В. Проблеми обліку та управління розрахунками з покупцями та замовниками. Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Економіка і управління. 2013. Вип. 25. С. 277–286.
6. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку; 3-є вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 535 с.
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI, зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
8. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI, зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
9. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», затверджений Постановою Верховної Ради УРСР від 16.04.1991 № 959-XII, зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.
10. Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», затверджений Постановою Верховної Ради України від 23.09.94 № 185/96-ВР, зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/185/94-вр>.
11. Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів), затверджене Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 06.09.2001 № 201, зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0833-01>.
12. Інкотермс 2010 URL: <http://www.optimalog.ru/docs/101/inkoterm-2010.pdf>.
13. Конвенція про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів: Міжнародний документ від 19.05.1956. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_234.
14. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень: Міжнародний документ від 28.05.99. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_594.
15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів», затверджене Наказом Міністерства фінансів від 10.08.2000 № 193, зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00>.
16. Постанова Кабінету Міністрів України про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті від 21.06.1995 № 444, зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/444-95-%D0%BF>.

References:

1. Voynarenko M.P. Peculiarities of Accounting for Export Operations / M.P. Voynarenko, R. L. Tsebn // Innovative Economics. – 2013. – No. 5 – S. 280-282.
2. Koblianskaya G.Yu. Methodology of Accounting and Financial Reporting of Export Operations / G.Yu. Koblianskaya // Accounting and auditing. – 2008. – Vip. 5. – pp. 4-14.
3. Gordienko N.I. Accounting for foreign economic activity: Textbook (for students of economic specialties) / N. I. Gordienko, M. Yu. Karpushenko. – Kharkiv: KSAME, 2006. – 235 p.
4. Gubarik O.M., Chepets O.G. Development of export operations and their reflection // Bulletin of Kharkiv National Technical University of Agriculture: Economics. Whip 125. – Kharkov: KhNTUSG. – 2012. – 340 p. [Electronic resource] // Access mode: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/15.pdf
5. Skrypnyk, M.I. Problems of accounting and management of settlements with buyers and customers / M.I. Skrypnyk, V.V. Kladkova // Collection of

- scientific works of the State economic-technological university of transport. Sir : Economics and Management. – 2013. – Issue 25. – pp. 277-286.
6. Shvets V.G. Theory of accounting. – 3rd form., Processing. And add – K .: Knowledge, 2008. – 535 p.
 7. The Tax Code of Ukraine dated 02.12.2010 No 2755-VI, with amendments and additions [Electronic resource] // Verkhovna Rada of Ukraine: [site]. – Mode of access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
 8. Customs Code of Ukraine dated March 13, 2012 No 4495-VI, with amendments and supplements. [Electronic resource] // Verkhovna Rada of Ukraine: [site]. – Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
 9. The Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity", approved by the decision of the Supreme Soviet of the USSR dated April 16, 1991, No959-XII, with amendments and additions [Electronic resource] // The Verkhovna Rada of Ukraine: [site]. – Mode of access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12>
 10. The Law of Ukraine "On the Procedure for Settlement in Foreign Currency," approved by the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated September 23, 1994 No 185/96-VR, with amendments and additions [Electronic resource] // Verkhovna Rada of Ukraine: [site]. – Mode of access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/185/94-вр>
 11. Regulation on the form of foreign economic agreements (contracts), approved by the order of the Ministry of Economy and European Integration of Ukraine dated 06.09.2001 No201, as amended [Electronic resource] // Verkhovna Rada of Ukraine: [site]. – Mode of access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0833-01>
 12. Incoterms 2010 [Electronic resource] // Access mode: <http://www.optimalog.ru/docs/101/inkoterms-2010.pdf>
 13. Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road: International Document of May 19, 1956 [Electronic Resource] // Verkhovna Rada of Ukraine: [site]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_234
 14. Convention on the Unification of Certain Rules of International Air Transport: International Document dated May 28, 1999 [Electronic Resource] // Verkhovna Rada of Ukraine: [site]. – Mode of access: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_594
 15. Regulation (standard) of accounting 21 "Influence of changes in exchange rates", approved by the order of the Ministry of Finance of 10.08.2000 No193, as amended [Electronic resource] // Verkhovna Rada of Ukraine: [site]. – Mode of access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00>
 16. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on standard payment terms of foreign economic agreements (contracts) and standard forms of protective clauses for foreign economic agreements (contracts), which provide for settlements in foreign currency of 21.06.1995 No444, as amended [Electronic resource] // Verkhovna Rada Council of Ukraine: [site]. – Access mode: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/444-95-%D0%BF>

Fatenok-Tkachuk A.O.

Candidate of Economic Sciences
Senior Lecturer at Department of Accounting and Audit,
Lesya Ukrainka Eastern European National University

Hubei A.V.

Student,
Lesya Ukrainka Eastern European National University

FEATURES OF ACCOUNTING OF SETTLEMENTS WITH FOREIGN PURCHASERS AND CUSTOMERS

Over a long period of time, domestic legislation on foreign economic activity has been changing and refined in accordance with the requirements of modern realities. Services to foreign counterparts are a part of the foreign economic activity of the enterprise. The foreign economic activity of the enterprise is the activity of the business entity of Ukraine and foreign business entities, built on the relationship between them, which takes place both on the territory of Ukraine and abroad.

All operations with foreign buyers and customers begin with the conclusion of a foreign economic agreement between the parties. Foreign economic agreement (contract) – a materially executed agreement between two or more entities of foreign economic activity and their foreign counterparties, aimed at establishing, changing or terminating their mutual rights and obligations in foreign economic activity.

The main tasks of accounting for export operations are: the formation of reliable information on the implementation of exported goods, the timely detection and proper definition of export operations, the formation of reliable information on the state of settlements with foreign purchasers and intermediaries, the formation of reliable information on exchange rate differences.

Like all other transactions in accounting, settlements with foreign purchasers and customers must be documented.

After the transfer of ownership from the seller to the purchaser in accounting, income is recognized. Recognition of income from sales to foreign purchasers and customers has specific features. In accordance with P(S)A 21 “Effect of changes in foreign exchange rates” foreign currency transactions at initial recognition are recorded in the reporting currency using the exchange rate at the date of the transaction. At the present stage, there is a constant development of the foreign economic activity of Ukrainian enterprises. Important tasks of accounting for export operations are the timely and correct execution of export operations, the formation of reliable information on the state of settlements with foreign purchasers and customers, and the formation of reliable information on exchange rate differences. The procedure for carrying out export operations and settlements with foreign counterparties is regulated by legislative and regulatory acts that undergo constant changes. Therefore, the calculation of settlements with foreign purchasers and customers is a promising direction for further research.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 339.923.061.1

Бусарєв Д.В.

кандидат економічних наук, докторант
ДННУ «Академія фінансового управління»

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Проведено аналіз сутності категорійного апарату процесу забезпечення безпеки. Встановлено, що сьогодні через останні події в Україні дуже важливе формування сучасного теоретичного підґрунтя процесу забезпечення безпеки соціально-економічної системи, яке повинно включати комплексний аналіз усього категорійного апарату. Виділено основні підходи до трактування сутності поняття «безпека». Проведено дослідження понять «небезпека», «загроза», «ризик» та «виклики». Запропоновано власне бачення сутності поняття «безпека». Під безпекою слід розуміти такий стан соціально-економічної системи, за якого досягається захищеність від різних форм небезпек, зокрема викликів, ризиків та загроз. Визначено ключові умови, виконання яких має бути необхідним під час процесу забезпечення безпеки соціально-економічної системи.

Ключові слова: безпека, небезпека, загроза, ризик, виклики, процес забезпечення безпеки.

Проведен анализ сущности категориального аппарата процесса обеспечения безопасности. Установлено, что сегодня из-за последних событий в Украине очень важно формирование современного теоретического основания процесса обеспечения безопасности социально-экономической системы, которое должно включать комплексный анализ всего категориального аппарата. Выделены основные подходы к трактовке сущности понятия «безопасность». Проведено исследование понятий «опасность», «угроза», «риск» и «вызовы». Предложено собственное видение сущности понятия «безопасность». Под безопасностью следует понимать такое состояние социально-экономической системы, при котором достигается защищенность от различных форм опасностей, в том числе вызовов, рисков и угроз. Определены ключевые условия, выполнение которых должно быть необходимым в процессе обеспечения безопасности социально-экономической системы.

Ключевые слова: безопасность, опасность, угроза, риск, вызовы, процесс обеспечения безопасности.

The analysis of the essence the categorical apparatus of the process of security is conducted. It was found that today, for the recent events in Ukraine, it is very important to form a modern theoretical basis for ensuring the security of the socio-economic system, which should include a comprehensive analysis of the entire categorical apparatus. The main approaches to the interpretation of the essence of the concept of "security" are highlighted. A study was also conducted on the concepts of "danger," "threat," "risk," and "challenges." According to the results of the study, we proposed our own vision of the essence of the concept of "security." Security should be understood as a state of the socio-economic system, in which protection against various forms of hazards, including challenges, risks and threats, is achieved. We have identified key conditions, the fulfilment of which should be necessary for the process of ensuring the security of the socio-economic system.

Keywords: security, danger, threat, risk, challenges, process of ensuring security.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Зовнішнє середовище постійно утворює все нові виклики, ризики, загрози і небезпеки для особи, підприємства і навіть цілих комплексів. Останні події в Україні лише підсилили і так нестабільну економічну ситуацію в країні й утворили низку нових загроз, які суттєво впливають на стан економічної безпеки кожної соціально-економічної системи. Такі перманентні зміни зовнішнього середовища в нашій країні суттєво ускладнюють сам процес забезпечення безпеки. Таким чином, сьогодні вкрай актуальним є питання пошуку шляхів забезпечення безпеки як на мікро-, так і на мікрорівні. Важливим при цьому є формування сучасного теоретичного підґрунтя, яке повинно включати комплексний аналіз усього категорійного апарату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Суттєвий внесок у формування сучасного розуміння поняття «безпека» зробили такі вітчизняні вчені, як: Л. Абалкін, О. Ареф'єва, В. Білоус, І. Бінко, В. Герасимчук, М. Ермошенко, З. Живко, О. Кузьмін, Г. Козаченко, Т. Ковальчук, Я. Котляревський, Л. Мельник, Г. Пастернак-Таранушенко, О. Терещенко, О. Силкін, В. Франчук, А. Штангрет та ін.

Проблематиці вивчення викликів, загроз та небезпек присвячено також значну кількість праць провідних вітчизняних науковців, серед яких: А. Альгін, О. Барановський, Т. Васильців, В. Геєць, В. Гапоненко, М. Лапуста, Д. Зеркалов, Є. Рудніченко, Є. Олейніков, В. Ярочків та ін.

Не можна не віддати належне зарубіжним ученим, роботи яких зробили значний внесок у розвиток проблематики дослідження безпеки, небезпеки, викликів, ризиків та загроз, таким як: К. Бруннер, Г. Браун, О. Дрейнер,

Дж. Мілль, А. Маршалл, Ф. Найт, Й. Шумпетер, М. Міллер, Т. Майєр, М. Фрідман, С. Хоффман, А. Васкес та ін.

Ураховуючи значний внесок як вітчизняних, так і зарубіжних учених у розвиток проблемам дослідження таких понять, як «виклик», «ризик», «загроза», «небезпека» і «безпека», слід зауважити, що під час дослідження процесу забезпечення безпеки в сучасних умовах розвитку необхідно по-новому розглянути та узагальнити його категорійний апарат.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження теоретичного підґрунтя процесу забезпечення безпеки та визначення умов її досягнення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Одним із перших авторів поняття «безпека» є президент США Т. Рузвельт [1], який під ним розумів певну сукупність умов, які забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і здоров'я всіх громадян.

Із плином часу збільшувалася кількість наукових поглядів на поняття «безпека», і сьогодні існує значна кількість підходів до розуміння його сутності (табл. 1).

Так, С. Ожегов та Н. Шведова [2] стверджують, що безпека – це стан, за якого досягається захист від небезпек.

Трохи іншої думки Х. Мандзіновська, А. Штангрет, Я. Котляревський та О. Мельников [3, с. 12], які під безпекою розуміють певну необхідність для розвитку економічної системи, яка є якісною та кількісною характеристикою будь-якого об'єкта.

Як можна побачити з проведеного дослідження сутності поняття «безпека», ключове місце в його розумінні займає захист від такого поняття, як «небезпека».

Таблиця 1

Основні підходи до трактування сутності поняття «безпека»

Автори	Трактування
С. Ожегов та Н. Шведова [2]	Стан, за якого досягається захист від небезпек
Х. Мандзіновська, А. Штангрет, Я. Котляревський, О. Мельников [3]	Необхідність для розвитку економічної системи, яка є якісною та кількісною характеристикою будь-якого об'єкта
Є. Коротков [4]	Стан певного об'єкта, під час якого він перебуває у захищеності
В. Федосєєв [5]	Властивість системи зберігати умови взаємодії з людськими, природними і матеріальними ресурсами
В. Ортинський, І. Керницький, З. Живко [6]	Стан захищеності особи, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх небезпек та загроз
В. Ліпкан [7]	Стан захищеності від небезпек, загроз, ризиків
І. Подлужна [8]	Стан функціонування об'єкта в оптимальному режимі

3. Герасимчук та Н. Вавдіук [9] зробили значний внесок у дослідження проблем забезпечення економічної безпеки. Під поняттям «небезпека» вони розуміли стан, за якого здійснюється деструктивний вплив на економіку саме регіону.

Поняття «небезпека», на нашу думку, не слід розглядати на певному конкретному рівні, оскільки вона проявляється на кожному з рівнів, починаючи від державного і закінчуючи рівнем особи.

М. Єрмошенко [10] зазначає, що небезпеку слід розглядати як об'єктивно наявну можливість негативного впливу на певне явище або систему, внаслідок якого може бути заподіяна шкода.

На нашу думку, небезпеку не слід розглядати як можливість, а слід уважати її вже як реально існуюче явище, яке призвело до певних змін. У цьому контексті слід відзначити запропоноване В. Франчуком [11, с. 14] трактування сутності поняття «небезпека». Науковець вважає, що під небезпекою слід розуміти певні деструктивні граничні зміни в соціально-економічній системі, які спричинені реальними втратами, пов'язаними з реалізацією загрози.

Ми погоджуємося з таким тлумаченням, оскільки в ньому акцентується увага саме на тому, що небезпека несе в собі суттєві зміни в системі й є наслідком реалізації загрози.

Але не лише поняття «небезпека» тісно пов'язане із поняттям «безпека». Вже тривалий час науковці намагаються ідентифікувати та протидіяти різноманітним зовнішнім і внутрішнім загрозам економічній, і не тільки, безпеці. Дуже часто можна зустріти [2] таке визначення: «Загроза – це можлива небезпека». Виходячи із цього, проведемо дослідження сутності поняття «загроза».

А. Штангрет та Я. Котляревський [12, с. 78] вважають, що під загрозою слід розуміти сукупність негативних чинників або умов зовнішнього і внутрішнього середовища, які призводять до зниження рівня безпеки.

Як відзначає О. Барановський [13], загроза – це найвищий ступінь вірогідності перетворення небезпеки з можливості на дійсність.

Б. Губський [14] під загрозою розуміє низку чинників, які можуть у майбутньому ускладнити реалізацію національних та економічних інтересів і призвести до небезпеки.

На нашу думку, не лише на рівні національних економічних інтересів слід розглядати по-

няття «загроза». Загроза – це форма впливу внутрішніх елементів соціально-економічної системи та зовнішнього середовища, яка може призвести до утворення небезпеки.

Разом із поняттям «загроза» стосовно процесу забезпечення безпеки в науковій літературі застосовують поняття «ризик». Виділимо підходи до розуміння сутності поняття «ризик» від провідних науковців:

– настання суб'єктивних і/або об'єктивних подій унаслідок актуалізації загроз, які можуть мати як позитивний, так і негативний результат на діяльність підприємства [15, с. 27];

– усвідомлена небезпека виникнення в системі небажаної події з певними наслідками для неї [16, с. 17];

– невизначеність реального очікуваного результату в ситуації управління та оцінювання, яка має об'єктивно-суб'єктивну структуру [17].

На нашу думку, під ризиком слід розуміти настання як суб'єктивних, так і об'єктивних подій, що може спричинити зменшення рівня безпеки соціально-економічної системи.

Як відзначає М. Копитко [15, с. 27], крім небезпеки, загрози і ризику, базовим поняттям у дослідженні проблематики процесу забезпечення безпеки є поняття «виклики». Під цим поняттям слід розуміти сукупність певних обставин, які можуть мати не лише негативний вплив, а й потребують відповідного реагування.

О. Мороз, Н. Карачина та А. Шиян [18, с. 43] вважають, що виклики не завжди можуть мати лише негативні наслідки для підприємства, а й потребують постійного моніторингу і вироблення заходів реагування.

Виходячи із цього, пропонуємо під викликами розуміти обставини, які можуть нести в собі як негативний, так і позитивний вплив на соціально-економічну систему і призвести до зменшення та/або зміцнення безпеки.

Процес забезпечення безпеки (у т. ч. економічної) соціально-економічної системи є дуже складним процесом, який вимагає виконання низки умов, однією з яких має бути застосування відповідних заходів до різних форм небезпек: викликів, ризиків та загроз (рис. 1).

Узагальнюючи проведені дослідження категорійного апарату процесу забезпечення безпеки, пропонуємо під поняттям «безпека» розуміти такий стан соціально-економічної системи, за якого досягається захищеність від різних форм небезпек, зокрема викликів, ризиків та загроз.

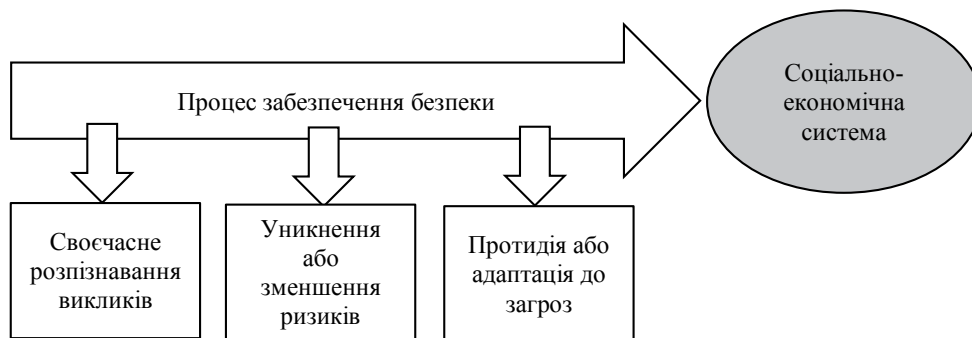

Рис. 1. Ключові умови забезпечення безпеки соціально-економічної системи

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, процес забезпечення безпеки, у тому числі економічної, неможливо досягти без оперативної ідентифікації викликів, уникнення або зменшення ризиків, застосування методів протидії або ж адаптації до зовнішніх і внутрішніх загроз. Це є характерним для всіх соціально-економічних систем. У подальших дослідженнях слід приділити увагу формуванню механізму забезпечення економічної безпеки для великих соціально-економічних систем.

Бібліографічний список:

1. Круглов М.И. Стратегическое управление компанией: учебник. М.: Рус. делов. лит., 1998. 768 с.
2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь; 4-е изд., доп. М.: Азбуковник, 1999. 1280 с.
3. Фінансова безпека машинобудівного підприємства: методичні засади формування та забезпечення: монографія / Х.О. Мандзіновська, А.М. Штангрет, Я.В. Котляревський, О.В. Мельников. Львів: Українська академія друкарства, 2016. 226 с.
4. Коротков Э.М., Беляев А.А. Управление экономической безопасностью общества. Менеджмент. 2001. № 6. С. 8–26.
5. Федосеев В.Н. Предупреждение чрезвычайных ситуаций и ликвидация их последствий. Менеджмент. 2001. № 6. С. 72–79.
6. Економічна безпека підприємства: підручник / В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко. К.: Алерта, 2011. 704 с.
7. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: підручник. К.: КНТ, 2009. С. 362–363.
8. Подлужна І.О. Організація управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01. Донецьк, 2003. 20 с.
9. Герасимчук З.В., Вавдіюк Н.С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2006. 243 с.

10. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 399 с.
11. Франчук В.І. Основи економічної безпеки: навч. посіб. Львів: Каменяр, 2009. 203 с.
12. Штангрет А.М., Котляревський Я.В. Сутність поняття «безпека» та взаємопов'язаних з нею категорій. Наукові записки Української академії друкарства. 2010. № 2. С. 75–83.
13. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія. К.: Фенікс, 1999. 338 с.
14. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: монографія. К.: Укрархбудінформ, 2001. 121 с.
15. Копитко М.І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств: дис. ... д.е.н.: 21.04.02; Університет економіки і права «Крок». Київ, 2015. 478 с.
16. Рагозин Ф. Оценка и картографирование опасности и риска от природных и техногенных процессов (теория и методология). Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. 1993. № 5. С. 16–41.
17. Белінська Я.В. Теоретичні засади аналізу валютних ризиків. Актуальні проблеми економіки. 2002. № 10. С. 34–40.
18. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія / О.В. Мороз, Н.П. Карачина, А.А. Шиян. Вінниця: ВНТУ, 2011. 241 с.

References:

1. Kruglov M. Y. (1998) Strategicheskoe upravlenye kompanij [Strategic management of the company], uchebnik, Moskva (In Russian).
2. Ozhegov S. Y., Shvedova N. Yu. (1999) Tolkoviy slovar [Explanatory dictionary], Moskva: Azbukovnyk, (In Russian).
3. Mandzinovska, Kh. O., Shtangret A. M., Kotlyarevskiy Ya. V., Melnykov O. V. (2016) Finansova bezpeka mashynobudivnogo pidpryyemstva [Financial security of a machine-building enterprise: Methodical bases of formation and provision] : Metodichni zasady formuvannya ta zabez-

- pechennya, Ukrayinska akademiya drukarstva, Lviv (In Ukraine).
4. Korotkov E. M., Belyaev A. A. (2001) Upravlenye ekonomicheskoy bezopasnostyu obshhestva [Management of the economic security of society], Menedzhment (In Russian).
 5. Fedoseev V. N. (2001) Preduprezhdenye chrezvichainykh situatsiy i likvidatsiya ih posledstviy [Prevention of emergency situations and liquidation of their consequences], Menedzhment (In Russian).
 6. Ortynskyi V. L., Kernyczkyi I.S., Zhyvko Z.B. (2011) Ekonomichna bezpeka pidpryemstva [Economic security of the enterprise], Alerta, Kyiv (In Ukraine).
 7. Lipkan V.A. (2009) Teoriya nacionalnoyi bezpeky [The theory of national security], KNT, Kyiv (In Ukraine).
 8. Podluzhna I. O. (2003) Organizatsiya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryemstva [Organization of management of economic security of an enterprise], Avtorefeat dysertatsiyi, Donetsk (In Ukraine).
 9. Gerasymchuk Z. V., Vavdiyuk N.S. (2009) Ekonomichna bezpeka regionu : Diagnostyka ta mexanizm zabezpechennya [Economic security of the region: Diagnostics and the mechanism of ensuring], Nadstyrya, Lutsk (In Ukraine).
 10. Yermoshenko M. M. (2001) Finansova bezpeka derzhavy : Nacionalni interesy, realni zagrozy, strategiya zabezpechennya [Financial security of the state: National interests, real threats, strategy of ensuring], Nacionalnyi torgovelnno-ekonomichnyi universytet, Kyiv (In Ukraine).
 11. Franchuk V. I. (2009) Osnovy ekonomichnoyi bezpeky [Basics of Economic Security], Kamenyar, Lviv (In Ukraine).
 12. Shtangret A.M., Kotlyarevskiy Ya. V. (2010) Sutnist ponyattya «bezpeka» ta vzayemopovyazany z neyu kategorij [The essence of the concept of «security» and related categories], Ukrayinska akademiya drukarstva, Lviv (In Ukraine).
 13. Baranovskyi O. I. (1999) Finansova bezpeka [Financial security], Feniks, Kyiv (In Ukraine).
 14. Gubskiy B. V. (2001) Ekonomichna bezpeka Ukrayiny : Metodologiya vymiru, stan i strategiya zabezpechennya [Economic Security of Ukraine: Measurement Methodology, State and Strategy for Ensuring], Ukrarhbudinform, Kyiv (In Ukraine).
 15. Kopytko M.I. (2015) Kompleksne zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryemstv [Comprehensive provision of economic security of enterprises], Dysertatsiya, Vyshhyi navchalnyi zaklad «Universytet ekonomiky i prava «Krok», Kyiv (In Ukraine).
 16. Ragozyn F. (1993) Ocenka y kartografyrovanye opasnosti y ryska ot pryrodnih y texnogennykh processov (teoryya y metodologyya) [Evaluation and mapping of hazard and risk from natural and man-made processes (theory and methodology)], Problemy bezopasnosti pry chrezvichainykh situatsiyah, VYNYTY, Moskva (In Russian).
 17. Belinska Ya. V. (2002) Teoretychni zasady analizu valyutnykh ryzykiv [Theoretical foundations of currency risk analysis], Aktualni problemy ekonomiky (In Ukraine).
 18. Moroz O.V., Karachyna N.P., Shyan A.A. (2011) Konceptiya ekonomichnoyi bezpeky suchasnogo pidpryemstva [The concept of economic security of a modern enterprise], VNTU, Vinnytsia (In Ukraine).

Busariiev D.V.

Candidate of Economic Sciences, Doctoral Student
State Educational and Research Institution
“Academy of Financial Management”

THE THEORETICAL BASIS OF THE PROCESS OF ENSURING THE SECURITY OF THE SOCIO-ECONOMIC SYSTEM

The external environment constantly forms all new challenges, risks, threats, and dangers for a person, an enterprise, and even entire complexes. The recent events in Ukraine only strengthened the already unstable economic situation in the country and formed a lot of new threats that significantly affect the state of economic security of each socio-economic system. Such permanent changes in the external environment in our country significantly impede the security process itself. Thus, today the region is relevant to the question of finding ways to ensure security both at the macro- and at the micro levels. The formation of a modern theoretical basis, which should include a comprehensive analysis of the entire categorical apparatus, is important. The analysis of the essence of the categorical apparatus of the process of security is carried out. The main approaches to the interpretation of the essence of the concept of “security” are highlighted. Also, a study was conducted on the concepts of “danger”, “threat”, “risk”, and “challenges”. According to the results of the study, we proposed our own vision of the essence of the concept of “security”. Security should be understood as a state of the socio-economic system, in which protection against various forms of hazards, including challenges, risks and threats, is achieved. We have identified the key conditions, the fulfilment of which should be necessary for the process of ensuring the security of the socio-economic system. The process of ensuring security, including the economic one, cannot be achieved without prompt identification of challenges, avoidance or reduction of risks, application of countermeasures or adaptation to external and internal threats. This is characteristic of all socio-economic systems. In further studies, attention should be paid to the formation of a mechanism to ensuring economic security for large socio-economic systems.

УДК 338.484 (477.53)

Калачевська Л.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності та євроінтеграції
Сумського національного аграрного університету

ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ ЯК НАПРЯМ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті обґрунтовано, що сучасні глобалізаційні виклики мають суттєвий вплив на всі сфери діяльності та всі галузі. Від того, наскільки вдасться швидко пристосуватися до даних змін, залежать динаміка та сам процес розвитку як великих міст, так і сільських територій. Доведено, що актуальним є пошук джерел фінансування розвитку сільських територій та диверсифікації сфер зайнятості, які там є. Одним із напрямів такої диверсифікації є розвиток туризму. Проведений аналіз туристичних потоків в Україні показав досить незначний розвиток туристичної галузі. Виокремленими проблемами розвитку ринку послуг зеленого туризму в Україні є: нестача кваліфікованих кадрів, надмірне податкове навантаження, низький рівень державної підтримки, незадовільне транспортне обслуговування туристів, поганий рівень розвитку інфраструктури, низький рівень облаштування туристичних маршрутів. Водночас установлено, що з кожним роком зростає попит на зелений туризм. Обґрунтовано, що зелений туризм буде поштовхом для залучення інновацій на сільські території та сприятиме багатокладному розвитку сільської місцевості.

Ключові слова: зелений туризм, багатокладний розвиток, диверсифікація, сільські території, інновації, інфраструктура.

В статье обосновано, что современные глобализационные вызовы оказывают существенное влияние на все сферы деятельности и все отрасли. От того, насколько удастся быстро приспособиться к этим изменениям, зависят динамика и сам процесс развития как крупных городов, так и сельских территорий. Доказано, что актуальным является поиск источников финансирования развития сельских территорий и диверсификации сфер занятости, которые там есть. Одним из направлений такой диверсификации является развитие туризма. Проведенный анализ туристических потоков в Украину показал достаточно незначительное развитие туристической отрасли. Проблемами развития рынка услуг зеленого туризма в Украине являются: недостаток квалифицированных кадров, чрезмерная налоговая нагрузка, низкий уровень государственной поддержки, неудовлетворительное транспортное обслуживание туристов, плохой уровень развития инфраструктуры, низкий уровень обустройства туристических маршрутов. В то же время с каждым годом растет спрос на зеленый туризм. Обосновано, что зеленый туризм будет толчком к привлечению инноваций на сельские территории и способствовать многоккладному развитию сельской местности.

Ключевые слова: зеленый туризм, многоккладное развитие, диверсификация, сельские территории, инновации, инфраструктура.

In the article, we have argued that modern globalization challenges have a significant impact on all spheres of activity and all sectors. The dynamics and the process of development of both large cities and rural areas depend on how quickly it will be possible to adapt to these changes. It is proved that the current issue is the search for sources of funding for the development of rural areas and the diversification of the spheres of employment there. One of the areas of such diversification is the development of tourism. The analysis of tourist flows in Ukraine showed a rather insignificant development of the tourist industry. The isolated problems of the development of the market for green tourism services in Ukraine are currently: lack of skilled personnel, excessive tax burden, low level of state support, unsatisfactory transport services for tourists, poor infrastructure development, and low level of development of tourist routes. At the same time, we have established that with each passing year, the demand for green tourism is increasing. We have argued that green tourism will stimulate the attraction of innovations in rural areas and promote multidisciplinary rural development.

Keywords: green tourism, multidisciplinary development, diversification, rural areas, innovations, infrastructure.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Україна намагається інтегруватися у світове співтовариство. Водночас сучасні глобалізаційні виклики мають суттєвий вплив на всі сфери діяльності та всі галузі. Від того, наскільки вдасться швидко пристосуватися до цих змін, залежать динаміка та сам процес розвитку. При цьому тенденції розвитку світової економіки свідчать про прогресивність змін у всіх сферах суспільства та інноваційний характер, економічне зростання і процвітання.

Зворотним боком технологічного прориву в умовах глобалізації стає жорстка конкуренція за високорентабельні види діяльності за максимально можливого використання ресурсного потенціалу сільських територій. У цих умовах сільські території найбільш незахищені від зовнішніх впливів, їм тяжко пристосуватися та зберегти свою ідентичність.

Нині необхідно шукати альтернативні напрями розвитку та прикладання праці, особливо у сільській місцевості. Значний потенціал при цьому має туристична сфера, яка позитивно зарекомендувала себе на сільських територіях країн – членів ЄС. Туризм (як вітчизняний, так і міжнародний), що відбувається в сільській місцевості, сприяє її розвитку, залученню інвестицій та інноваційних розробок.

Будь-яка форма туризму, що демонструє сільське життя, мистецтво, культуру і спадщину в сільській місцевості, сприяє економічній і соціальній співпраці місцевої громади, а також взаємодії між туристами і місцевими жителями. Результатом такої взаємодії є розвиток сільських територій та їх адаптація до сучасних економічних, екологічних та соціальних викликів. При цьому туризм, зокрема зелений, зосереджується на активній участі у сільському житті й міського населення. Так, за рахунок розвитку екотуризму багато селищ можуть розвивати підприємницький сектор, створювати додаткові робочі місця.

Розвиток альтернативної зайнятості на сільських територіях особливо актуальний сьогодні, коли сільське господарство стає високо механізованим і вимагає менше ручної праці. Ця тенденція спричиняє економічний тиск на деякі села, що, своєю чергою, змушує молодих людей переїхати в міста. Водночас існує сегмент міського населення, який зацікавлений у відвідуванні сільських районів і розумінні способу життя. Цей сегмент в індустрії туризму швидко

зростає протягом останнього десятиліття, що призводить до того, що сільський туризм стає гарною перспективою для бізнесу, відродження сільських територій та залучення інноваційних прогресивних розробок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання розвитку сільської економіки та напрямів диверсифікації бізнесу на сільських територіях привертає увагу багатьох науковців. Значна увага дослідників концентрується на можливості створення в Україні індустрії зеленого туризму для розвитку сільських територій та залучення інноваційних розробок. Так, Н. Андреева досліджувала сучасну організацію аграрного туризму в Україні як перспективний напрям розвитку сільських територій [1]. В.В. Гловацька вивчала особливості розвитку сільського зеленого туризму як виду підприємницької діяльності [2]. В.О. Гусев окреслював парадигму сталого інноваційного розвитку України [3]. В.Г. Дарчук вивчав формування стратегічних основ розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні [4]. С.М. Ілляшенко досліджував зелений туризм як один із напрямів сталого розвитку регіонів [9]. В.Ф. Кифяк вивчав організацію туристичної діяльності в Україні та досвід розвинутих країн [10]. А.В. Кулик досліджував оцінку ключових чинників успіху підприємств зеленого туризму [11]. І.В. Литвин досліджував проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в регіональному розрізі [12]. Л.П. Могильник вивчав правове регулювання сільського зеленого туризму в Україні та досвід зарубіжних країн [13]. Т.П. Панюк досліджував диверсифікацію як основну структурної модернізації економічної діяльності суб'єктів господарювання на сільських територіях [14]. О. Яценко вивчала стан та перспективи розвитку сільських територій центрального регіону України в умовах адміністративно-територіальної реформи [16]. Водночас багато питань, пов'язаних із зеленим туризмом як напрямом інноваційного розвитку сільських територій, потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження аналіз розвитку туристичної галузі на прикладі зеленого туризму як напряму інноваційного розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів. Структурні технологічні зрушення збільшують уразливість сільських територій, що проявляється у погіршенні стану навколишнього середовища. Актуальним є пошук джерел фінансування розвитку сільських територій та диверсифікації сфер зайнятості, які там є. Негативні явища у сільських громадах сьогодні проявляються у вичерпаності водних, лісових, земельних ресурсів, витісненні малого і середнього бізнесу, пасивності інституційно-соціального середовища щодо проблем якості життя і добробуту населення.

Одним із напрямів такої диверсифікації сільської економіки є розвиток туризму. Аналіз туристичних потоків в Україні показує досить незначний розвиток туристичної галузі (табл. 1). При цьому є значні перспективи подальшого розвитку цієї галузі. Дані твердження відображають кількість громадян України, які виїжджали за кордон, кількість іноземців, які відвідали Україну та кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами. Сьогодні залежно від мети поїздки туристичний потік можна поділити на декілька видів: рекреаційний; оздоровчий відпочинок; пізнавальний

відпочинок; професійно-діловий туризм; науковий (конгресовий); спортивний відпочинок; шоп-тури; паломницький; екотуризм (зелений туризм).

Туризм – це діяльність людей, які подорожують та перебувають у місцях, що знаходяться за межами свого звичайного середовища, для дозвілля, бізнесу або інших цілей не більше одного року поспіль. Туризм є динамічною і конкурентоспроможною галуззю, що вимагає здатності постійно адаптуватися до змін у потребах та бажаннях клієнтів, оскільки безпека та задоволення клієнта є в центрі уваги туристичного бізнесу [4].

Розвиток туристичної галузі значною мірою залежить від інфраструктурного забезпечення та умов, які створюють для відпочиваючих. Це є актуальним для міст та сільської місцевості. Значна кількість країн залучає туристів за рахунок розвитку санаторно-курортних та оздоровчих закладів (табл. 2)

Досліджуючи зелений туризм, слід відзначити, що це тип туристичної індустрії, спрямований на категорію людей, які хочуть скористатися перевагою природного, культурного,

Таблиця 1

Туристичні потоки в Україні, 2000–2017 рр., осіб

	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон, усього ²	Кількість іноземців, які відвідали Україну, усього ²	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього ³	У тому числі		
				іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2000	13422320	6430940	2013998	377871	285353	1350774
2001	14849033	9174166	2175090	416186	271281	1487623
2002	14729444	10516665	2265317	417729	302632	1544956
2003	14794932	12513883	2856983	590641	344 332	1922010
2004	15487571	15629213	1890370	436311	441798	1012261
2005	16453704	17630760	1825649	326389	566942	932318
2006	16875256	18935775	2206498	299125	868228	1039145
2007	17334653	23122157	2863820	372455	336049	2155316
2008	15498567	25449078	3041655	372752	1282023	1386880
2009	15333949	20798342	2290097	282287	913640	1094170
2010	17180034	21203327	2280757	335835	1295623	649299
2011	19773143	21415296	2199977	234271	1250068	715638
2012	21432836	23012823	3000696	270064	1956662	773970
2013	23761287	24671227	3454316	232311	2519390	702615
2014 ¹	22437671	12711507	2425089	17070	2085273	322746
2015 ¹	23141646	12428286	2019576	15159	1647390	357027
2016 ¹	24668233	13333096	2549606	35071	2060974	453561
2017 ¹	26437413	14229642	2806426	39605	2289854	476967

Примітки: ¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. ² Включно з одноденними відвідувачами (за даними Адміністрації Держприкордонслужби України). ³ 2000–2010 рр. – за даними Міністерства інфраструктури України, починаючи з 2011 р. – за даними Держстату.

Джерело: розраховано за даними [6]

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади України

	Санаторії та пансіонати з лікуванням ²		Санаторії-профілакторії ²		Будинки і пансіонати відпочинку ²		Бази та інші заклади відпочинку ²		Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку ³	
	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них місць, тис.	усього	у них місць, тис.	усього	у них місць, тис.
1990	505	154	556	55	332	115	2213	302	15687	467
2010	510	141	234	19	290	60	1920	217	17342	196
2011	508	141	224	19	280	59	1947	216	17703	194
2012	484	133	185	18	286	60	1925	208	17744	188
2013	477	132	165	15	271	57	1916	202	18549	191
2014 ¹	320	79	118	17	90	17	1400	157	13977	126
2015 ¹	309	78	79	12	76	15	1399	165	9743	113
2016 ¹	291	70	63	10	73	14	1295	146	9669	112
2017 ¹	284	71	55	10	67	12	1235	133	9745	106

Примітки: ¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. ² Включно з одноденними відвідувачами (за даними Адміністрації Держприкордонслужби України). ³ 2000–2010 рр. – за даними Міністерства інфраструктури України, починаючи з 2011 р. – за даними Держстату.

Джерело: розраховано за даними [6]

етнічного потенціалу сільської місцевості та її специфіки. Категорія сільського туризму поєднується з іншими видами туризму, такими як агротуризм, сільський та екологічний туризм. Усі форми туристичної діяльності, що здійснюються в сільській місцевості, зазвичай невеликі і розвиваються у сімейній економіці, яка базується на природних та культурних ресурсах сільського середовища.

В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули у 2017 р., показав, що Україною цікавляться і туристичний бізнес має перспективи (табл. 3). Його варто розвивати не лише для внутрішнього населення, а й активно залучати іноземних громадян.

У сільській місцевості розвиток туристичного сектору потребує державних інвестицій для підвищення туристичних ресурсів у регіоні. Релігійна спадщина є яскравим прикладом цих ресурсів. Основними чинниками, що сприяють розвитку зеленого туризму, є: чисте повітря; екологічно чисті продукти; знайомство із флорою і фауною; оздоровлення. Існує велика кількість різновидів нинішнього сільського зеленого туризму в Україні, серед яких можна виділити такі: кінний туризм; сплави по річках; рибальство; мисливство та гастрономію.

Слід також відзначити важливу роль туристичної галузі, а саме залучення крім фінансових ресурсів ще й інноваційних розробок на сільські території. У табл. 4 представлено напрями інноваційного розвитку сільських територій за рахунок зеленого туризму.

Таблиця 3

В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули, у 2017 р.

	Кількість іноземних громадян, які в'їхали в Україну, усього	Із них – за метою поїздки туризм
Усього	14 229 642	38 958
у тому числі з країн		
Білорусь	2 727 645	17 095
Болгарія	41 738	99
Велика Британія	78 603	269
Вірменія	31 982	42
Греція	18 995	22
Грузія	49 205	49
Данія	13 180	9
Естонія	21 313	97
Італія	84 638	223
Литва	75 622	120
Нідерланди	40 581	53
Німеччина	209 447	1 419
Польща	1 144 249	207
Португалія	19 602	8
Румунія	791 116	308
Словаччина	366 249	5
Словенія	6 083	8
Туреччина	270 695	7 414
Хорватія	6 555	2
Чехія	67 680	17

Джерело: розраховано за даними [6]

Розвиток зеленого туризму має велике загальнодержавне значення, адже дає змогу системно вирішувати відразу декілька стратегічних завдань економічного, екологічного та соціального

Напрями інноваційного розвитку сільських територій за рахунок зеленого туризму

Напрямок	Характеристика
Економічний	На відміну від традиційного туризму зелений туризм громади часто є інструментом економічного розвитку для сприяння як притоку капіталу, так і можливостей працевлаштування для громади. Таким чином, він часто орієнтується на більш бідні області. Туризм заохочує підприємницьку діяльність. Як фінансовий, так і соціальний капітал розміщується у центральній громаді, що сприяє подальшому вдосконаленню програми зеленого туризму в інші громади. Цей приплив капіталу може бути використаний для сприяння розвитку інфраструктури, освіти та залученню інвестицій.
Екологічний	Разом з економічною цінністю зелений туризм громади підвищує цінність навколишнього середовища як для господаря, так і для мандрівника. Як наслідок, зелений туризм громади стає стимулом для збереження. Для громади їхнє середовище стає вітриною для туриста і приносить більше бажання підтримувати його. У масовому туризмі середній турист несе велику відповідальність за вплив, який створюється на навколишнє середовище, і часто виснажує ресурси. Зелений туризм громади надає туристу більшу зацікавленість у зусиллях зі збереження через їхню участь у місцевій культурі. Відповідно, залучаються інноваційні розробки зі збереження навколишнього середовища.
Соціокультурний	Соціокультурний аспект зеленого туризму полягає у тому, що місцевий турист стає більш залученим до спільноти та своєї культури. Це може бути вивчення релігійної традиції або підтримка місцевих ремесл. Зелений туризм заснований на співтоваристві, покладає на туриста більше відповідальності за поширення знань та інновацій.

Джерело: побудовано за даними [5; 7]

ного характеру. За рахунок розвитку зеленого туризму вдається мінімізувати вплив швидкого розвитку міст, сформувати екологічну й культурну обізнаність і повагу серед сільського та міського населення. Відбувається обмін досвідом та новими знаннями. Отримується пряма фінансова вигода для сільського населення та місцевих бюджетів.

Водночас є й низка деструктивних чинників, що негативно впливають на розвиток зеленого туризму, стан якого можна відстежити за кількістю туристів та рівнем послуг, які їм надаються (рис. 1).

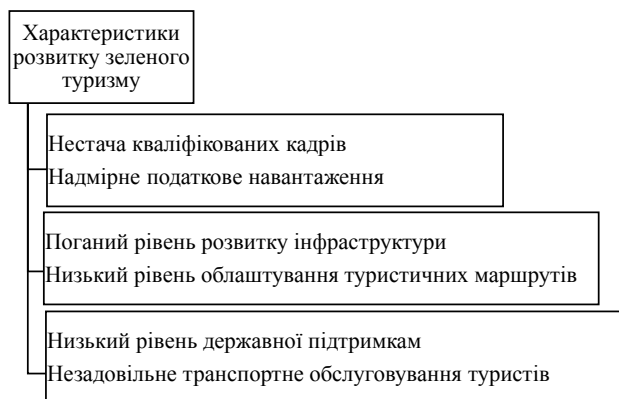

Рис. 1. Проблеми розвитку ринку послуг зеленого туризму в Україні

Джерело: власні дослідження

Виокремленими проблемами розвитку ринку послуг зеленого туризму в Україні є: нестача кваліфікованих кадрів; надмірне податкове на-

вантаження; низький рівень державної підтримки; незадовільне транспортне обслуговування туристів; поганий рівень розвитку інфраструктури; низький рівень облаштування туристичних маршрутів.

У цілому зелений туризм у сільській місцевості, заснований на співтоваристві, може загалом підвищити економічну цінність раніше збідненої території шляхом надання гідних робочих місць і капіталу в місцеву економіку. Зелений туризм у сільській місцевості стає потенційним рішенням для забезпечення соціальної справедливості тим, хто страждає від побічних ефектів масового туризму в місцях, найбільш уразливих до зміни клімату. Модель зеленого туризму на рівні сільських територій дає змогу заохочувати зусилля для розвитку сільських територій. Це також може призвести до побудови відносин і зменшення соціального розриву між сільським та міським населенням за рахунок розвитку інфраструктури та поширення інновацій.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Сільський туризм зосереджується на активній участі у сільському житті. Це може бути варіантом для подальшого розвитку сільських територій та залучення ними інноваційних розробок. Села можуть розвивати зелений туризм, тому що багато селян є гостинними і готовими прийняти відвідувачів. Це актуально, тому що сільське господарство стає висококомеханізованим і вимагає менше ручної праці. Ця тенденція

спричиняє економічний тиск на деякі села, що, своєю чергою, змушує молодих людей переїхати в міста.

Зелений туризм орієнтований на сільську місцевість, робить акцент на місцевому бізнесі та посилює підтримку місцевих зусиль. Збільшення капіталу збільшує внутрішню цінність середовища. Ідея зеленого туризму дає змогу підприємцям проводити екскурсії по своїх селах і використовувати доходи, щоб підтримати себе. Це також сприяє розвитку альтернативних видів зайнятості, відродженню сільських територій.

Бібліографічний список:

1. Андрєєва Н., Нездоймінов С., Дишловий І. Сучасна організація аграрного туризму в Україні як перспективний напрямок розвитку сільських територій. *Економіст*. 2011. № 7(297). С. 25–28.
2. Гловацька В.В. Особливості розвитку сільського зеленого туризму як підприємницької діяльності. *Інноваційна економіка*. 2010. № 16. С. 45–48.
3. Гусєв В.О., Мужилко О.О. Парадигма сталого інноваційного розвитку України. *Економіка та держава*. 2011. № 9. С. 115–118.
4. Дарчук В.Г. Формування стратегічних основ розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Донецьк, 2014. 21 с.
5. Державна служба туризму і курортів. URL: <http://www.tourism.gov.ua/2018> (дата звернення: 17.12.2018).
6. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua.2018> (дата звернення: 17.12.2018).
7. Екотуризм – важливий фактор стійкого розвитку. URL: <http://ecoyouth.freenet.uz>. (дата звернення: 17.12.2018).
8. Зелений туризм – панацея чи черговий міф? URL: <http://www.greentour.com.ua.2018> (дата звернення: 17.12.2018).
9. Ілляшенко С.М., Ілляшенко Н.С., Щербаченко В.О. Зелений туризм як один з напрямів сталого розвитку регіону. *Економіка України*. 2013. № 8. С. 33–39.
10. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці: Книга ЧЧІ, 2003. 300 с.
11. Кулік А.В. Оцінка ключових факторів успіху підприємств сільського (зеленого) туризму. *Економіка і регіон*. 2012. № 4. С. 80–82.
12. Литвин І.В., Нек М.О. Проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в регіоні. *Регіональна економіка*. 2013. № 2(68). С. 81–88.
13. Могильник Л.П. Правове регулювання сільського зеленого туризму в Україні та досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування*. 2011. Вип. 163. Ч. 1. С. 86–89.
14. Панюк Т.П., Лукомська О.І. Диверсифікація як основа структурної модернізації економічної діяльності аграрних підприємств. *Економічний форум*. 2016. Вип. 1. С. 189–197.
15. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія / В.Г. Герасименко, С.С. Галасюк, С.Г. Нездоймінов та ін.; за ред. проф. В.Г. Герасименка. Одеса: Астропринт, 2013. 304 с.
16. Яценко О. Стан та перспективи розвитку сільських територій центрального регіону України. *Економіст*. 2012. № 11. С. 26–30.

Reference:

1. Andrieieva, N., Nezdoiminov, S., Dyshlovyi, I. (2011), Modern Organization of Agrarian Tourism in Ukraine as a Promising Direction of Development of Rural Territories. *Economist*, no. 7 (297), pp. 25–28.
2. Hlovatska, V. V. (2010), Features of Development of Rural Green Tourism as an Entrepreneurial Activity. *Innovatsiina ekonomika*, no. 16, pp. 45–48.
3. Husiev, V. O., Muzhylko, O. O. (2011), Paradigm of Sustainable Innovation Development of Ukraine. *Ekonomika ta derzhava*, no. 9, pp. 115–118.
4. Darchuk, V. H. (2014), Formation of Strategic Foundations for the Development of Rural (Green) Tourism in Ukraine // *Economics and Management of National Economy* // Thesis, Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tuhan-Baranovskyi, Donetsk, Ukraine
5. State Service for Tourism and Resorts (2018), available at: <http://www.tourism.gov.ua/2018>, (Accessed: 17.12.2018).
6. State Statistics Committee of Ukraine (2018), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua.2018>, (Accessed: 17.12.2018).
7. Ecotourism – Important Factor in Sustainable Development (2018), available at: <http://ecoyouth.freenet.uz>, (Accessed: 17.12.2018)
8. Green Tourism – Panacea or Another Myth? (2018), available at: <http://www.greentour.com.ua.2018>, (Accessed: 17.12.2018).
9. Illiashenko, S. M., Illiashenko, N. S., Shcherbachenko, V. O. (2013), Green Tourism as one of the Directions of Sustainable Development of the Region, *Ekonomika Ukrainy*, no. 8., pp. 33–39.
10. Kyfiak, V. F. (2003), Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini [Organization of Touristic Activity in Ukraine // *Knyha ChChI, Chernivtsi, Ukraine*
11. Kulik, A. V. (2012), Assessment of Key Factors for the Success of Rural (Green) Tourism, *Ekonomika i region*, no. 4, pp. 80–82.
12. Lytvyn, I. V., Nek, M. O. (2013), Problems and Prospects of Development of Rural Green Tourism

- in the Region, *Rehionalna ekonomika*, no. 2 (68), pp. 81–88.
13. Mohylnyk L. P. (2011), *Legal Regulation of Rural Green Tourism in Ukraine and the Experience of Foreign Countries*, *Naukovi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia*, vol. 163 (1), pp. 86–89.
14. Paniuk, T. P., Lukomska, O. I. (2016), *Diversification as the Basis of Structural Modernization of the Economic Activity of Agrarian Enterprises*, *Ekonomichnyi forum*, vol. 1, pp. 189-197.
15. Herasymenko, V. H. (Ed.) (2013), *Rynky turystychnykh posluh: stan i tendentsii rozvytku [Markets of Tourist Services: the State and Trends of Development]*, *Astropynt*, Odesa, Ukrayina.
16. Yatsenko, O. (2012), *State and Prospects of Development of Rural Territories of the Central Region of Ukraine*, *Ekonomist*, no. 11, pp. 26–30.

Kalachevska L.I.

Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer at Department of Management of Foreign Economic Activity and Eurointegration, Sumy National Agrarian University

GREEN TOURISM AS A DIRECTION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES

In the article, we have argued that modern globalization challenges have a significant impact on all spheres of activity and all sectors. The dynamics and the process of development of both large cities and rural areas depend on how quickly it will be possible to adapt to these changes. It is proved that the current issue is the search for sources of funding for the development of rural areas and the diversification of the spheres of employment there. One of the areas of such diversification is the development of tourism. The analysis of tourist flows in Ukraine showed a rather insignificant development of the tourist industry. The isolated problems of the development of the market for green tourism services in Ukraine are currently: lack of skilled personnel, excessive tax burden, low level of state support, unsatisfactory transport services for tourists, poor infrastructure development, and low level of development of tourist routes. At the same time, we have established that with each passing year the demand for green tourism is increasing.

Rural tourism focuses on active participation in rural life. This may be an option for the further development of rural areas and their involvement in innovative development. Villages can develop green tourism because many peasants are hospitable and ready to take visitors. This is relevant, as agriculture becomes highly mechanized and, therefore, requires less manual labour. This tendency causes economic pressure on some villages, which, in turn, forces young people to move to cities.

Green tourism is focused on the countryside, focuses on local business, and enhances support for local efforts. Increasing capital increases the internal value of the environment. The idea of green tourism allows entrepreneurs to tour their villages and use revenues to support themselves. It also contributes to the development of alternative forms of employment, the revival of rural areas. We have argued that green tourism will stimulate the attraction of innovations in rural areas and promote multidisciplinary rural development.

Коваль П.Ф.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму
Навчально-наукового інституту
бізнесу, природокористування і туризму
Чернігівського національного технологічного університету

Андрєєва Г.П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аграрних технологій та лісового господарства
Навчально-наукового інституту
бізнесу, природокористування і туризму
Чернігівського національного технологічного університету

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРИГОДНИЦЬКОГО ТУРИЗМУ

Статтю присвячено вивченню перспективного напрямку розвитку туризму в Україні – пригодницькому. Автори досліджують поняття «пригодницький туризм» і відокремлюють його від споріднених (спортивного та екологічного туризму), наводять класифікацію пригодницьких туристів та чинників, що сприяють унікальності пригодницьких турів. Вагомим внеском авторів є дослідження характеристик та вимог до туристичних центрів пригодницького туризму, висновки щодо шляхів розвитку цього виду туризму в Україні.

Ключові слова: пригодницький туризм, туризм в Україні, альтернативний туризм, спортивний туризм, екологічний туризм, туристичний центр.

Стаття посвящена изучению перспективного направления развития туризма в Украине – приключенческого. Авторы исследуют понятие «приключенческий туризм» и отделяют его от смежных (спортивного и экологического туризма), приводят классификацию приключенческих туристов и факторов, которые способствуют уникальности приключенческих туров. Существенным вкладом авторов являются исследование характеристик и требований к туристическим центрам приключенческого туризма, выводы по поводу путей развития этого вида туризма в Украине.

Ключевые слова: приключенческий туризм, туризм в Украине, альтернативный туризм, спортивный туризм, экологический туризм, туристический центр.

The article is devoted to the study of the perspective direction of tourism development in Ukraine – adventure tourism. The authors explore the concept of “adventure tourism” and differentiate it from the related types of travel: sport and environmental tourism, provide the classification of adventure tourists, and identify factors that contribute to the uniqueness of adventure tours. An important contribution of the article is the study of characteristics and requirements for tourist centres of adventure tourism, as well as findings about the ways of development of this type of tourism in Ukraine.

Keywords: adventure tourism, tourism in Ukraine, alternative tourism, sport tourism, ecological tourism, tourist centre.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Світовий ринок туризму вже сформувався. Лідери ринку визначилися. Вступати в конкурентну боротьбу за частку сегменту масового туризму для України є економічно недоцільним. Окрім того, масові види туризму негативно впливають на екологічну та соціальну систему країни, чим суттєво погіршу-

ють її сталий розвиток. Водночас існує безліч сталих видів туризму, на ринку яких наша країна може вийти в лідери, не вкладаючи великі кошти в розвиток. Одним із них є пригодницький туризм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Питаннями пригодницького туризму займаються фахівці

Торгової асоціації пригодницького туризму [1] в тісній співпраці зі Всесвітньою туристичною організацією [2]. Водночас такі вітчизняні науковці, як П. Пуцентейло [3], О. Шандор [4], також розглядають цей вид у класифікаціях туризму. Таким чином, питання теоретичних засад пригодницького туризму не розглянуто на достатньому рівні.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження поняття пригодницького туризму, визначення особливостей цього виду туризму, перспективи його розвитку в Україні та специфіки організації території для цього.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У Законі України «Про туризм» серед видів туризму названо і пригодницький [5], а в 2016 р. навіть було прийнято стандарти: ДСТУ ISO 21101:2016 (ISO 21101:2014, IDT) «Туризм пригодницький. Системи менеджменту безпеки. Вимоги», ДСТУ ISO/TR 21102:2016 (ISO/TR 21102:2013, IDT) «Туризм пригодницький. Лідери. Особиста компетентність» та ДСТУ ISO 21103:2016 (ISO 21103:2014, IDT) «Туризм пригодницький. Інформація для учасників» [6]. Однак розповсюдження цих стандартів не здійснювалося і подальшого розвитку цей напрям туристичної діяльності так і не набув.

Під терміном «пригодницький туризм» (adventure tourism) розуміють різноманітні види туризму, й єдиного визначення сьогодні не існує. Так, О. Шандор [4] вважає, що це «подорожі, пов'язані з активними способами пересування і відпочинку на природі (альпінізм, скелелазіння, піший, водний, лижний, кінний туризм, каньйонінг, каякінг, дайвінг)» [4, с. 24]. А з іншого боку, цей же автор пише, що пригодницький є різновидом туризму, пов'язаного з фізичними навантаженнями та організацією нестандартних турів до екзотичних та екологічно чистих природних резервацій; включає незвичайні подорожі, нетрадиційні транспортні засоби, і відносить до нього пішохідні експедиції, сафарі-тури (мисливство, риболовля, фотополовання), навколосвітнє плавання (яхтинг) [4, с. 261]. Це вказує на те, що пригодницький туризм розглядається як різновид екологічного поряд із науковим, природним та освітнім.

Водночас Міжнародний союз охорони природи (МСОП) визначає екологічний туризм як подорожі з відповідальністю перед навколишнім середовищем стосовно непорушених природних

територій для вивчення і насолоди природою, культурними визначними пам'ятками, яке сприяє охороні природи, здійснює «м'яку дію» на навколишнє середовище, забезпечує активну соціально-економічну участь місцевих жителів та отримання ними переваг від цієї діяльності [7].

На думку П.Р. Пуцентейло [3], пригодницький туризм є видом специфічного відпочинку, який забезпечує туристів враженнями як від привабливого місця, так і нестандартного виду діяльності (як приклад наводиться «царське полювання», «пошуки піратських скарбів» тощо). Цей автор виділяє три види пригодницького туризму: похідні експедиції, сафарі-тури (полювання, риболовля, лов метеликів тощо) і морські подорожі (яхтинг) [6, с. 56].

На нашу думку, пригодницький туризм – це подорожі з метою отримання фізичного навантаження, адреналіну, унікальних, недоступних для більшості людей вражень. При цьому за технологічно-організаційними особливостями можна виділити такі його види: спортивний (водний, пішохідний, гірський, лижний, велосипедний); екстремальний (водний, повітряний, гірський, пішохідний, екзотичний); спелеотуризм; мисливство, сафарі; спортивна риболовля тощо [8].

Слід зауважити, що всі автори звертають увагу на те, що пригодницькі тури є специфічними, унікальними, нестандартними, немасовими (альтернативними за своєю суттю). Унікальність пригодницьких подорожей може досягатися за допомогою таких чинників, як:

- географія подорожей – як правило, пригодницькі тури організуються на територіях, які віддалені від основних туристичних маршрутів, менш розвинені, але характеризуються недоторканістю природи і етносом (саме тому цей вид туризму так часто відносять до екологічного);

- специфічний вид діяльності – досить часто пригодницькі подорожі формуються на запит людей, які мають хобі, наукові пошуки, зацікавленість у певній сфері діяльності (наприклад, спостереження за життям птахів, збір місцевого фольклору, вивчення традицій та специфіки діалекту тощо);

- фізичне навантаження – найчастіше поняття пригодницького туризму поєднують зі спортивним туризмом (пішохідним, гірським, велосипедним, водним, лижним), що, на нашу думку, в частині отримання адреналіну та нових вражень від фізичного навантаження є вірним.

Однак метою спортивного туризму є отримання спортивних розрядів і звань, оскільки в пострадянських країнах він є видом спорту. Це й відрізняє його від пригодницького туризму.

Торгова асоціація пригодницького туризму класифікує пригодницькі подорожі на м'які та жорсткі, залежно від важкості їхньої основної діяльності [7]. Наприклад, сходження на скелю, льодовик – це жорстка подорож, а похід на байдарках, рафтинг, пішохідна прогулянка, екотуризм, риболовля, мисливство – м'яка. Як важкі, так і м'які пригоди є надзвичайно прибутковими сегментами сектору пригодницького туризму.

Асоціація також виділяє різні типи пригодницьких туристів [7]:

ентузіасту пригод, такі як каякери, велосипедисти або спостерігачі за птахами, характеризуються захопленням певним спортом або активністю, прагнуть здійснювати цю ж активність після подорожі, шукаючи нові та захоплюючі напрямки. Такі туристи можуть витратити більше, ніж інші, оскільки не мають власного спорядження, оцінюють бренди, які відповідають їхнім вузькоспеціалізованим потребам, і шукають місця, які важкодоступні або ще не є популярними. При цьому тривалість подорожі таких туристів у середньому один день більше;

екстремальні авантюристи, такі як джампери, й ті, хто перетинає Гренландію або бігає 100 км перегонів. Таких туристів менше, ніж ентузіастів пригод, і вони витрачають менше грошей, оскільки мають власне спорядження, можуть не звертатися до туроператорів. Екстремальні авантюристи становлять надзвичайно малу частину сектору. Таким чином, хоча вони можуть мати зв'язки з громадськістю та маркетингову цінність для місця призначення або компанії, на них не варто звертати особливу увагу під час формування політики розвитку туризму;

незалежні мандрівники – самодіяльні туристи; *шукачі відчуттів* – шукають нові емоції, пов'язані з ризиком для життя, мальовничими видами, але не мають захоплення спортом чи активністю, характерного для ентузіастів пригод.

За даними ЮНВТО, викладеними в «Глобальному звіті з пригодницького туризму» [7], 57% пригодницьких мандрівників – це чоловіки та 43% – жінки. Дослідження також показало, що 37% пригодницьких туристів мають принаймні чотири роки досвіду, 11% мають професійний ступінь, а середній індивідуальний дохід – 46 800 дол. США на рік [7].

Невелика частина пригодницьких мандрівників подорожує поодиночі, 21% подорожує з друзями, 37% подорожують із чоловіком, дружиною або партнером, а 30% подорожують зі своїми сім'ями, включаючи дітей. Пригодницькі мандрівники оцінюють зони природної краси як найважливіший чинник під час вибору найновішого місця призначення, а потім доступні види діяльності та клімат. Причини, які залучають людей до пригодницьких подорожей, різноманітні, але найбільш часто цитованими мотивами є: релаксація, вивчення нових місць, час із сім'єю та вивчення різних культур. Не дуже гарним показником є 56% самодіяльних (без участі туроператорів) туристів у цьому сегменті, що суттєво знижує його прибутковість [7].

Незалежно від того, як фахівці з туризму організують або класифікують пригодницькі подорожі, пригода завжди буде суб'єктивною для самих мандрівників, оскільки це пов'язано з індивідуальним досвідом. Пригода для одного мандрівника може здаватися світським життям для іншого. Пригодницькі туристи розширюють свої власні культурні, фізичні та географічні кордони комфорту, і ці межі для кожної людини відрізняються [7].

Через задокументовану користь для навколишнього середовища, місцевого населення та місцевої економіки уряди дедалі більше ідентифікують пригодницький туризм як інструмент для сталого і відповідального економічного зростання, який надає переваги кожному рівню суспільства. У багатьох напрямках пригодницький туризм був розроблений без великої інфраструктури. Це також може забезпечити вигоду від швидкого створення локальних робочих місць, що залежить від традиційних знань місцевих жителів щодо керівництва та інтерпретації [7].

Найбільшою міжнародною організацією, яка займається розвитком пригодницького туризму в світі, є Торгова асоціація пригодницького туризму – АТТА (Adventure Trade Travel Association) – міжнародна організація з офісами та учасниками в усьому світі. Вона об'єднує різні зацікавлені сторони у секторі пригодницького туризму, включаючи місця призначення, операторів, агентів, виробників туристичного одягу та інвентарю, а також неурядові організації. Місія АТТА – надихнути, підключити та надати можливість світовій туристичній спільноті надавати досвід, який захищає природний і культурний

капітал та створює спільну економічну цінність. Як провідна галузева організація у сфері пригодницького туризму, АТТА прагне зробити стабільність та безпеку нормою у пригодницькій промисловості, пропонує освіту в галузі за допомогою курсів AdventureEDU33 та широкого, постійного розвитку оригінальних галузевих досліджень [7].

Сьогодні в рейтингу серед популярних напрямків пригодницького туризму України немає. Рейтинг складають Університет Джорджа Вашингтона, Торгова асоціація пригодницького туризму і компанія Vital Wave Consulting. У його основу були покладені 10 ключових параметрів оцінки конкурентоздатності напрямків на ринку розважальних турів: політика уряду з розвитку економіки, безпека, інфраструктура, природні ресурси, культурні пам'ятки, розважальні ресурси, підприємництво, благодійність, охорона здоров'я, загальний імідж регіону [9].

Досліджуючи перспективи розвитку пригодницького туризму в окремих регіонах України, доцільно звернути увагу на ланцюжок утворення ціннісної пропозиції для туриста, який (згідно з М. Портером [10] із подальшою адаптацією [11]) містить такі чинники:

1. Характеристика внутрішньої транспортно-інформаційної системи туристичного центру пригодницького туризму: може бути відсутньою або низької якості, у деяких підсегментах необхідні прокладені та марковані тропи.

2. Характеристика складників процесу виробництва туристичного продукту та обслуговування пригодницьких туристів. *Атракції*, які приваблюють туристів: гірська місцевість, море та інші водоймища, ліси, поля, печери та інші види ресурсів, які можна використовувати для специфічних подорожей із метою отримання нових вражень та адреналіну. *Складники туру*:

– транспорт: для самодіяльних туристів – усі види громадського та власного транспорту; для організованих туристів – туристичні автобуси, потяги, чартерні авіаперевезення, а також можливе самостійне транспортування;

– розміщення і харчування: розміщення в наметах, туристичних базах, харчування – самостійне приготування або з використанням послуг кухаря;

– трансфер: залежно від платоспроможності клієнта та рівня курорту, але, як правило, самостійне;

– комплекс послуг на маршруті (екскурсійно-пізнавальні послуги): послуги інструктора,

туристичного супроводу. У разі самодіяльного туризму ці функції виконуються самостійно.

3. Вимоги до шляхів сполучення та мережі громадського транспорту:

– до місцезнаходження рецептивного туристичного оператора – обов'язкова наявність одного з можливих шляхів сполучення, бажана розвинена мережа громадського транспорту міжнародного та міжміського сполучення;

– до початку маршруту – іноді не має потреби у шляхах сполучення (наприклад, подорожі типу «робінзонада», організовані туроператором), але для розвитку пригодницького туризму на окремих територіях необхідно мати хоча б один шлях сполучення.

4. Ефективні шляхи розповсюдження інформації, канали збуту, об'єкт брендингу:

– *об'єкт брендингу*: туристичний ресурс, туристичний оператор (зокрема, у напрямі безпеки туристів);

– *збутовий ланцюг*: туристичний оператор, туристичний агент, прямий продаж підприємством, що приймає та супроводжує;

– *джерела інформації, які найчастіше спонукають туриста до подорожі*: ЗМІ, Інтернет, енциклопедії, книги, туристичні підприємства, поради знайомих.

5. Характеристика підприємств, послуги і товари яких можуть стати у нагоді туристу під час споживання туристичного продукту: перекладач, інструктор (лектор), що навчає основам безпеки, техніки проходження та першій медичній допомозі ще до початку подорожі, провідник, служби спасіння, медичні заклади, пошта, пункти роздрібної торгівлі для поповнення запасів тощо.

6. Характеристика процесу адміністрування туристичного центру пригодницького туризму:

– бажаний суб'єкт управління: управління чи відділ галузевого виконавчого органу (з туризму та/або молоді та спорту), а також галузеві асоціації чи об'єднання іншого роду;

– пріоритетні напрями діяльності з адміністрування: розвиток територій, пропаганда пригодницького туризму, просування регіонального туристичного продукту.

7. Вимоги до категорій і кваліфікації персоналу: кваліфіковані фахівці туристичного супроводу, персонал туристичних операторів.

8. Напрями та сфери дослідження щодо формування конкурентних переваг національного туристично-рекреаційного комплексу у сфері пригодницького туризму:

– наукові дослідження, спрямовані на розроблення пригодницьких маршрутів та програм перебування;

– підвищення рівня безпеки туристів;

– використання новітніх інформаційних технологій (GPS, супутниковий зв'язок, ехолоти і т. п.), медичних, фармацевтичних розробок (антисептичні, антибактеріальні засоби та ін.), енергетичних (наприклад, переносна сонячна батарея), нового спорядження;

– підвищення комфортності подорожі за рахунок використання новітніх легких та міцних матеріалів для спорядження;

– розширення географії туризму за допомогою легких і водночас стійких до температур засобів та ін.;

– дослідження впливу виду туризму (його навантаження) на організм людини та пошук засобів подолання перешкод для деяких категорій туристів.

9. Характеристика напрямів діяльності туристично-рекреаційного комплексу з метою ресурсозбереження, відновлення та розвитку територій: за своєю сутністю пригодницький туризм не завдає шкоди навколишньому середовищу, однак наявність підприємницької діяльності, а також поява відносно великої кількості людей на етнічних територіях вимагають створення законодавчої бази щодо цього виду туризму, правил перебування туристів на заповідних територіях, їх обслуговування, а також підтримки правопорядку (як із боку туристів, так і місцевих жителів).

Пригодницький туризм – це відносно новий тренд на світовому туристичному ринку. Як видно з проведеного дослідження, вимоги до туристичних центрів пригодницького туризму є досить низькими. При цьому даний тип туристів є платоспроможним [7]. У сучасних умовах розвивати масові види туризму для нашої держави є недоцільним, тому слід звернути увагу на такі альтернативні види, як екологічний, сільський та пригодницький.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Територія України є достатньо великою і різноманітною для формування мережі центрів пригодницького туризму. Зважаючи на перспективність його для нашої держави, доцільно здійснювати пошук шляхів розвитку пригодницького туризму, тим більше що перші кроки вже зроблено. На нашу думку, інтенсифікацію подальшого розвитку можна досягти так:

1) зробити переклад з англійської мови на українську стандартів із пригодницького туризму, прийнятих у 2016 р.; забезпечити безкоштовний доступ до них;

2) внести в Закон України «Про туризм» визначення пригодницького туризму на засадах тих нормативних актів, які вже діють (узагалі доцільно прописати визначення всіх видів туризму, зазначених у Законі);

3) створити асоціацію пригодницького туризму України, головними завданнями якої будуть розроблення нових турів, популяризація туристично-рекреаційних ресурсів для пригодницького туризму, контроль над безпекою, координація діяльності учасників ринку пригодницького туризму України;

4) організувати підготовку спеціалістів у сфері пригодницького туризму: фахівців із супроводу (із подальшим уведенням сертифікації їхньої діяльності), фахівців спеціальності «Туризм» (уведення у цикл обов'язкових дисциплін таких предметів: «Спортивний туризм», «Діяльність самодіяльної туристської організації», «Пригодницький туризм», «Виробнича практика зі спортивного туризму» (доцільно на II курсі), гурток зі спортивного туризму та лабораторія «Спортивного туризму»);

5) популяризувати спортивний та екологічний туризм серед населення України через вплив на студентську молодь (підвищення її фізичної активності, залучення до спортивних походів, оновлення спортивного інвентарю університетів, які випускають фахівців спеціальностей «Туризм» та «Фізичне виховання»).

Подальші дослідження у сфері пригодницького туризму доцільно спрямовувати на аналіз окремих сегментів цього ринку, впливу нестабільних військово-політичних та соціально-економічних чинників на його розвиток у різних країнах, розроблення нових маршрутів, форм анімації, місць розміщення, харчування тощо.

Бібліографічний список:

1. Adventure Travel Trade Association. URL: <https://www.adventuretravel.biz> (дата звернення: 25.12.2018).
2. World Tourism Organization. URL: <http://www2.unwto.org> (дата звернення: 25.12.2018).
3. Пуцентейло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
4. Шандор Ф.Ф., Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму: підручник. Київ: Знання. 2013. 334 с.

5. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. № 324/95. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (дата звернення: 28.11.2018).
6. Прийнято стандарти пригодницького туризму / Українська асоціація активного та екологічного туризму. URL: <http://uaeta.org/ua/news/179> (дата звернення: 25.12.2018).
7. Global report on adventure tourism. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284416622> (дата звернення: 04.12.2018).
8. Андрєєва Г.П., Коваль П.Ф. Теоретичні засади спеціалізованого туризму. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 7. URL: <http://www.global-national.in.ua>.
9. Топ-20 лучших направлений для туризма. URL: <https://ru.tsn.ua/svit/top-20-luchshih-napravleniy-dlya-turizma.html> (дата звернення: 28.11.2018).
10. Портер Е.М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов; пер. с англ. И. Минервина. М.: Альпина Паблшер, 2011. 454 с.
11. Андрєєва Г.П. Аналіз основних видів діяльності територіальних туристично-рекреаційних комплексів щодо виробництва і реалізації туристичного продукту. Науковий вісник Херсонського державного університету, Серія «Економічні науки». 2015. № 10. Ч. 1. С. 23–27.
3. Andrieieva G.P. (2015) "Analysis of the main types of activity of territorial tourist and recreational complexes in relation to the production and sale of a tourist product". *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Serii "Ekonomichni nauky"*, vol. 10, no. 1, pp.23-27.
4. Porter E.M. (2011) *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*, translated by Minervin E., Alpyna Pablysher, Moscow, Russian Federation.
5. Putsenteilo P.R. (2007) *Ekonomika i orhanizatsiia turystychno-hotelnoho pidpriemnytstva [Economy and organization of tourism and hotel business]: Tutorial*, Tsentri uchbovoyi literatury, Kiev, Ukraine.
6. Shandor F.F. and Kliap M.P. (2013) *Suchasni riznovydy turyzmu [Modern varieties of tourism]: textbook*, Znannia, Kiev, Ukraine.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), *The Law of Ukraine "About a Tourism"*, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (Accessed 28 November 2018).
8. TSN (2011) *Top 20 luchshykh napravleniy dlia turyzma*, available at: <https://ru.tsn.ua/svit/top-20-luchshih-napravleniy-dlya-turizma.html> (Accessed 28 November 2018).
9. *Ukrainska asotsiatsiia aktyvnoho ta ekolohichnoho turyzmu* (2016) "Pryiniato standarty pryhodnytskoho turyzmu", available at: <http://uaeta.org/ua/news/179> (Accessed 28 November 2018).
10. UNWTO and ATTA (2014) "Global report on adventure tourism", available at: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284416622> (Accessed 04 December 2018).
11. World Tourism Organization (2018). "About UNWTO". available at: <http://www2.unwto.org> (Accessed 25 December 2018).

References:

1. Adventure Travel Trade Association (2018). "About ATTA", available at: <https://www.adventuretravel.biz> (Accessed 25 December 2018).
2. Andrieieva G.P. and Koval P.F. (2015). "Theoretical foundations of specialized tourism", *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 7, available at: <http://www.global-national.in.ua> (Accessed 28 November 2018).

Koval P.F.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Tourism,
Educational and Scientific Institute of Business,
Nature Management and Tourism
of Chernihiv National University of Technology

Andriieva H.P.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Agrarian Technology and Forestry,
Educational and Scientific Institute of Business,
Nature Management and Tourism
of Chernihiv National University of Technology

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ADVENTURE TOURISM

The article is devoted to the study of the possible direction of tourism development in Ukraine – adventure tourism. The purpose of the article is to study the concept of adventure tourism, to identify the features of this type of tourism, the possibilities for its development in Ukraine, and the specifics of the territorial organization with the purpose of adventure tourism implementation. According to the authors, adventure tourism is a type of travel that involves physical activity leading to a spike of adrenaline to collect unique impressions, unavailable to most people. At the same time, according to technological and organizational features, they distinguish the following types of adventure tourism: sports (water, walking and mountain sports skiing, cycling); extreme (extreme mountain, water and air sports, extreme backpacking, exotic travel); speleotourism; hunting, safari; recreational fishing and more. According to the authors, the uniqueness of adventure travel can be achieved by such factors as the geographical location of travel, the specific type of activity, and the complexity level of selected physical activity. The authors differentiate adventure tourism from related types of travel: sport and environmental tourism. The article describes the classification of adventure tourists and further analyses data of the Adventure Travel Trade Association proving the promise of adventure travel development in Ukraine. The authors argue that in order to develop adventure travel in Ukraine, it is necessary to consider a number of factors that form a value proposition for adventure tourists in the country, including the organization of the centres of adventure travel. An important contribution of the authors is the identification of characteristics and requirements of tourist centres of adventure tourism. The following requirements are considered to be important when implementing the centres of adventure travel:

- the internal transport and information system of the tourist centre of adventure tourism;
- production of tourist product and service for adventure tourists (places of attraction and components of the tour (transport, accommodation and food, transfer, a complex of services on the route));
- communication paths and public transport networks;
- the ways of distribution of information, sales channels, branding;
- a network of enterprises, services, and goods that support the consumption of a tourist product;
- administration of tourist centres of adventure tourism (the desired subject of management and priority directions of activity);
- requirements to staffing structure and the staff qualifications;
- directions and areas of research on the formation of competitive advantages of the national tourism and recreational complex in the field of adventure tourism;
- directions of activity of the tourist centre for the purpose of resource conservation, restoration and development of territories.

The article presents suggestions on how to develop adventure tourism in Ukraine, taking into account the current situation.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 658.014.1.033.12

Джур О.Є.

кандидат технічних наук,
доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ВИРОБНИЧА ЕФЕКТИВНІСТЬ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Статтю присвячено аналізу сутності виробничої (операційної) ефективності як джерела конкурентоспроможності підприємства, взаємозв'язку управління підприємством і складників конкурентоспроможності підприємства космічної галузі. На прикладах діагностовано основні характеристики виробничої (операційної) ефективності як основа для побудови інформаційної бази підприємства з метою прийняття оптимальних управлінських рішень.

Ключові слова: ефективність, виробнича (операційна) ефективність, управління конкурентоспроможністю підприємства, підприємство космічної галузі, стратегія розвитку, стратегія конкурентоспроможності.

Статья посвящена анализу сущности производственной (операционной) эффективности как источника конкурентоспособности предприятия, взаимосвязи управления предприятием и составляющих конкурентоспособности предприятия космической отрасли. На примерах диагностированы основные характеристики производственной (операционной) эффективности в качестве основы для построения информационной базы предприятия с целью принятия оптимальных управленческих решений.

Ключевые слова: эффективность, производственная (операционная) эффективность, управление конкурентоспособностью предприятия, предприятие космической отрасли, стратегия развития, стратегия конкурентоспособности.

The article is devoted to the analysis of the essence of production (operational) efficiency as a source of competitiveness of the enterprise, the relationship between enterprise management and the components of the competitiveness of the space industry enterprise. The examples of the basic characteristics of production (operational) efficiency as the basis for building an information base of the enterprise for the purpose of making optimal managerial decisions are diagnosed.

Keywords: efficiency, production (operational) efficiency, enterprise competitiveness management, space industry enterprise, development strategy, competitiveness strategy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні підприємства космічної галузі є активними лідерами розвитку країн постіндустріального напрямку розвитку. Для економічного розвитку як окремих суб'єктів господарювання, так і економіки держави загалом необхідно, щоб діяльність високотехнологічних виробничих підприємств була ефективною, тобто щоб процес виробництва здійснювався в умовах раціонального витрачання виробничих ресурсів, мінімальних витрат, максимальної

прибутковості виробництва і забезпечував досягнення поставлених цілей. Залежність конкурентоспроможності підприємств на ринку їх функціонування та розвитку від ефективності діяльності зумовлює повсякчасну актуальність досліджень категорії ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблема конкурентоспроможності та розвитку підприємства досліджується в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених: Н.В. Афанасьева, І. Аксоффа, Л.В. Бала-

банової, Д.С. Воронова, Т.І. Ганжи, Л.С. Єгорова, С.Г. Кафлефської, В.С. Мочерного, Л. Мельник, Ю.Б. Іванова, О.П. Паламарчука, Т.Ю. Пастухової, Л.І. Піддубної, М. Портера, О.І. Пушкаря, О.М. Тридіда, Л.В. Транченко, Х.А. Фасхїєва, Р.А. Фатхутдінова, З.Є. Шершньової та ін. Питанню дослідження сутності та чинників підвищення ефективності виробництва в різних галузях промисловості присвячено праці А.О. Безгодкової, А.В. Гречко, Л.С. Захаркіна, Г.О. Король, О.В. Кузнецової, О.І. Яценко, І.А. Маркіна, А.В. Підгорного, В.В. Прядко, І.М. Петровича, С.М. Пилипенко, Г.В. Солицької, А.А. Шершнева, О.В. Шляги, А.Г. Темченко, А.В. Череп та ін.

Незважаючи на значні здобутки вітчизняних та закордонних авторів в інтерпретації та розроблених методиках оцінки виробничої ефективності промислових підприємств, потребує подальшого розвитку теоретико-методологічна база оцінки даного показника в системі управління конкурентоспроможністю підприємства космічної галузі.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Збереження та нарощування конкурентоспроможності – запорука успіху будь-якої компанії, тому управлінню конкурентоспроможністю продукції надається особлива увага. За останні 20 років аерокосмічні компанії не досягли суттєво збільшення виробничої та операційної ефективності. Є певні проблеми в забезпеченні виробництва аерокосмічної техніки необхідними матеріальними ресурсами. Метою статті є глибоке дослідження сутності категорії виробничої (операційної) ефективності для оптимального управління в умовах високотехнологічного багатоопераційного виробництва, виявлення зв'язків складників діяльності виробничої (операційної) системи в системі управління конкурентоспроможністю підприємства космічної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Уперше термін «ефективність» в економічній науці починають активно використовувати засновники класичної політекономії. Однак як самостійно економічне поняття «ефективність» ними не розроблялося, і в XIX ст. термін «ефективність» широко використовується для оцінки різноманітних дій.

На початку XX ст. засновники наукової школи менеджменту приділяли особливу увагу організаційно-економічним та технологічним аспектам раціональної організації виробництва. Розвиток ринкових умов господарювання, глобалізація

світового економічного простору, ускладнення організаційно-правових форм господарювання призвели до появи різноманітних підходів до визначення цього поняття, його змісту та місця в системі управління конкурентоспроможністю сучасних високотехнологічних підприємств. У працях українських учених ефективність визначають як граничний результат, ступінь використання ресурсів, або віддачу витрат, ступінь віддачі виробництва, здатність приносити ефект, концентрацію корисних властивостей, максимальну вигоду, результативність роботи підприємства, показник успішності. Найчастіше ефективність виражається відносними показниками, що розраховуються на основі двох груп характеристик – результату і витрат, і визначається як відношення ефекту (результату) до ресурсів (витрат).

О.В. Кузнецова пов'язує сутність розкриття економічної ефективності з еволюцією формування та розвитку наукових шкіл та виділяє: 1) класичну школу (розглядає ефективність у порівняльному співвідношенні чинників виробництва, їх продуктивності й забезпеченості); 2) неокласичну школу (розглядають ефективність як суспільне відтворення); 3) школу загальної рівноваги (виділяли, що основою конкурентних переваг країн є ціни товарів, менші рівноважних цін, а також умови країн, що забезпечують взаємний попит і пропозицію); 4) інституційну та неінституціональну школи (розглядали ефективність із погляду трансакційних витрат); 5) школу конкурентних переваг (розглядали ефективність із погляду конкурентних переваг на державному та підприємницькому рівнях). Автор робить висновок, що ефективність – це «цінна категорія, і вона завжди пов'язана з відношенням цінності результату до цінності витрат» [1].

Класифікація видів економічної ефективності А.В. Череп та Є.М. Стрілець передбачає такі ознаки та види економічної ефективності: 1) рівень управління (робоче місце, ділянка, цех, структурний підрозділ, підприємство, регіон, народне господарство); 2) кількість видів продукції (монопродукт – ефективність виробництва одного виду продукту; номенклатура продукції – ефективність виробництва одного виду продукції, ефективність господарської діяльності підприємства); 3) вид діяльності підприємства (операційна, інвестиційна, фінансова); 4) метод розрахунку (абсолютний (загальний), порівняльний); 5) підходи до розрахунку (ресурсний, затратний, змішаний); 6) виробничі стадії (виробництво продукції, використання) [2].

Під час дослідження теоретичних засад оцінки ефективності діяльності підприємства С.М. Пилипенко відзначає, що для практичного використання поняття «ефективність» необхідно «розглядати в різних аспектах, що допомагає усвідомити складність проблеми і вказує на різноманітність критеріїв ефективності, а також на певну філософію, яка сприяє вибору такого критерію» [3]. Насамперед автор пропонує під час оцінювання розрізняти економічну, організаційну та соціальну ефективність, а для оцінки діяльності підприємства використовувати всі показники в комплексі.

Систему показників оцінки економічної ефективності підприємства Л.В. Балабанова представляє за допомогою: 1) *загальних показників ефективності* (ресурсовіддача, рентабельність ресурсів); 2) *окремих показників ефективності використання ресурсів* – показників ефективності використання основних фондів (фондовіддача, фондоємність, рентабельність основних коштів, фондоозброєність, частка власних основних коштів, частка інтенсивних чинників у використанні основних фондів); показників ефективності використання оборотних коштів (частка, власних оборотних коштів, частка товарних запасів у власних оборотних коштах, рентабельність оборотних коштів, оборотність оборотних коштів, період оборотних коштів, оборотність власних оборотних коштів, період обороту власних оборотних коштів, товарооборот, частка інтенсивних чинників у використанні оборотних коштів); показників ефективності використання трудових ресурсів (продуктивність праці одного працівника, прибуток на одного працівника, товарообіг на 1 грн. фонду оплати праці, прибуток на 1 грн. фонду оплати праці, частка інтенсивних чинників у використанні коштів фонду оплати праці, частка роздрібного товарообігу за рахунок зростання продуктивності праці); показників ефективності поточних витрат (витратовіддача, витратомісткість, прибуток на 1 грн. поточних витрат, частка інтенсивних чинників у використанні сукупних поточних витрат) [4].

Сучасні стандарти якості, розроблені Міжнародною організацією стандартизації (ISO), виділяють необхідність урахування цілей «споживачів та інших зацікавлених сторін» у системі менеджменту організації. Такими зацікавленими учасниками можуть бути держані органи влади, громадські організації, трудовий колектив підприємства, власники, акціонери, інвестори, постачальники тощо. Цей факт підкреслює підхід, згідно з яким конкурентоспроможність компанії

оцінюють із позиції інтересів власників бізнесу (керівництва, інвесторів), а оцінка продукції за критеріями споживача відображає рівень попиту на неї й не може замінити оцінку компанії за критерієм управління (менеджменту).

З.Є. Шершньова, фахівець у галузі стратегічного управління, зазначає, що «рівень виробничого потенціалу визначається в процесі його використання й оцінюється з погляду результативності, тобто ступеня задоволення (порівняно з конкурентами) потреб клієнтів, які споживають вироблену продукцію». Отже, основні акценти під час визначення ефективності (результативності) науковцем зроблені на споживачах, ступені їх задоволення та конкурентах. А виробничу ефективність, яка визначається виробничим потенціалом, автор розуміє як «систему взаємопов'язаних та до певних меж взаємозамінних, у певний спосіб організованих і спрямованих на досягнення поставлених цілей ресурсів, які становлять, своєю чергою, окремі виробничі та управлінські підсистеми підприємства» [5].

Справедливим є зауваження Г.О. Король та А.О. Безгодкової, що за Парето (Парето-оптимум) ефективність визначається «...як граничний результат у вигляді віддачі виробничої системи без нанесення шкоди будь-кому іншому» [6]. Принципи побудови категорій ефективності стосовно діяльності підприємств космічної галузі розглянуто в авторській праці [7].

М. Портер, який уперше запропонував поняття «джерело конкурентоспроможності підприємства», виділяв операційну ефективність і стратегічне позиціонування. Операційну ефективність науковець визначає як виконання подібних видів діяльності краще, ніж це роблять конкуренти, та вона включає оцінку ефективності виконання тих чи інших видів діяльності, а також низку інших заходів, що дають змогу підприємству інтенсифікувати використання наявних чинників виробництва (більш швидке розроблення нових продуктів, зниження браку продукції тощо). Стратегічне позиціонування забезпечує здійснення видів діяльності, що реалізують унікальну природу створеної споживчої вартості. Вважають, що «операційна ефективність забезпечує отримання прибутку в процесі реалізації додаткової вартості, а стратегічне позиціонування, створюючи, підтримуючи і розширюючи ринки збуту, – саму можливість цього процесу». Д.С. Воронов підкреслює, що роль джерел конкурентоспроможності в процесі формування конкурентоспроможності підприємства полягає у посиленні

керуючих впливів менеджменту і трансформації їх у ключові компетенції компанії [8].

Українські науковці С.Г. Кафлефська та Т.І. Ганжа під час оцінки конкурентоспроможності підприємств за допомогою методики теорії ефективної конкуренції розраховують конкурентоспроможність за показниками ефективності виробничої діяльності (відносний показник витрат на одиницю продукції, відносний показник фондівіддачі, відносний показник рентабельності продукції, відносний показник продуктивності праці), показниками фінансового положення, показниками збуту продукції, якості продукції. Автори здійснюють комплексні розрахунки конкурентоспроможності підприємства і вважають, що вони включають найбільш важливі оцінки господарської діяльності підприємства [9].

Так, наприклад, Пер. А. Норен, директор з авіаційної інфраструктури (комерційні авіаційні служби Boeing), розвиваючи пропозиції щодо операційної ефективності, відзначає, що «можливості для підвищення операційної ефективності роботи можна знайти на всіх етапах життє-

вого циклу літака. У цьому питанні ви побачите, як технології Boeing допомагають операторам бути більш ефективними – від збереження палива до змішаних крил під час планування польотів для моніторингу роботи літака в режимі реального часу. Наша мета – допомогти знизити рівень спалювання пального, збільшуючи ефективність окремих літаків і цілих флотів» [10].

Аерокосмічна компанія UTC (United Technologies) заявляє, що сприяє культурі постійного вдосконалення: «Ми використовуємо нашу операційну систему ACE, щоб досягти найвищого рівня продуктивності в усьому, що ми робимо, – від розроблення нових продуктів до пошуку кращих способів обслуговування наших клієнтів». ACE зосереджена на драйверах конкурентоспроможності – людях та робочих процесах. Керівництво та уповноважені працівники працюють разом для впровадження практик ACE у всій діяльності, на кожному бізнес-напрямі UTC на користь клієнтів і акціонерів. ACE має три елементи: культуру, інструменти та компетентність. Щоденна взаємо-

Таблиця 1

Приклади цілей та характеристики діяльності аерокосмічних компаній

Найменування компанії	Характеристика діяльності
Boeing	<p>Boeing складається з трьох підрозділів: Commercial Airplanes (комерційних літаків); Defense, Space & Security (оборона, космос та безпека); and Boeing Global Services (глобальні послуги Boeing). Підтримує ці підрозділи Boeing Capital Corporation (фінансова корпорація Boeing) – світовий постачальник фінансових рішень.</p> <p>Бачення. «Протягом минулого століття покоління талановитих співробітників Boeing допомогли побудувати найбільшу в світі аерокосмічну компанію і сформували хід історії. Бачення Boeing є вираженням цілей і цінностей нашої компанії, покликаних надихнути і зосередити всіх співробітників на спільне майбутнє і підтвердити, що разом ми можемо вирішити виклики, що стоять перед нами».</p> <p>Принципи. «Створення спільної цінності – це те, що ми робимо кожен день». «Кожен день співробітники Boeing знаходять нові та інноваційні способи обслуговування наших глобальних клієнтів, і вони також віддані відповідальному екологічному лідерству, як у наших продуктах, так і в тому, як ми виробляємо, постачаємо та підтримуємо їх». «Програма з питань етики та дотримання зосереджена на цілісності, повазі, підзвітності та включенні – ті ж цінності, які ведуть до сильних результатів бізнесу». «Кодекс базових умов праці та прав людини є зобов'язанням компанії Boeing щодо фундаментальних стандартів, які роблять люди, є найважливішим активом Boeing. Індивідуальний та колективний внесок людей Boeing на всіх рівнях є важливим для успіху компанії». «Наявність різноманітних співробітників, ділових партнерів та співпраці з громадою є життєво важливим для створення передових аерокосмічних продуктів та послуг для наших різноманітних клієнтів у всьому світі». «Наші керівні принципи безпеки визначають значення нульових травм і демонструють прагнення компанії Boeing до забезпечення безпеки для всіх співробітників кожен день». «Boeing прагне надихати та підготувати наступне покоління новаторів».</p> <p>Space & Security. Результати: за останні 5 років доставлено 3644 комерційних літака, 1000 військових літаків і супутників, виконано 10 успішних виробництв, повернуто акціонерам більше 40 млрд. дол., 12 млрд. дол. дивідендів, 28 млрд. дол. викуплених акцій.</p> <p>Інвестиції. Щороку більше 3 млрд. дол. в дослідження і розробки[12].</p> <p>Інвесторам. «Завдяки великому та різноманітному резерву замовлень як нашому фонду, а також нашому ринку у 8,1 трлн. дол., 10-річному ринку як нашої можливості команда Boeing сфокусована на наданні значних фінансових показників. Керуючись культурою, що цінує постійне вдосконалення та інновації, ми підвищуємо продуктивність усередині компанії та з нашими постачальниками, а також зосереджуємося на щоденному виконанні, що забезпечує неперевершену цінність для наших клієнтів. Ми вважаємо, що підвищення продуктивності в поєднанні зі значними ринковими можливостями буде підтримувати наші інвестиції в майбутнє зростання і генерувати послідовні і переконливі прибутки для наших акціонерів».</p>

Lockheed Martin	<p>Операційні підрозділи компанії Lockheed Martin організовані в наступні широкі сфери бізнесу: <i>Aeronautics</i> (Аеронавтика) – приблизно 20,1 млрд. дол. продажів у 2017 р., що включає у себе тактичні літаки, повітряні перевезення, а також бізнес-сфери аеронавігаційних досліджень і розробок. <i>Missiles and Fire Control</i> (ракти та управління вогнем) із приблизно 7,2 млрд. дол. продажів у 2017 р., які включають у себе термінальну систему захисту висотної території і ракети PAC-3 – деякі з високопрофільних програм.</p> <p><i>Rotary and Mission Systems</i> (системи обертання та призначення) із приблизно 14,2 млрд. дол. продажів у 2017 р., які включають військові і комерційні вертольоти Sikorsky, військово-морські системи, інтеграції платформ, симуляційні та навчання бізнес-напрями.</p> <p><i>Space (космос)</i> із приблизно 9,5 млрд. дол. продажів у 2017 р., які включають у себе космічні ракети, комерційні супутники, урядові супутники, напрями використання стратегічних ракет.</p> <p>Місія: «Ми вирішуємо складні завдання, просуваємо наукові відкриття та пропонуємо інноваційні рішення, щоб допомогти нашим клієнтам зберегти безпеку людей». Бачення. «Бути світовим лідером у підтримці місій наших клієнтів, зміцненні безпеки та просуванні наукових відкриттів».</p> <p>Цінності: «Робіть те, що правильно; поважайте інших; виконуйте досконало».</p> <p>Програми компанії забезпечили 19,3 млрд. дол. для підтримки більш ніж 15 тис. постачальників у кожному штаті США; присвятили 4,4 млрд. дол. близько 9000 малих підприємств у 2017 р., а також виділили 45,5 млн дол. на благодійність та спонсорство за підтримки 800 тис. год. волонтерства працівників; інвестуємо 5 млн. дол. у програми професійної та торговельної діяльності, а до 2023 р. створимо 8 тис. нових можливостей для навчання та інших можливостей для розвитку робочої сили. Співробітники: приблизно 100 тис. співробітників у Сполучених Штатах та в інших країнах світу. Операції: більше 590 об'єктів-потужностей у 50 штатах по всій території США; в міжнародному масштабі місце розташування підприємств у 52 країнах і територіях.</p> <p>Компанія активно підтримує більше 30 навчальних програм, спрямованих на підвищення кваліфікації працівників для довготривалої кар'єри в аерокосмічній галузі та обороні. «Ми готуємо наших співробітників до успіху у більш пов'язаній, цифровій організації та інвестуємо у співробітників, щоб закрити прогалини у високотехнологічних навичках у нових галузях, таких як штучний інтелект, автономія, кібербезпека, передова електроніка та аналітичні дані. Аерокосмічна та оборонна сфери стикаються з нестачею кваліфікованої робочої сили... щоб вирішити цю проблему, Lockheed Martin співпрацює з академічними та державними та федеральними урядами для розробки навчальних програм і підтримки стипендій для ветеранів, некваліфікованих або переміщених працівників, щоб вони могли набути навичок, необхідний для отримання робочих місць у галузі».</p> <p>Програми рівних можливостей. «Рівні можливості зайнятості (ЕЕО), позитивні дії (АА) і різноманітність – це терміни, які є різними, але тісно пов'язаними між собою. Кожен із них відіграє важливу роль у створенні рівноправного, продуктивного, всеохоплюючого та різноманітного робочого середовища, і в компанії Lockheed Martin ми повністю зобов'язуємося забезпечити, щоб наше робоче місце включало всі три. Ми також прагнемо забезпечити середовище, вільне від загроз, насильства, знущань та образливої чи залякувальної поведінки». Стипендіальна програма STEM (science, technology, engineering, and mathematics), «яка дає можливість студентам, які бажають побудувати свої таланти і змінити світ! Починаючи з 2019 р. ми присуджуємо 200 стипендій у розмірі 10000 доларів на одного студента, що щорічно поновлюється. Програма буде продовжувати додавати до 200 нових одержувачів щороку і буде відкрита для осіб, які вивчають інженерні та комп'ютерні науки, які демонструють фінансові потреби і походять із малозабезпечених або недостатньо забезпечених громад». «Майбутні роботи буде визначатися нашим використанням штучного інтелекту, об'єднання людей і машин та даних як стратегічного товару. Найголовніше, це буде визначено нашою здатністю поєднувати мистецтво та науку для керування цифровою трансформацією» [13].</p> <p>Фінансові показники корпорації. Продажі у 2017 р.: 51 млрд. дол. Резерв: 100 млрд. дол. Грошовий потік від операцій: 6,5 млрд. дол.</p>
-----------------	--

дія кожного елемента – це те, що робить її операційною системою. «Результати фокусуються на ідеальній якості, своєчасній доставці, високоосвічених співробітниках, які працюють у безпечному середовищі, та найкращих у своєму класі фінансових доходах. Ми прагнемо послідовно надавати переваги АСЕ для наших клієнтів, співробітників та акціонерів» [11]. Отже, операційна система компанії включає ланцюг «дослідження та розробки – проектування продукції – виробництво – збут – сервіс та обслуговування».

Відомі консалтингові фірми для аналізу ефективності аерокосмічних підприємств

використовують концепцію «ланцюг вартості підприємства», розроблену М. Портером, яка фактично відображає процес формування вартості продукції в операційній системі. А складник «виготовлення продукції» відображає виробничо-технологічний потенціал підприємства, а отже, виробничу ефективність підприємства.

Специфіку розвитку, конкурентоспроможності та успіху компаній можна побачити за допомогою постановки цілей та характеристики діяльності аерокосмічних компаній, що представлені в табл. 1.

Аналіз ключових характеристик діяльності аерокосмічних підприємств, представлений у табл. 1, свідчить про значні вкладення в розвиток конкурентного потенціалу підприємства: кадрового, інноваційно-дослідницького, виробничо-технологічного, фінансово-економічного,

територіального, експортного. Особлива увага приділяється інвестиціям у процеси формування фахівців та їх підтримці на протязі всього життєвого шляху, створенню гармонійного середовища для праці, відпочинку, подальшого розкриття талантів працівників, формування лі-

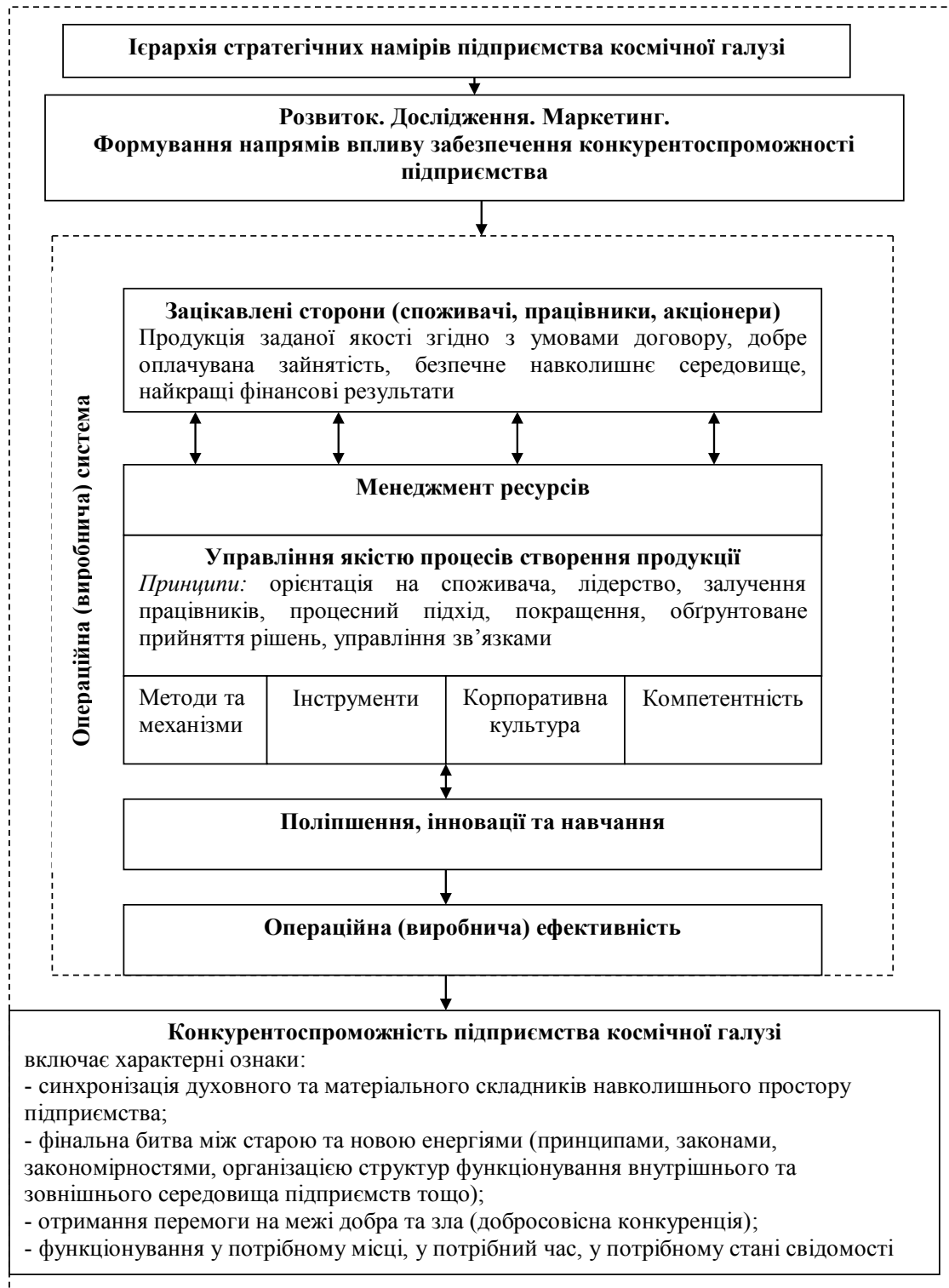

Рис. 1. Операційна (виробнича) ефективність у системі управління конкурентоспроможністю підприємства космічної галузі

дерських якостей. Формуються програми (заходи) активної співпраці із суспільствами, де розташовані підрозділи компанії. Лідуючі позиції в галузі забезпечуються значними інвестиціями в інновації (продуктові та процесні).

Проведений аналіз термінологічного змісту та наповнення категорій виробничої та операційної ефективності в системі управління конкурентоспроможністю підприємств дає змогу представити операційну та виробничу ефективність у системі управління конкурентоспроможністю підприємств космічної галузі у вигляді схеми на рис. 1.

Дослідження характеристик та заходів щодо підвищення ефективності діяльності аерокосмічних підприємств дає змогу сформулювати *виробничу ефективність* як граничний результат у вигляді віддачі виробничо-технологічної системи, що характеризує початок нової програми, виконання поставлених завдань у строк, знаходження рішень у певному місці та в даний час, проникнення у внутрішню суть усіх елементів та зв'язків системи, забезпечує поєднання ресурсів в єдине ціле, знаходження персоналу в потрібному місці в потрібний час. *Операційну ефективність* автор розглядає як граничний результат, що характеризує нову програму діяльності підприємства, узгодженість різних учасників процесу, що здійснили свідомий вибір, реалізацію змін за допомогою персоналу в потрібному стані свідомості та гармонічному ментальному процесі. Виробничу ефективність слід розглядати як складник операційної ефективності.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Забезпечення операційної (виробничої) ефективності в системі управління конкурентоспроможністю підприємства є набагато більш складним процесом, аніж механічне підсумовування набору окремих конкурентних переваг, і являє собою синергетичний ефект, що проявляється в результаті діалектичної взаємодії управління підприємством, зовнішніх і внутрішніх чинників, які формують джерела конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта, а також ключових компетенцій, що проявляються в процесі взаємодії зі споживачами продукції у формі конкурентних переваг. Операційна (виробнича) ефективність підприємства є результативним показником, що визначає ефективність управління всіма ресурсами підприємства космічної галузі, їх синхронізованість. В умовах використання великої кількості матеріалів, полуфабрикатів, складових частин продукції збільшення операційної ефективності

свідчитиме про досконалість організації всього виробничого процесу. Подальшого розвитку потребує модель комплексної оцінки операційної ефективності аерокосмічного підприємства.

Бібліографічний список:

1. Кузнецова О.В. Щодо сутності економічної ефективності. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. 2014. Вип. 4. С. 178–189.
2. Череп А.В., Стрілець Є.М. Ефективність як економічна категорія. Ефективна економіка. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_1_26 (дата звернення: 04.12.2018).
3. Пилипенко С.М. Теоретичні засади оцінки ефективності діяльності підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 10. С. 452–456. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/94.pdf> (дата звернення: 04.12.2018).
4. Балабанова Л.В. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій: навч. посіб.; за ред. Л.В. Балабанової. К.: Знання, 2005. 301 с.
5. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: підручник. К.: КНЕУ, 2004. 699 с.
6. Соціально-економічний та технічний розвиток підприємств: проблеми, рішення, оцінка ефективності: монографія / за заг. ред. Л.М. Савчук. Дніпропетровськ: Пороги – XXI, 2016. 554 с.
7. Джур О.Є. Оцінювання ефективності організаційно-економічного механізму управління конкурентоспроможністю підприємства космічної галузі. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». 2013. Вип. 34. Ч. I. С. 197–203.
8. Воронов Д.С. Соотношение конкурентоспособности предприятия и конкурентоспособности его продукции. Современная конкуренция. 2015. Т. 9. № 1(49). С. 39–53.
9. Кафлефська С.Г., Ганжа Т.І. Оцінка конкурентоспроможності підприємств за допомогою методики теорії ефективною конкуренції. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки». 2012. № 4(70). Т. 2. С. 80–85.
10. Per A. Norén. Operational efficiency and environmental performance. URL: http://www.boeing.com/commercial/aeromagazine/articles/qtr_03_09/article_01_1.html (дата звернення: 22.12.2018).
11. Офіційний сайт компанії United Technologies. URL: <http://www.utc.com> (дата звернення: 22.12.2018).
12. Офіційний сайт компанії Boeing. URL: <https://www.boeing.com> (дата звернення: 22.12.2018).
13. Офіційний сайт компанії Lockheed Martin. URL: <https://www.lockheedmartin.com> (дата звернення: 27.12.2018).

References:

1. Kuznetsova O.V. (2014) Shchodo sutnosti ekonomichnoi efektyvnosti. Rozvytok metodiv upravlinnia ta hospodariuvannia na transporti [As to the essence of economic efficiency]. Development of methods of management and management of transport, vol. 4. pp. 178-189.
2. Cherep A. V., Strilets Ye.M. (2013) Efektyvnist yak ekonomichna katehoriia [Efficiency as an economic category]. Efektyvna ekonomika. [Effective economy] (electronic journal), no. 1. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_1_26 (accessed 4 December 2018).
3. Pylypenko S.M. (2016) Teoretychni zasady otsinky efektyvnosti diialnosti pidpriumstva [Theoretical principles of the estimation of efficiency of activity of the enterprise]. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. [Global and national problems of the economy] (electronic journal), no 10., pp. 452–456. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/94.pdf> (accessed 4 December 2018).
4. Balabanova L.V. (ed.) (2005) SWOT – analiz – osnova formuvannia marketynhovykh stratehii [SWOT Analysis – The Basis for Marketing Strategies]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
5. Shershnova Z.Ye. (2004) Stratehichne upravlinnia [Strategic management]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
6. Savchuk L.M. (ed.) (2016) Sotsialno-ekonomichni ta tekhnichni rozvytok pidpriumstv: problemy, rishennia, otsinka efektyvnosti [Socio-economic and technical development of enterprises: problems, decisions, evaluation of efficiency]. Dnipropetrovsk: Porohy – XXI.
7. Dzhur O. Ye. (2013) Otsiniuvannia efektyvnosti orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriumstva kosmichnoi haluzi [Evaluation of the effectiveness of the organizational and economic mechanism for managing the competitiveness of the space industry enterprise]. Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series: «Economic Sciences», vol. 34, Part. I. pp. 197–203.
8. Voronov D.S. (2015) Sootnoshenye konkurentospodobnosti predpriyatiya y konkurentospodobnosti eho produktsyy [The ratio of the competitiveness of the enterprise and the competitiveness of its products]. Contemporary competition, vol. 9, no. 1(49), pp. 39 -53.
9. Kaflefska S.H., Hanzha T.I. (2012) Otsinka konkurentospromozhnosti pidpriumstv za dopomohoiu metodyky teorii efektyvnoi konkurentsii [Evaluating the competitiveness of enterprises through the methodology of the theory of effective competition]. Collection of scientific works of VNAU. Series «Economic Sciences». «Ekonomichni nauky», vol. 2, no. 4(70), pp. 80 – 85.
10. Per A. Norén (2018) Operational efficiency and environmental performance. Available at: http://www.boeing.com/commercial/aeromagazine/articles/qtr_03_09/article_01_1.html (accessed 22 December 2018).
11. Oficijnyj sait kompanii United Technologies. Available at: <http://www.utc.com> (accessed 22 December 2018).
12. Ofitsiynyi sait kompanii Boeing. Available at: <https://www.boeing.com> (accessed 22 December 2018).
13. Ofitsiynyi sait kompanii Lockheed Martin. Available at: <https://www.lockheedmartin.com> (accessed 27 December 2018).

Dzhur O. Ye.

Candidate of Engineering Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Management and Tourism Business,
Oles Honchar Dnipro National University

PRODUCTION EFFICIENCY IN THE CONTROL SYSTEM OF COMPETITIVENESS OF SPACE COMPANIES

The article is devoted to the analysis of the essence of production (operational) efficiency as a source of competitiveness of the enterprise, the relationship between enterprise management and the components of the competitiveness of the space industry enterprise. Aerospace companies have not substantially increased production and operational efficiency over the past 20 years. There are certain problems in ensuring the production of aerospace equipment with the necessary material resources. The purpose of the article is the in-depth study of the essence of the category of industrial (operational) efficiency for optimal control in the conditions of high-tech multi-operation production, the identification of the links of the components of the production (operating) system in the system of competitiveness management of the space industry enterprise.

The examples of the basic characteristics of production (operational) efficiency as the basis for building an information base of the enterprise for the purpose of making optimal managerial decisions are diagnosed.

The analysis of the terminological content and the filling of the categories of production and operational efficiency in the system of enterprise competitiveness management allowed the author to present a logical scheme of operational and production efficiency in the system of management of competitiveness of enterprises of the space industry, to formulate the author's variant of the definition of production and operational efficiency.

Operational (industrial) efficiency of the enterprise is a productive indicator that determines the efficiency of management of all resources of the enterprise space industry, their synchronization. With the use of a large number of materials, semi-finished products, components of products, increased operational efficiency will indicate the perfection of the organization of the entire production process. Further development requires a model of integrated assessment of the operational efficiency of the aerospace enterprise.

УДК 331

Зеркаль А.В.

кандидат економічних наук,
заступник завідувача, доцент кафедри фінансів,
підприємництва та біржової діяльності
Класичного приватного університету

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОМЕРЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто особливості комерційної свідомості персоналу підприємств. Комерційна свідомість може являти собою унікальне джерело конкурентних переваг, яке заслуговує на більшу увагу. Ефективне функціонування підприємств значною мірою визначається безліччю дій людського капіталу працівників. Якщо їхні дії керуються гострим почуттям комерційної свідомості, то на підприємство чекає успіх. Якщо у персоналі немає почуття і розуміння комерційної свідомості, скоріше за все, виникнуть невідповідності і проблеми. В українських реаліях комерційна свідомість дійсно може виявитися цінним ресурсом і заслуговує подальшого вивчення.

Ключові слова: комерційна свідомість, підприємство, персонал, трудові відносини, управління.

В статье рассмотрены особенности коммерческой сознательности персонала предприятий. Коммерческая сознательность может представлять собой уникальный и, возможно, редкий источник конкурентных преимуществ, который заслуживает большего внимания. Эффективное функционирование предприятий в значительной степени определяется множеством действий более обширного человеческого капитала работников. Если их действия руководствуются острым чувством коммерческой сознательности, то предприятие ждет успех. Если у персонала нет чувства и понимания коммерческой сознательности, скорее всего, возникнут несоответствия и проблемы. В украинских реалиях коммерческая сознательность действительно может оказаться ценным ресурсом, заслуживающим дальнейшего изучения.

Ключевые слова: коммерческая сознательность, предприятие, персонал, трудовые отношения, управление.

The article considers the peculiarities of commercial consciousness of the personnel of enterprises. Commercial awareness may constitute a unique and possibly rare source of competitive advantage that deserves more attention. The effective operation of enterprises is determined in great part by the multitude of actions of the larger human capital pool of non-managerial employees. If their actions are guided by a keen sense of commercial awareness, success is most likely. If their actions are guided by an impoverished sense of commercial awareness, inconsistencies and problems will likely arise. If, in fact, performance is an amalgam of many decisions, then commercial awareness may indeed prove to be a valuable resource worthy of further study.

Keywords: *commercial awareness, enterprise, staff, employment relationships, management.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У контексті жорсткої конкуренції, відповідальність та ініціатива персоналу широко розповсюджуються, і керівництво підприємства все частіше звертається до компетентних фахівців-працівників за порадою щодо вирішення виробничих питань. Так, від працівників очікується, що вони розрізняють, порівнюють, демонструють розуміння й узагалі усвідомлюють ситуацію, в якій має прийматися рішення. Таке усвідомлення вимагається у більшості сучасних бізнес-середовищ, і комерційна свідомість персоналу явно необхідна в контексті управління з високим рівнем залученості. Розуміння бізнесу персоналом є важливим чинником у прийнятті рішень, ефективності, стратегічних змінах, безпеці на робочому місці та розвитку підприємства у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Особливості використання комерційної свідомості на підприємствах та в організаціях розглядаються закордонними авторами, такими як М.-Дж. Чен, К.-Х. Су, В. Цай, К.Т. Квантес, Ш. Глейзер, Ш. Видж тощо. Однак дослідження щодо комерційної свідомості персоналу українських підприємств не проводилося.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження особливостей комерційної свідомості персоналу підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Конструктивність комерційної свідомості персоналу визначається як індивідуальна реалізація, сприйняття або знання бізнес-середовища підприємства, коли працівники беруть участь у прийнятті рішень або вирішенні проблем, пов'язаних із бізнес-цілями [1, с. 99]. Співробітник, який демонструє ділову обізнаність та комерційну свідомість, не тільки вчасно помітить проблеми та відповідні елементи

в бізнес-середовищі, а й урахує їх у процесі прийняття рішень та вирішенні проблем у розрізі відповідних цілей. Комплексна когнітивна конструкція, яка, ймовірно, заснована на когнітивних процесах [2, с. 32–33], розглядається як специфічна доменна форма базового усвідомлення зовнішнього світу. Очевидно також, що комерційна свідомість персоналу не повинна бути сплутана з прихильністю працівників, розширенням психологічних можливостей або обізнаністю бренду. Крім того, незважаючи на те що терміни «обізнаність» та «свідомість» використовуються в різних сферах наукового дослідження (наприклад, самосвідомість, розуміння ситуації, мовна обізнаність, культурна обізнаність), необхідно проводити дослідження саме в бізнес-середовищі, яке вимагає цього психічного стану для ефективного функціонування у все більш тісному взаємозв'язку керівництва різних ланок із виробничим персоналом.

Оскільки комерційна свідомість персоналу стосується ефективного індивідуального функціонування в організаційних умовах, його розвиток і вираз краще розуміти в рамках відносин між співробітниками та організаціями. Вкорінений у соціальній теорії обміну, цей світогляд описує різні обмінні відносини [3, с. 45]. Взаємовідносини співробітників – організаторів взаємних інвестицій тягнуть за собою невизначені, широкі та відкриті зобов'язання з боку обох сторін, і від працівників очікується, що вони будуть працювати «на робочих місцях, які виходять за межі попередніх домовленостей або експертизи» і «готові розглянути інтереси підрозділу чи організації такими ж важливими, як і основні обов'язки» [4, с. 1089]. У рамках цих обмінних відносин особи беруть участь у заходах, які є корисними для більшої команди, до якої вони належать. Здається доцільним очікувати, щоб рівень свідомості співробітників був найбільш критичним і актуальним, коли ініціативи щодо участі на робочому місці спонукають співробітників розширити свій вплив поза межами своїх основних службових обов'язків. У таких робочих

контекстах, які передають повноваження щодо прийняття рішень нижчим ешелонам організаційної ієрархії, очікується, що співробітники не тільки братимуть участь, а й будуть робити це з повним урахуванням інтересів підприємства. І надзвичайно важливо, щоб вони знали про ці інтереси в щоденному прийнятті рішень або вирішенні проблем. Працівники під час прийняття рішень мають урахувати безліч чинників, що динамічно змінюються, таких як зовнішнє середовище підприємства, що включає ринкові умови, конкурентів, та інші чинники, які можуть представляти можливості або загрози для підприємства.

Ураховуючи те, що комерційна свідомість в українських реаліях – це доволі нове та невідоме керівництву підприємств поняття, рішення про проведення цього дослідження в контексті трудових відносин було визнано доречним, оскільки це дало б змогу провести набагато багатший описовий і тлумачний аналіз. Два підприємства були запрошені до участі в якісному дослідженні комерційної свідомості персоналу. Керівника відділу кадрів на кожному підприємстві було опитано особисто. Керівник відділу кадрів кожного підприємства допоміг дослідникам визначити фокус-групу з десяти працівників, що не належать до керівництва, з різних підрозділів та виробничих ділянок для участі в дослідженні. Всі вони мали принаймні два роки стажу роботи на підприємстві. Їхній середній вік становив 42 роки, 60% – чоловіки.

Інтерв'ю з 20 співробітниками з двох підприємств виявило 81 критичний випадок, коли співробітники брали участь у прийнятті рішень на робочому місці або вирішенні проблем поза їхніми функціональними обов'язками. Вони були розглянуті з використанням інтерпретаційного аналізу. У ході дослідження виявлено, що із 35 елементів комерційної свідомості персоналу вісім пов'язані із зовнішнім середовищем, зокрема: клієнтами, постачальниками, конкурентами, зовнішніми правилами та положеннями, новими технологіями, корпоративною репутацією, екологічним середовищем та експертами. Розгляд клієнтів ілюструється такими висловлюваннями, як «ми повинні заздалегідь підготувати упаковку, оскільки кожен клієнт бажає певну упаковку» або «ми розглядали клієнтські запити на різні відсіки», що були згадані учасниками, які брали участь в оцінці продуктів, пропонованих різними постачальниками, щоб замінити частину виробничого обладнання підприємства. Інший учас-

ник згадав конкуренцію, що базується на витратах та відображає обізнаність щодо роботи конкурентів та їхніх бізнес-стратегій. Зовнішнє середовище також містить численні правила та положення, включаючи правила безпеки, згадані учасником у контексті ініціативи запобігання нещасним випадкам на робочому місці. Інший учасник знав про новий інструмент для більш швидкої упаковки піддону, який ілюструє усвідомлення нових технологій у зовнішньому середовищі. В іншому випадку, коли виробництво електроенергії було ключовим питанням, безпека місцевого населення була надзвичайною проблемою, оскільки невдача могла пошкодити репутацію підприємства. Зовнішнє середовище може також включати погоду, як у критичному випадку, коли вплив морозу є критичною проблемою для логістики та поставок підприємства. Експерти із зовнішньої тематики представляють агентів у зовнішньому середовищі, які були згадані учасником, який консультувався з експертом для оцінки якості матеріалу, наданого постачальником.

У даному дослідженні сфера бізнес-стратегії була визначена досить широко, як керівництво, яке узгоджує дії менеджерів і працівників. Сім різних аспектів відносяться до домену стратегії, а саме: фінансові показники, контроль витрат, стандарти якості, час доставки, ефективність процесу, корпоративні цінності та переваги топ-менеджменту. Учасник, добре усвідомлюючи важливість фінансових результатів, заявив, що «прибуток є важливим; без нього наше підприємство не існувало б». Необхідність контролювати витрати показана на прикладі учасника, який брав участь у прийнятті рішення про придбання нової інформаційної технології для впровадження системи економічного виробництва підприємства. Домен стратегії також охоплює стандарти якості, згадані учасником, який прагнув застосовувати принципи загальної програми якості. Інший учасник зробив план змінити логістичний ланцюг, щоб скоротити терміни доставки, що ілюструє глибоке усвідомлення цього аспекту стратегії. Інший аспект стратегії, ефективність процесу, був виявлений одним учасником, який зіткнувся з проблемою оптимізації процедури запуску машин. Усвідомлення корпоративних цінностей було виявлено учасником, який розглядав ці цінності у виборі навчальної програми. Нарешті, переваги топ-менеджменту були враховані учасником, який брав участь у реорганізації свого відділу.

В інтерв'ю також було виявлено декілька ознак поінформованості співробітників про внутрішні бізнес-процеси. Внутрішня організаційна діяльність є критичним елементом бізнес-середовища, принаймні з погляду працівників, які не є керівниками.

Ці елементи є внутрішніми для підприємства, але виходять за межі функціональних обов'язків або трудової діяльності. Вони виражають більший процес виробництва або надання послуг, в якому виконується робота. Сім аспектів стосуються сфери бізнес-процесів, а саме: виробничі процеси продукції/послуг, виробничі ритми, співробітники з інших підрозділів (команд, відділів), внутрішні клієнти, наявність персоналу, матеріальні ресурси та психологічний клімат в колективі, умови праці. Учасник, який згадав про труднощі інтеграції закупівельних операцій через адміністративні одиниці, відображає усвідомлення бізнес-процесів. Інший учасник дав указівку на усвідомлення ритмів виробництва, описуючи інцидент, що стосувався заміни комп'ютерного обладнання, щоб операції на зворотному боці не уповільнили роботу на виробництві. Працівники інших підрозділів є агентами, пов'язаними з бізнес-процесами, які можуть бути враховані під час прийняття рішення. Внутрішні клієнти розглядалися учасниками розроблення бази даних програмного забезпечення для бізнесу. Інший учасник демонстрував усвідомлення наявності персоналу, пояснюючи розроблення плану безпеки, який вимагав залучення інших працівників. Матеріальні ресурси були враховані учасником, який допоміг розробити нову машину, яка реагувала на необхідність подіпшення доступності матеріальних ресурсів. Умови праці враховувалися учасником, який займався перестановкою приміщення для зберігання.

Комерційна свідомість персоналу буде важливою в роботі, яка залежатиме від участі працівників у прийнятті рішень або вирішенні проблем. Таким чином, органічні, згладжені, гнучкі, інноваційні, орієнтовані на якість та командну роботу підприємства, мабуть, мають найбільші вигоди від упровадження та зміцнення рівня комерційної свідомості персоналу. Більше того, комерційна свідомість може бути найбільш вигідною на підприємствах із взаємними інвестиційними відносинами, в яких працівники «повинні широко сприяти своїй організації замість того, щоб зосереджувати увагу лише на власних робочих місцях» [4, с. 48].

Незважаючи на те що комерційна свідомість персоналу є важливою частиною у багатьох сучасних бізнес-середовищах, її наукові дослідження не враховували. У цій роботі розроблено оперантне визначення цієї конструкції та досліджено її концептуальну відмінність від інших конструкцій, таких як усвідомлення міжфірмових відносин і наслідків дії, обізнаність про бренд, ситуаційну обізнаність, психологічні можливості й залучення працівників та організаційні зобов'язання. Співробітник із високим рівнем розуміння бізнесу сприймає відповідні елементи в бізнес-середовищі, а також розглядає їх під час прийняття рішень або вирішення проблем у світлі відповідних цілей.

Якщо ЄБА дійсно є відмінною конструкцією, вона може заповнити деякі порожні в моделях, які стосуються пізнання співробітників до участі працівників. Окрім того, згідно з більш широким поглядом на продуктивність працівників, включаючи поведінку працівників або контекстну продуктивність [5, с. 72], комерційна свідомість відноситься до внесків, що виходять за межі безпосереднього завдання або діяльності. Таким чином, комерційна свідомість може збагатити моделі контекстної продуктивності та доповнити мотиваційні основи таких конструкцій продуктивності.

Розглядаючи комерційну свідомість через призму ресурсного бачення підприємства, вона може являти собою цінний, рідкісний, неповторний і незамінний ресурс знань, що призводить до конкурентної переваги. У цьому світлі перевага, що впливає з вищого пулу людського капіталу, може бути функцією комерційної свідомості, а не просто навичок та поведінки працівників як у звичайних моделях стратегічного управління людськими ресурсами. Таким чином, успіх різних стратегій і трудових відносин може частково залежати від комерційної свідомості персоналу підприємства.

Комерційна свідомість може запропонувати нову основу для організаційного аналізу у сфері організаційної соціалізації. Через процес соціалізації особи отримують необхідну інформацію, осмислюють нове середовище і розвивають розуміння організації [6, с. 75].

Подальші дослідження можуть розглядати комерційну свідомість як результат організаційної соціалізації, на додаток до позитивних результатів, таких як організаційні зобов'язання.

Дослідження може сприяти розробленню дійсного алгоритму розвитку комерційної сві-

домості персоналу підприємств. Цей алгоритм повинен включати елементи, що відображають обізнаність про зовнішнє середовище, бізнес-стратегію та бізнес-процеси, причому принаймні стільки ж уваги приділяється бізнес-процесам як зовнішньому середовищу або бізнес-стратегії. Адже бізнес-процеси – це шляхи реалізації конкурентного потенціалу фірми та її можливостей. Для працівників, що не є керівниками, вони, мабуть, є найбільш безпосередніми або проксимальними виразами великого бізнес-середовища. Цей алгоритм дасть змогу перевірити відносини, що представляють інтерес, для перевірки теоретичної моделі комерційної свідомості персоналу підприємства. Беручи до уваги, що формування та аналіз комерційної свідомості є складним процесом, що включає складники соціального та економічного середовища підприємства, рекомендуємо багатовимірну операціоналізацію.

Слід зазначити, що вплив працівників без компетенції є поразкою. Аналогічно можна стверджувати, що вплив співробітників без комерційної свідомості може бути згубним для підприємства. Таким чином, коли участь у прийнятті рішень розглядається як фактичний вплив працівника, а не просто на відчуття впливу, поінформованість бізнесу може розглядатися як критична [7, с. 779]. Ефективне функціонування підприємства визначається значною мірою безліччю дій людського капіталу працівників, які не є керівниками. Якщо їхні дії керуються гострим почуттям ділової обізнаності та комерційної свідомості, успіх, скоріше за все, гарантовано. Якщо ж їхні дії керуються збіднілим почуттям комерційної свідомості, невідповідності і проблеми, скоріше за все, виникнуть.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Це дослідження може підштовхнути деяких бізнес-лідерів до перегляду цінності ресурсів знань щодо мотиваційних конструкцій. Розповсюдження досліджень спонукало підприємства впроваджувати цілеспрямованість і різні інші практики, спрямовані на зміцнення зобов'язань або самоефективності співробітників. Хоча мало хто ставить під сумнів цінність таких мотиваційних конструкцій, можливо, необхідно перекалібрувати на користь конструктивів, які мають більш

пізнавальний характер. Також можна стверджувати, що багато бізнес-лідерів не хочуть лише мотивованих працівників; вони також цінують співробітників, які розуміють бізнес.

Більш широке уявлення про організаційні дослідження з часом свідчить про те, що існує зростаючий інтерес до підвищення внеску працівників, які не є керівниками. Цей інтерес стимулюється визнанням того, що конкурентні переваги можуть бути отримані з внутрішніх ресурсів, включаючи ресурси знань. Комерційна свідомість персоналу може стати унікальним джерелом конкурентної переваги, яке заслуговує на більшу увагу. Якщо фактично продуктивність є сумішшю багатьох рішень, то комерційна свідомість персоналу може виявитися цінним ресурсом, гідним подальшого вивчення.

References:

1. Barney, J.B. (1991), "Firm resources and sustained competitive advantage", *Journal of Management*, Vol. 17, pp. 99-120.
2. Endsley, M.R. (1995), "Toward a theory of situation awareness in dynamic systems", *Human Factors*, Vol. 37, pp. 32-64.
3. Tsui, A.S. and Wu, J.B. (2005), "The new employment relationship versus the mutual investment approach: implications for human resource management", in Losey, M., Meisinger, S. And Ulrich, D. (Eds), *The Future of Human Resource Management*, John Wiley, Hoboken, NJ, pp. 44-56.
4. Tsui, A.S., Pearce, J.L., Porter, L.W. and Tripoli, A.M. (1997), "Alternative approaches to the employee-organization relationship: does investment in employees pay off?", *Academy of Management Journal*, Vol. 40, pp. 1089-121.
5. Borman, W.C. and Motowilo, S.J. (1993), "Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance", in Schmitt, N. and Borman, W.C. (Eds), *Personnel Selection in Organizations*, Jossey-Bass, San Francisco, CA, pp. 71-98.
6. Haski-Leventhal, D. and Bargal, D. (2008), "The volunteer stages and transitions model: organizational socialization of volunteers", *Human Relations*, Vol. 61, pp. 67-102.
7. Strauss, G. (2006), "Worker participation – some under-considered issues", *Industrial Relations*, Vol. 45, pp. 778-803.
8. Chen, M.-J., Su, K.-H. and Tsai, W. (2007), "Competitive tension: the awareness-motivation-capability perspective", *Academy of Management Journal*, Vol. 50, pp. 101-18.

Zerkal A.V.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Finance,
Entrepreneurship and Stock Exchanges,
Classic Private University

RESEARCH OF EMPLOYEE COMMERCIAL AWARENESS ON ENTERPRISES

The content domain of employee commercial awareness, individual non-managerial employee realization, perception or knowledge of the employing enterprise's business environment as demonstrated when involved in decision-making or problem-solving are considered.

The effective operation of enterprises is determined in great part by the multitude of actions of the larger human capital pool of non-managerial employees. If their actions are guided by a keen sense of commercial awareness, success is most likely. If their actions are guided by an impoverished sense of commercial awareness, inconsistencies and problems will likely arise.

This study may prompt some business leaders to reconsider the value of knowledge resources relative to motivational constructs. The diffusion of research has prompted enterprises to implement goal-setting and various other practices geared toward strengthening employee commitment or self-efficacy. Although few would question the value of such motivational constructs, it may be necessary to recalibrate in favour of constructs that are more cognitive in nature. If engagement surveys are an expression of this need, we would argue that many business leaders not only want motivated employees; but they also value employees who understand the business.

A broader view of organizational research over time suggests that there is a growing interest in enhancing the contributions of non-managerial employees. This interest is stimulated by the recognition that competitive advantage can be derived from internal resources, including knowledge resources. Commercial awareness may constitute a unique and possibly rare source of competitive advantage that deserves more attention. If, in fact, performance is an amalgam of many decisions, then commercial awareness may indeed prove to be a valuable resource worthy of further study.

УДК 69:65.016 (477)

Канцір І.А.

кандидат економічних наук,
асистент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Національного університету «Львівська політехніка»

Рихліцький Т.І.

магістр
Інституту інноваційної освіти
Київського національного університету будівництва і архітектури

ІННОВАЦІЙНИЙ СКЛАДНИК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Окреслено сутність інноваційного складника інвестиційної діяльності будівельних підприємств, проаналізовано причини низької інноваційної активності. Проведено моніторинг інвестиційної та інноваційної активності. Визначено напрями вдосконалення макроекономічної інноваційної політики держави, зокрема: моніторинг організаційних засад інноваційної діяльності; імплементація елементів дуалізації у навчально-виробничий процес у контексті розроблення та інвестування інноваційного продукту; впровадження мотиваційного складника; створення банку інноваційних продуктів; удосконалення норм чинного законодавства щодо державної підтримки інноваційного складника інвестиційної діяльності підприємств галузі будівництва.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інвестиції, галузь будівництва, інноваційна активність.

Определена сущность инновационной составляющей инвестиционной деятельности строительных предприятий, проанализированы причины низкого уровня инновационной активности. Проведен мониторинг инвестиционной и инновационной активности. Указаны направления усовершенствования макроэкономической инновационной политики государства, в том числе: мониторинг организационных основ инновационной деятельности; имплементация элементов дуализации в учебно-производственный процесс в контексте разработки и инвестирования инновационного продукта; внедрение мотивационной составляющей; создание банка инновационных продуктов; совершенствование норм действующего законодательства по государственной поддержке инновационной составляющей инвестиционной деятельности предприятий отрасли строительства.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инвестиции, отрасль строительства, инновационная активность.

The essence of the innovative component of the investment activity of construction enterprises is outlined; the reasons for low innovative activity are analysed. The monitoring of investment and innovation activity was conducted. The ways of improving macroeconomic policy innovation are presented, including: monitoring organizational principles of innovation; the implementation of duality elements into the educational process in the context of developing and investing an innovative product; introduction of a motivational component; creating innovative bank products; improvement of the current legislation on state support of innovative investment component of the industry development.

Keywords: innovations, innovation activity, investments, construction industry, innovative activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах фінансової кризи, яка визначає особливості економічного розвитку, всі ланки національної економіки активізують інноваційну діяльність та здійснюють пошук антикризо-

вих заходів. Одним із домінуючих векторів розвитку виступає інноваційний складник інвестиційної діяльності, метою якої є підвищення конкурентоспроможності та ефективності мікросистеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної про-

блеми і на які спираються автори. Проблема імплементатії, менеджменту та моніторингу інноваційного складника аналізується у працях таких відомих науковців, як: Л.Л. Антонюк, П. Гардинер, Н.П. Денисенко, П. Друкер, С.М. Ілляшенко, П.Г. Перерва, В.С. Савчук, Р. Ратвел, Б. Твісс, В.Г. Федоренко, Й. Шумпелер та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Водночас, незважаючи на численні дослідження, питання здійснення інвестиційної діяльності та аналізу її ефективності є на часі, адже сучасні умови господарювання, науково-технічний прогрес та глобалізаційні тенденції підвищують вимоги до результативності діяльності суб'єктів господарювання, їх рейтингових позицій та інноваційного складника фінансово-господарської діяльності.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження ролі інновацій в інвестиційній діяльності підприємств галузі архітектури та будівництва.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дефініцію «інновація» впроваджено в науковий обіг Й. Шумпетером, який стверджував, що «інновація являє собою історичне явище, що викликає необоротну зміну виробництва товарів. Якщо замість зміни величини факторів ми змінимо функцію виробництва, то матимемо саме інновацію. Тобто можемо визначити інновацію просто як встановлення нової виробничої функції. Інновація означає появу нової комбінації, тобто перехід від старої виробничої функції до нової» [1, с. 87–88].

Сучасне трактування інновації немає чітких меж і визначається як першопричина або похідна змін. Інновація – це ідея, замисел.

У сучасній науці має місце більш широкий погляд на інновації як на поняття, що не обмежується сферою економіки та матеріального виробництва; зазначається, що інновація може бути як причиною, так і наслідком змін, а результативні зміни приносять у систему нові ідеї [2, с. 7].

В економічній літературі висвітлюються різні погляди щодо сутності інноваційної діяльності, але багато авторів схильні розуміти під нею те, що забезпечує трансформацію ідей (зазвичай результатів наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень) у новий чи вдосконалений продукт із попитом на нього ринку, у новий чи вдосконалений технологічний

процес, що знайшов використання у практичній діяльності [3, с. 111].

Загалом інновація сприймається як екзогенний чинник економічного зростання.

На думку наших сучасників, на підприємстві діяльністю, що охоплює основний і супутній інноваційні процеси і здійснює всі ті наукові, технологічні, управлінські, фінансові та комерційні заходи, які фактично або за задумом призводять до отримання кінцевого результату – інноваційного продукту, є інноваційна діяльність [4, с. 12].

Як інвестиційна діяльність капітальне будівництво – це виконання робіт (вишукувальних, розвідувальних, проектних, загально-будівельних і спеціально-будівельних – монтажних, пусконаладжувальних, робіт щодо впорядкування територій та ін.). Названі роботи виконуються різнопрофільними будівельними організаціями [5, с. 532].

У галузі будівництва домінуючим чинником та необхідною умовою підтримки ринкової позиції виступає повна модернізація, реконструкція та оновлення необоротних активів, матеріально-технічного складника на інноваційних засадах, адже запорукою інноваційного розвитку є активізація інвестиційної діяльності.

Управління інноваційним розвитком у будівельних підприємствах полягає у створенні організаційної структури взаємодії наукових колективів, конкретних співробітників, яка підсилить стимули підвищення рівня інноваційних розробок, оскільки чіткий розподіл функцій колективів та їх конкретних виконавців дасть змогу підвищити ефективність, результативність інноваційного розвитку підприємств виробництва і наукових організацій [6].

Упровадження інноваційного складника в діяльність підприємств галузі архітектури та будівництва спричинюється інвестиційною конкуренцією як боротьбою за обмежені ресурси на засадах управління конкурентними перевагами та формування стратегії розвитку будівельного підприємства.

Інвестиційна конкуренція – це взаємовідносини між суб'єктами господарювання, які виникають під час управління власними конкурентними перевагами для підвищення інвестиційної привабливості. Інновації у будівництві створюють додаткові переваги у форматі доходу внаслідок економії виробничих запасів або як зниження собівартості об'єкта будівництва.

Інноваційна діяльність будівельних підприємств має такі особливості [7, с. 214]:

1) значна тривалість операційного циклу (високий рівень ризикованості інновацій, довготривалий життєвий цикл інновацій та тривале отримання ефекту від упровадження інновацій);

2) висока капіталомісткість (фінансування процесу впровадження інновацій із зовнішніх джерел);

3) складність процесу впровадження інновацій;

4) структура операційного циклу [8, с. 129].

Управління інноваційним розвитком підприємства – це комплекс заходів, що викликають різні перетворення в організаційній системі, трудових стосунках, стосунках із постачальниками і споживачами продукції [9].

Інноваційний розвиток будівельних підприємств передбачає:

– організацію ефективних та результативних форм взаємодії бізнесу, держави і науки;

– формування, використання і розвитку системи заходів, які збільшують різноманітність в інноваційній політиці;

– створення відповідних комунікаційних зв'язків, які виступають суб'єктами процесу розвитку.

Своєю чергою, інноваційний розвиток будівельних підприємств виступає умовою формування інноваційної політики, яка базується на:

1) підвищенні рівня ефективності процесу прийняття управлінських рішень;

2) поліпшенні процесу управління документообігом і діловодством;

3) підвищенні рівня підготовки до виробничого процесу [10, с. 60].

Для реалізації будівельних проектів підприємства будівельної галузі мають декілька джерел фінансування: власні кошти, кошти, акумульовані від продажу нерухомості в процесі будівництва, та банківські кредити, однак головним джерелом для подальшого фінансування робіт виступають кошти власників проектів (табл. 1).

Протягом аналізованого періоду спостерігається позитивна динаміка фінансування будівельної галузі, лівову частку при цьому становлять власні коштів підприємств та організацій (69,1%).

Між параметрами інвестиційної привабливості галузі та рівнем ефективності діяльності підприємств існує тісний взаємозв'язок: чим привабливіший інвестиційний клімат та більша зацікавленість безпосередніх інвесторів у реалізації проектів, тим кращі показники діяльності будівельних підприємств та більші обсяги виготовленої ними продукції [11, с. 240]. Така взаємозалежність, своєю чергою, робить будівельну галузь дуже чутливою до стану економіки в країні. Так, фаза спаду й кризи в економіці передусім відчувається саме в будівництві та відображається на темпах падіння обсягів готової продукції [12, с. 240].

Фактично протягом 2014–2017 рр. із загальної кількості інноваційних суб'єктів господарювання галузь у сфері архітектури та будівництва репрезентована лише 4,2% підприємств. За аналізований період можна відзначити низький рівень інноваційно активних підприємств у сфе-

Таблиця 1

Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010–2017 рр. (млн. грн.)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	180576	241286	273256	249873	219420	273116	359216	448462
у т. ч. за рахунок								
коштів державного бюджету	10223	17377	16288	6175	2739	6920	9264	15295
коштів місцевих бюджетів	5731	7747	8556	6797	5918	14260	26817	41566
власних коштів підприємств та організацій	111371	147570	171177	165787	154630	184351	248769	310062
кредитів банків та інших позик	22888	36652	39725	34735	21739	20740	27106	29589
коштів іноземних інвесторів	3724	5039	4904	4271	5640	8185	9831	6206
коштів населення на будівництво житла	18886	17589	22576	24072	22064	31985	29933	32803
інших джерел фінансування	7753	9313	10031	8037	6690	6675	7496	12941

Джерело: офіційна статистична інформація Державної служби статистики України

рах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження: із 1 208 підприємств інноваційною діяльністю займалися лише 213! На нашу думку, цн є неприпустимим, адже ідейний, технологічний розвиток в умовах сьогодення здійснюється у прискореному темпі. Близько 70% інноваційних витрат підприємства спрямовано на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, 15,0% – на виконання внутрішніх науково-дослідних робіт, 9,1% – на придбання зовнішніх науково-дослідних робіт.

Причинами низької інноваційної активності будівельних підприємств є: відсутність державної підтримки, тривалий термін віддачі інноваційних коштів, високий показник ризиковості інноваційної діяльності, нестача власних коштів, недосконалість норм чинного законодавства у сфері інновацій.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для мінімізації негативних наслідків кризових явищ у сфері будівництва необхідно вдосконалити макроекономічну інноваційну політику держави у таких напрямках:

- моніторинг організаційних засад інноваційної діяльності будівельних підприємств;
- імплементація елементів дуалізації у навчально-виробничий процес закладів вищої освіти та будівельних підприємств у контексті розроблення та інвестування інноваційного продукту;
- впровадження мотиваційного складника у діяльність працівників підприємств архітектури та будівництва в процесі використання інноваційних продуктів;
- створення банку інноваційних продуктів у галузі архітектури та будівництва;
- вдосконалення норм чинного законодавства щодо державної підтримки інноваційного складника інвестиційної діяльності підприємств галузі будівництва.

Бібліографічний список:

1. Schumpeter J. Business Cycles. New York: McGraw – Hill, 1939. 123 p.
2. Дедюк Н.А. Инновационное развитие образовательных учреждений высшего профессионального образования: автореф. дис. ... к.э.н.: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством». 2007. 23 с.
3. Лановська Г.І., Говорущко Т.А. Методичні підходи до оцінки інноваційної політики підприємств спиртової промисловості: монографія. Київ: Медінформ, 2013. 204 с.

4. Буренніков Ю.Ю. Управління інноваційною діяльністю промислових підприємств (на прикладі машинобудування): автореф. дис. ... к.е.н.: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами»; Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький, 2009. 20 с.
5. Друкер П. Як забезпечити успіх у бізнесі: новаторство і підприємництво. К.: Україна, 1994. 319 с.
6. Матвієнко П.В. Оцінка інвестиційної привабливості регіонів. Економіка та держава. 2006. № 12. С. 66–71.
7. Чорна М.В., Глухова С.В. Стратегічні напрями інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2012. Вип. 1(1). С. 210–216.
8. Павловські Г. Щодо проблем розвитку діяльності підприємств будівельної сфери в Україні. Інтернаука. 2017. № 3(25). Т. 2. С. 124–135.
9. Азарова А.О., Бершов Д.М. Оцінка ефективності інвестиційних проектів. Фінанси України. 2004. № 9. С. 52–58.
10. Норкіна Т.П., Скарбун З.О. Удосконалення управління інноваційним розвитком підприємств будівельної галузі. Економіка будівництва і міського господарства. 2013. Т. 9. № 1. С. 55–62.
11. Геєць В.М., Семиноженко В.І. Інноваційні перспективи України. Харків: Константа, 2006. 272 с.
12. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. Київ: КНЕУ, 2005. 292 с.

References:

1. Schumpeter, J. (1939), Business Cycles. New York: McGraw – Hill, 123 p.
2. Dedyuk, N. A. (2007), "Innovative Development of Educational Institutions of Higher Professional Education", Ph.D. Thesis, National economy. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
3. Lanovska, G. I., Govorushko, T. A. (2013). Metodichni pidkhody do otsinky innovatsiynoyi polityky pidpryyemstv spyrtovoyi promyslovosti : monohrafiya [Methodical approaches to the evaluation of the innovation policy of enterprises of the alcohol industry: monograph], Medinform, Kyiv, Ukraine.
4. Burennikov, Y. Y. (2009). " Management of innovative activity of industrial enterprises (for example, machine building)", Ph.D. Thesis, Economics and Management of Enterprises, Khmelnytsky National University, Khmelnytsky, Kyiv, Ukraine.
5. Drucker, P. (1994). Yak zabezpechyty uspikh u biznesi: novatorstvo i pidpryyemnytstvo [How to

- ensure success in business: innovation and entrepreneurship], Kyiv, Ukraine.
6. Matvienko, P.V. (2006), "Estimation of investment attractiveness of regions", *Economy and the state*, no. 12, pp. 66-71.
 7. Chorna, M.V., Glukhova, S.V. (2012), "Strategic directions of innovation activity of construction industry enterprises", *Economic strategy and prospects for the development of trade and services*, no. Aug. 1 (1), pp. 210-216.
 8. Pavlovskii, G. (2017), "On the problems of development of activity of construction companies in Ukraine", *International scientific magazine "Internet Science"*, no 3 (25), pp. 124-135.
 9. Azarova, A. O., Bershov, D. M. (2004), "Estimation of efficiency of investment projects", *Finance of Ukraine*, no. 9, pp. 52-58.
 10. Norkina, T. P., Skarbun, Z. O. (2013). "Improvement of management of innovative development of construction industry enterprises", *Economics of construction and municipal economy*, no. 1, pp. 55-62.
 11. Heets, V. M., Semynozhenko, V. I. (2006). *Innovatsiyni perspektyvy Ukrayiny. [Innovative perspectives of Ukraine]*. Constant, Kharkiv, Ukraine.
 12. Andriychuk, V. G. (2005). *Efektivnist' diyal'nosti ahrarnykh pidpryyemstv: teoriya, metodyka, analiz [Efficiency of activity of agrarian enterprises: theory, methodology, analysis]*. KNEU, Kyiv, Ukraine.

Kantsir I.A.

Candidate of Economic Sciences,
Assistant Lecturer at Department of Theoretical
and Applied Economics,
Lviv Polytechnic National University

Rykhlytskyi T.I.

Master,
Institute of Innovative Education,
Kyiv National University of Construction and Architecture

AN INNOVATIVE COMPONENT OF INVESTMENT ACTIVITY OF CONSTRUCTION ENTERPRISES

In the context of the financial crisis, which determines the peculiarities of economic development, all the links of the national economy intensify innovation activities and search for anti-crisis measures. One of the dominant vectors of development is the innovative component of investment activity, which purpose is to increase the competitiveness and efficiency of the microsystem. The modern interpretation of "innovations" has no clear boundaries and is defined as the root cause or derivative of change. Innovation – an idea, an intention.

In the field of construction, the prevailing factor and a prerequisite for the support of a market position are the complete modernization, reconstruction and renewal of non-current assets, material and technical components on an innovative basis. After all, the key to innovative development is the intensification of investment activity.

The introduction of an innovative component in the activities of enterprises in the field of architecture and construction is caused by investment competition, as a struggle for limited resources, based on the management of competitive advantages and the formation of a strategy for the development of a construction company.

Investment competition is the relationship between business entities that arise when managing their own competitive advantages in order to increase investment attractiveness. Innovation in construction creates additional advantages in the format of income as a result of saving inventory or, as a reduction in the cost of construction.

The reasons for the low innovation activity of the construction companies are: lack of state support, long-term returns of innovative funds, high risk of innovation, lack of own funds, the imperfection of the legislation in force in the field of innovation.

In order to minimize the negative consequences of crisis phenomena in the field of construction, it is necessary to improve the macroeconomic innovative policy of the state in the following directions: monitoring of organizational principles of innovation activity; the implementation of duality elements in the educational process of institutions of higher education and construction enterprises in the context of developing and investing an innovative product; introduction of a motivational component in the activity of employees of the enterprises of architecture and construction in the process of using innovative products; creation of a bank of innovative products in the field of architecture and construction; improvement of the current legislation on state support of innovative component of investment activity of enterprises of the construction industry.

УДК 338.58:65.014

Ладонько Л.С.

доктор економічних наук,
доцент кафедри фінансів та обліку
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського

Мітал О.Г.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки,
підприємництва та природокористування
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського

РОЛЬ ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА

Одним із головних чинників формування середнього класу є розвиток малого підприємництва, що гарантує стабільність економіки та підвищення рівня життя громадян. У результаті відкриття власної справи та самозайнятості знижується рівень безробіття та водночас підвищується рівень доходів населення, що сприяє зростанню сукупного попиту та збільшенню обсягу виробництва. В умовах ринкової економіки підприємці не можуть добитися стабільного успіху, якщо не будуть чітко й ефективно планувати свою діяльність, постійно збирати та акумулювати інформацію як про стан цільових ринків, положення на них конкурентів, так і про власні перспективи та можливості. Незважаючи на істотні переваги, існує низка проблем, пов'язаних з організацією фінансового планування на малих підприємствах. В Україні для усунення недоліків й удосконалення діяльності малого бізнесу варто вдосконалити і деталізувати нормативно-правову базу у сфері внутрішньофірмового фінансового планування та забезпечити стимули до активного інноваційного розвитку малих підприємств як рушійного чинника інтенсивного розвитку бізнесу.

Ключові слова: *ініансове планування, малі підприємства, малий бізнес, фінансовий план, управління підприємством.*

Одним из главных факторов формирования среднего класса является развитие малого предпринимательства, что гарантирует стабильность экономики и повышение уровня жизни граждан. В результате открытия собственного дела и самозанятости снижается уровень безработицы и одновременно повышается уровень доходов населения, что способствует росту совокупного спроса и увеличению объема производства. В условиях рыночной экономики предприниматели не смогут добиться стабильного успеха, если не

будут четко и эффективно планировать свою деятельность, постоянно собирать и аккумулировать информацию как о состоянии целевых рынков, положении на них конкурентов, так и о собственных перспективах и возможностях. Несмотря на существенные преимущества, существует ряд проблем, связанных с организацией финансового планирования на малых предприятиях. В Украине для устранения недостатков и улучшения деятельности малого бизнеса стоит усовершенствовать и детализировать нормативно-правовую базу в сфере внутрифирменного финансового планирования и обеспечить стимулы к активному инновационному развитию малых предприятий как движущего фактора интенсивного развития бизнеса.

Ключевые слова: финансовое планирование, малые предприятия, малый бизнес, финансовый план, управление предприятием.

One of the main factors in the formation of the middle class is the development of small business, which guarantees the stability of the economy and raising the standard of living of citizens. As a result of opening up their own business and self-employment, the level of unemployment is reduced and, at the same time, the level of incomes increases, which contributes to the growth of aggregate demand and the increase of production. In a market economy, entrepreneurs cannot achieve a stable success if they do not clearly and effectively plan their activities, constantly collect and accumulate information about the status of target markets, the position of competitors, and their own prospects and opportunities. Despite significant advantages, there are a number of problems associated with the organization of financial planning at small enterprises. In Ukraine, in order to address the shortcomings and improve the activities of small businesses, it is worth improving and detailing the regulatory framework in the field of internal financial planning and providing incentives for active innovative development of small enterprises as a driving factor for intensive business development.

Keywords: financial planning, small enterprises, small business, financial plan, enterprise management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Становлення вітчизняної економіки супроводжувалося недостатніми темпами розвитку малого бізнесу, який мав би виконувати роль стабілізуючого прошарку і забезпечувати гнучке реагування на зміни споживчого попиту. Кожне підприємство (незважаючи на розміри чи форму власності), здійснюючи свою діяльність, зобов'язане чітко представляти потребу на перспективу у фінансових, трудових та інтелектуальних ресурсах, джерелах їх одержання, а також уміти точно розраховувати ефективність використання наявних засобів у процесі роботи. В умовах ринкової економіки підприємці не можуть добитися стабільного успіху, якщо не будуть чітко й ефективно планувати свою діяльність, постійно збирати й акумулювати інформацію як про стан цільових ринків, положення на них конкурентів, так і про власні перспективи і можливості. Отже, проблема фінансового планування розвитку малих підприємств є актуальною і має не тільки локальне, а й загальноекономічне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Окремі методологічні, методичні й організаційні аспекти фінансового забезпечення суб'єктів малого під-

приємництва досліджено такими українськими вченими, як О.Р. Дивеев-Кириленко, В.М. Гриньова, В.В. Івата, С.М. Киркач, Р.К. Теличко та ін., а також зарубіжними дослідниками, такими як С. Кумаран, С.А. Зверева тощо.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження й удосконалення процесу організації фінансового планування на підприємстві та визначення перспектив розвитку малого та середнього бізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Одним із головних чинників формування середнього класу є розвиток малого і середнього підприємництва, що гарантує стабільність економіки та підвищення рівня життя громадян. У результаті відкриття власної справи та самозайнятості знижується рівень безробіття та водночас підвищується рівень доходів населення, що сприяє зростанню сукупного попиту та збільшенню обсягу виробництва. Перевагами малого підприємництва є мобільність, швидка адаптація, використання інновацій та новітніх технологій, що надає певні переваги в умовах ринкової економіки.

Мале і середнє підприємництво є провідним сектором ринкової економіки; становить основу дрібнотоварного виробництва; визначає темпи

економічного розвитку, структуру та якісну характеристику ВВП; здійснює структурну перебудову економіки, швидко окупність витрат, свободу ринкового вибору; забезпечує насичення ринку споживацькими товарами та послугами повсякденного попиту, реалізацію інновацій, додаткові робочі місця; має високу мобільність, раціональні форми управління; формує новий соціальний прошарок підприємців-власників; сприяє послабленню монополізму, розвитку конкуренції [1, с. 143].

Як показує вітчизняна практика, на малих підприємствах функція фінансового планування або взагалі відсутня, або її виконує власник. Однак не завжди такий підхід є виправданим. Відмова від використання загальноприйнятого європейського підходу до планування діяльності підприємства повинна бути зваженим рішенням, викликаним простотою господарської діяльності або відсутністю необхідності планувати взагалі. Коли підприємство розраховує на збільшення прибутковості та оптимізацію бізнес-процесів, відмова від фінансового планування заздалегідь буде мати гальмівний вплив на його розвиток. Виконання такої функції власником також не завжди є вірним, а відмова від делегування відповідних повноважень може негативно позначитися на загальноуправлінській діяльності [2, с. 14]. Такий стан справ не дає змоги підприємцю широко використовувати інструментарій фінансового управління, навіть базові функції прогнозування та бюджетування на малому підприємстві не виконуються або виконуються з недостатньою увагою та за необґрунтованими методиками. Особливо це стосується малого бізнесу в невиробничій сфері, для якого відсутність елементарного бізнес-планування стратегії розвитку призводить до зниження показників ліквідності та ділової активності, робить бізнес стихійним та фінансово нестабільним.

Саме в контексті фінансової стабільності фінансовому плануванню має відводитися особлива роль у розвитку малого підприємства. Фінансове планування як складник бізнес-планування є одним із найбільш ефективних інструментів управління, тією альтернативою, яка сприятиме економічному зростанню та відносній захищеності малого підприємства.

В узагальненому вигляді фінансове планування є прогнозом майбутнього, формою побудови активної моделі, бажаного майбутнього фінансового стану підприємства з одночасним

визначенням шляхів, установленням засобів та строків досягнення цього стану, а також кінцевих меж запланованих дій [3, с. 10] Фінансове планування визначається як складова частина (елемент) загального процесу планування, а також як основа і найвідповідальніша складова частина функціональної системи управління [4, с. 54]. Воно виконує в управлінні ключову роль, оскільки за фінансовими показниками можна не лише виявити виконання показників поточного року порівняно з попереднім, а й проблеми, наявні у діяльності підприємства.

Проаналізувавши багато джерел щодо сутності та змісту фінансового планування [2–5], можна зробити висновок, що кожен автор пропонує своє визначення, але всі сходяться на думці, що: а) метою фінансового планування є забезпечення господарської діяльності підприємства необхідними джерелами фінансування та підвищення ефективності його фінансової діяльності в майбутньому періоді; б) вихідними умовами проведення фінансового планування є визначені стратегічні цілі та завдання підприємства на плановий період; результати проведення аналізу господарсько-фінансової діяльності підприємства, його можливостей та проблем; вивчення зовнішнього оточення підприємства та прогнозування його можливих змін, а результатом узагальнення цієї інформації повинен стати план господарської діяльності малого підприємства на майбутній період; в) основними завданнями фінансового планування є: забезпечення виробничої та інвестиційної діяльності необхідними фінансовими ресурсами; встановлення раціональних фінансових відносин із суб'єктами господарювання, банками, страховими компаніями тощо; визначення шляхів ефективного вкладення капіталу, оцінка раціонального його використання; виявлення та мобілізація резервів збільшення прибутку за рахунок раціонального використання матеріальних, трудових та грошових ресурсів; здійснення контролю над утворенням та використанням платіжних засобів.

У системі планування на підприємстві фінансове планування відіграє найважливішу роль, що може бути пояснено декількома серйозними причинами. По-перше, фінансові показники покликані вимірювати ступінь досягнення цілей з усіх аспектів діяльності підприємства. По-друге, з огляду на обмеженість ресурсів, якими володіють менеджери підприємств, життєво важливо знайти кошти на реалізацію всіх планів, а

отже, саме доступність фінансування в потрібні моменти критично важлива для реалізації всіх планів. Фінансове управління невеликими підприємствами, як і будь-яке явище, має свої позитивні і негативні боки. З одного боку, на малих підприємствах легше здійснювати організацію та планування, контроль виконання, мотивацію. Вони більш мобільні та гнучкі, здатні займати нові товарні мікроніші, а також невеликі компанії позбавлені внутрішньої бюрократії. З іншого боку, невеликий розмір підприємства накладає певні обмеження у використанні тих чи інших засобів управління, а основною причиною цього є нестача грошових коштів і неможливість їх отримання за доступною ціною.

Як зауважує С. Кумаран, «фінансове планування надає компанії додаткову цінність. Фактично без нього жодне підприємство не може ефективно функціонувати» [6].

Роль фінансового планування, на нашу думку, полягає у:

а) обґрунтуванні потреби в капіталі. Занадто мало грошей – це погано, але занадто багато – також погано. Планування допомагає залучати, зберігати та використовувати лише потрібну суму коштів. Кожне підприємство потребує значного обсягу коштів для повсякденних операцій, і чим більше підприємство, тим більше грошей потрібно. Фінанси повинні безперервно надходити в бізнес так, щоб операції безперешкодно тривали і щоб ні в який момент часу не існувала нестача сировини або припинення виробництва;

б) є базою для фінансового контролю. Якщо керівний персонал не знає, скільки грошей було виділено та на якій вид діяльності, він не може дізнатися, чи були перевитрати бюджету або недофінансування. У разі необхідності вжити заходів для виправлення ситуації керівний персонал матиме основу для застосування коригуючих заходів;

в) забезпеченні достатніх фінансових резервів. Кожному бізнесу доводиться стикатися з непередбаченими витратами, кризовими ситуаціями та подіями, які вони не контролюють. Екстрені гроші потрібні, щоб долати ці важкі фази, тому ще одна з ролей фінансового планування полягає у тому, щоб забезпечити наявність достатніх резервів для таких випадків, і ці резерви мають постійно поновлюватися;

г) забезпеченні узгодження цілей зростання підприємства з його фінансовими потребами. Наприклад, прагнення до більш високих обсягів

продажу може призвести до зниження маржинального прибутку, для запобігання якому необхідно знизити ціни. Отже, фінансове планування підтримує стратегічне зростання організації, беручи до уваги ризики, оцінку капітального бюджету та можливості підприємства на нових ринках.

Таким чином, фінансове планування на малому підприємстві забезпечує його господарську діяльність фінансовими ресурсами, вирішує наявні фінансові суперечності у фінансових відносинах, здійснює контроль над дотриманням фінансової дисципліни, спрямоване на подальший розвиток підприємства, досягнення його стратегічних цілей.

Особливого значення набуває фінансове планування на підприємстві в період кризи. Багато що тут залежить від вибраної сфери діяльності. Так, за оцінками фахівців, остання економічна криза майже не вплинула на підприємства сфери обслуговування. У цих умовах важливу роль відіграє раціональне управління витратами підприємства. Для скорочення витрат можна:

- знизити витрати на оренду приміщення шляхом перегляду умов діючої орендної угоди або переїзду в інше місце;

- зменшити нецільове використання співробітниками робочого часу і збільшити продуктивність праці за рахунок посилення дисципліни та контролю використання часу;

- знизити витрати на оплату праці та податки, скоротивши чисельність персоналу, хоча такий захід не є популярним;

- зменшити витрати на придбання матеріалів, закупаючи їх на більш вигідних умовах, можливо, в інших постачальників або доставляючи їх іншою транспортною компанією;

- знизити витрати на комунальні платежі за допомогою введення більш жорсткого контролю споживання енергоресурсів, упровадження менш енергоємних процесів;

- здати в оренду вільні приміщення, інше невикористовуване майно підприємства або реалізувати його;

- дати додаткову рекламу в газетах, журналах, а також в Інтернеті;

- почати інший або суміжний вид діяльності.

Незважаючи на істотні переваги, існує низка проблем, пов'язаних з організацією фінансового планування на малих підприємствах, які можна згрупувати за ступенем важливості, це [5]:

- нереальність фінансових планів;

- недостатня оперативність складання планів;

- недостатня прозорість планів для керівництва;
- відрив довгострокових планів від короткострокових;
- проблеми в реалізації планів;
- занадто висока комплексність.

Що стосується України, то в Концепції загальнодержавної програми розвитку малого підприємництва на 2014–2024 рр. зазначено, що стан малого підприємництва в країні має низку недоліків, що обмежують використання фінансового планування підприємницькими фірмами, а саме: високий ступінь невизначеності на українському ринку, пов'язаний із триваючими глобальними змінами в усіх сферах громадського життя, їх непередбачуваність; відсутність ефективної нормативно-правової бази у сфері внутрішньофірмового фінансового планування; обмеженість фінансових можливостей для здійснення фінансових розробок у галузі планування в багатьох підприємницьких фірмах [7]. Дослідження системи фінансового планування низки малих і середніх підприємств різних галузей і регіонів показало наявність певних проблем. Розробленням планів і бюджетів займається менше половини досліджуваних підприємств. Переважно це середні компанії. На деяких підприємствах відсутня низка важливих документів, таких як прогнозний баланс, бюджети, призначені для управління грошовими потоками, дебіторською та кредиторською заборгованістю, бюджети, що відображають і оцінюють фінансовий стан підприємства й окремо його структурних підрозділів.

Також на багатьох малих підприємствах не використовуються методи фінансового планування й аналізу, немає повноцінної системи управлінського обліку, відсутня ефективна система контролю і відповідальності; нерегулярність фінансового планування не дає змоги підприємствам приймати адекватні управлінські рішення, відсутнє достатнє інформаційне та технологічне забезпечення та ін. Дані висновки підтверджують неефективність наявного фінансового планування й управлінського обліку на малих і середніх підприємствах та необхідність якісної його зміни [8, с. 7].

В Україні для вирішення недоліків і поліпшення діяльності малого бізнесу варто вдосконалити і деталізувати нормативно-правову базу у сфері внутрішньофірмового фінансового планування та забезпечити стимули до активного інноваційного розвитку малих підприємств як рушійного

чинника інтенсивного розвитку бізнесу. Основними напрямками вдосконалення фінансового планування на малих підприємствах є: а) формування стабільних умов підприємницької діяльності, яке полягає у забезпеченні стабільності податкового законодавства та утриманні на оптимальному рівні інфляції; б) інтенсивніше використання стратегічного фінансового планування, яке нині майже не використовується через сповільнені темпи економічного розвитку та проблематичність розрахунку точних фінансово-економічних показників; в) застосування економіко-математичних методів, автоматизованих систем управління фінансовим плануванням, економічних нормативів, обчислювальної техніки; г) збільшення прав органів місцевої влади і малих підприємств у сфері фінансового планування, а також уніфікація фінансових планів в окремих галузях діяльності.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, фінансове планування є важливим складником внутрішньофірмового планування, реалізація якого – необхідна умова досягнення підприємством стратегічних цілей діяльності. Воно узгоджує окремі фінансові цілі, координує їх з іншими цілями, забезпечує ефективний механізм управління фінансовою системою. Проведене дослідження проблем фінансового планування свідчить, що лише створення надійної та гнучкої системи управління фінансами, спрямованої на вирішення питань бюджетної, кредитної та інвестиційної політики, дасть змогу підприємствам суттєво підвищити ефективність своєї діяльності. Таким чином, приділяючи більше уваги фінансовому плануванню, можна досягти зміцнення фінансової стабільності підприємства за умови виконання прогнозованих обсягів операційної та інвестиційної діяльності на засадах фінансової стійкості, створення передумов для отримання чистого прибутку, достатнього для самоокупності та самофінансування малого підприємства.

Бібліографічний список:

1. Дивесв-Кириленко О.Р. Проблеми розвитку малого і середнього бізнесу в Україні: монографія; 2-е вид., випр. і доп. Т.: ТНЕУ, 2013. 255 с.
2. Теличко Р.К. Фінансове планування на малих та середніх підприємствах. Економіка, фінанси, право. 2007. № 8. С. 14–16.
3. Івата В.В. Роль фінансового планування в системі сучасного управління підприємств маши-

- нобудування. Економічний вісник НТУУ «КПІ». 2011. № 8. С. 8–14.
4. Киркач С.М. Конкретизація сутності поняття фінансового планування з позиції специфіки планування підприємства (банку). Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2012. № 34. С. 51–59.
 5. Гриньова В.М. Фінанси підприємств: навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2004.
 6. Senthil Kumaran. Importance of Financial Planning for Organizations. URL: <https://www.invensis.net/blog/finance-and-accounting/importance-of-financial-planning-for-organizations>.
 7. Про схвалення Концепції загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 641-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-p>.
 8. Зверева С.А. Финансовое планирование в системе управления финансами малых и средних предприятий: автореф. дис. ... к.э.н. М., 2010. 56 с.
 2. Telichko R. K. Finansove planuvannya na malikh ta serednikh pidpriemstvakh / Yekonomika, finansi, pravo: Shchomisyachniy informatsiyno-analichniy zhurnal / Kiiv: AF „Analitik“. – № 8, serpen 2007. – S. 14-16. – 45 s.
 3. Ivata V. V. Rol finansovogo planuvannya v sistemі suchasnogo upravlinnya pidpriemstv mashinobuduvannya / V. V. Ivata // Yekonomichniy visnik NTUU “KPI”. – 2011. – № 8. – S. 8–14.
 4. Kirkach S. M. Konkretizatsiya sutnosti ponyattya finansovogo planuvannya z pozitsii spetsifiki planuvannya pidpriemstva (banuku) / S. M. Krikach // Problemi i perspektivi rozvitku bankivskoi sistemi Ukraïni. – 2012. – № 34. – S. 51–59.
 5. Grinova V. M. Finansi pidpriemstv: navch. posibnik. / V.M. Grinova. – K.: Znannya – Pres, 2004.
 6. Senthil Kumaran. Importance of Financial Planning for Organizations [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu <https://www.invensis.net/blog/finance-and-accounting/importance-of-financial-planning-for-organizations>
 7. Pro skhvalennya Kontseptsii Zagalnodержavnoi programi rozvitku malogo i serednogo pidpriemnitstva na 2014-2024 roki. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 28.08.2013 № 641-r. [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-r>.
 8. Zvereva S.A. Finansovoe planirovanie v sisteme upravleniya finansami malyykh i srednikh predpriyatiy. // Avtoreferat M.2010 g. – 56 s.

References:

Ladonko L.S.

Doctor of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Finance and Accounting,
Taurida National V.I. Vernadsky University

Mital O.H.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economics,
Entrepreneurship and Natural Resource Management,
Taurida National V.I. Vernadsky University

THE ROLE OF FINANCIAL PLANNING IN THE DEVELOPMENT OF SMALL ENTERPRISES

One of the main factors in the formation of the middle class is the development of small business, which guarantees the stability of the economy and raising the standard of living of citizens. As a result of opening up their own business and self-employment, the level of unemployment is reduced and, at the same time, the level of incomes increases, which contributes to the growth of aggregate demand and the increase of production. In a market economy, entrepreneurs cannot achieve a stable success if they do not clearly and effectively plan their activities, constantly collect and accumulate information about the status of target markets, the position of competitors, and their own prospects and opportunities. The

financial management of small enterprises, as well as any phenomenon, has its positive and negative sides. On the one hand, it is easier for small enterprises to organize and plan, control execution, and motivation. On the other hand, the small size of the company imposes certain restrictions on the use of certain management tools, and the main reason for this is the lack of cash and the inability to obtain them at an affordable price. Despite significant advantages, there are a number of problems associated with the organization of financial planning at small enterprises.

In Ukraine, in order to address the shortcomings and improve the activities of small businesses, it is worth improving and detailing the regulatory framework in the field of internal financial planning and providing incentives for active innovative development of small enterprises as a driving factor for intensive business development.

УДК 330.131.5:658

Свиноус І.В.

доктор економічних наук,
професор кафедри обліку і оподаткування
Білоцерківського національного аграрного університету

Гура А.М.

кандидат економічних наук, доцент
Білоцерківського національного аграрного університету

СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА УПРАВЛІННЯ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті встановлено, що в ринковому середовищі проблема підвищення ефективності галузей агропромислового комплексу стає первинною, оскільки результативність господарської діяльності багато в чому визначає темпи розширеного відтворення і рівень задоволення потреб суспільства у продовольстві та сільськогосподарській сировині. Тому розроблення питань підвищення ефективності виробництва у цих умовах залишається однією з актуальних проблем сучасної економічної науки, а об'єктивна необхідність підвищення ефективності виробництва зумовлена значенням галузі. Узагальнюючи підходи до розуміння сутності ефективності, нами встановлено, що окремими науковцями вона пов'язується з результативністю. Вважаємо, що в ринкових умовах діяльність товаровиробників в аграрному секторі має бути спрямована, насамперед, на одержання прибутку через виробництво і реалізацію споживчих вартостей, які задовольняють своїми властивостями певні потреби людей або кожного індивідуума. При цьому споживча вартість, матеріалізована в ефекті, може бути отримана і поза сферою виробничої діяльності (дар природи та ін.). До корисних ефектів можна віднести і заощаджений час, який сприятиме одержанню додаткових споживчих вартостей.

Ключові слова: критерії, оцінка, економічна ефективність, сільськогосподарське підприємство, управління.

В статтє установлено, что в рыночной среде проблема повышения эффективности отраслей агропромышленного комплекса становится первичной, так как результативность хозяйственной деятельности во многом определяет темпы расширенного воспроизводства и уровень удовлетворения потребностей общества в продовольствии и сельскохозяйственном сырье. Поэтому разработка вопросов повышения эффективности производства в этих условиях остается одной из актуальных проблем современной эконо-

мической науки, а объективная необходимость повышения эффективности производства обусловлена значением отрасли. Обобщая существующие подходы к пониманию сущности эффективности, нами установлено, что отдельными учеными она связывается с результативностью. Считаем, что в рыночных условиях деятельность товаропроизводителей в аграрном секторе должна быть направлена прежде всего на получение прибыли через производство и реализацию потребительских стоимостей, которые удовлетворяют своими свойствами определенные потребности людей или каждого индивидуума. При этом потребительская стоимость, материализованная в эффекте, может быть получена и вне сферы производственной деятельности (дар природы и др.). К полезным эффектам можно отнести и сэкономленное время, которое будет способствовать получению дополнительных потребительских ценностей.

Ключевые слова: критерии, оценка, экономическая эффективность, сельскохозяйственное предприятие, управление.

The article finds that in the market environment, the problem of increasing the efficiency of the branches of the agro-industrial complex becomes primary since the effectiveness of economic activity largely determines the pace of expanded reproduction and the level of satisfaction of the needs of society in food and agricultural raw materials. Therefore, the development of issues of increasing the efficiency of production in these conditions remains one of the pressing problems of modern economic science, and the objective need to increase the efficiency of production is due to the value of the industry. Summarizing existing approaches to understanding the essence of effectiveness, we found that it is associated with the effectiveness of individual scientists. We believe that, in market conditions, the activity of commodity producers in the agrarian sector should be directed, first of all, to profit through the production and sale of consumer values that satisfy their properties to meet the specific needs of people or individuals. At the same time, the consumer value, materialized in effect, can also be obtained outside the sphere of production activity (gift of nature, etc.). The beneficial effects can be attributed to the time saved, which will contribute to obtaining additional consumer value.

Keywords: criteria, evaluation, economic efficiency, agricultural enterprise, management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є одним з актуальних питань, успішне вирішення якого відкриває подальші можливості для розширеного відтворення галузі. В умовах формування ринкових відносин в агропромисловому комплексі проблема підвищення ефективності набуває надзвичайної важливості, оскільки результативність господарської діяльності великою мірою визначає темпи розширеного відтворення і рівень задоволення потреб суспільства в продуктах харчування та сільськогосподарській сировині. Тому розроблення підходів до підвищення ефективності виробництва стає однією з актуальних проблем економічної науки та практики.

Розвиток продуктивних сил у системі виробничих відносин і результативність суспільного виробництва характеризуються сукупністю економічних категорій. Однією з основних, важливих і багатограних є категорія економічної ефективності. Вона дає змогу досліджувати суспільне виробництво в різних аспектах, із позицій кількісних та якісних боків результативності використання чинників, із погляду якості

й корисності продукту для споживача і рівня розвитку економічних відносин між суб'єктами господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Поглиблену увагу дослідженням проблеми ефективності приділяли зарубіжні автори: Дж. Долан, Дж.К. Ерроу, К.Р. Макконнелл, У. Петті, Дж. Сакс, П.А. Самюельсон, А. Сміт, а також вітчизняні науковці, серед яких: В. Андрійчук, П. Березівський, О. Варченко, В. Галушко, В. Збарський, С. Кваша, М. Кісіль, Д. Крисанов, А. Даниленко, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Трегобчук, О. Шпичак та ін. Незважаючи на його теоретичну опрацьованість та набутий досвід діяльності підприємств галузі, предмет дослідження залишається не досить вивченим унаслідок мінливості ринкових умов господарювання та недостатньої реалізації внутрішніх резервів товаровиробників щодо ефективного виробництва продукції.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою дослідження є розроблення теоретичних і методологічних положень щодо сутності економічної ефективності як об'єкта управління в сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Деякі дослідники висловлюють думку, що в аграрному секторі (особливо в галузі рослинництва) резерви екстенсивного методу в умовах планової економіки були обмежені [1]. Водночас унаслідок заорганізованої та в окремих випадках необґрунтовано проведених аграрних перетворень нині значні масиви земель (насамперед отриманих як земельний пай) раціонально не використовуються. Зрозуміло, що повернення їх в оборот вимагатиме певних витрат, у тому числі фінансових.

Роль сільськогосподарських угідь як предмета праці визначає відтворювальні функції землекористувачів у процесі виробництва і зумовлює відповідні завдання на національному та регіональному рівнях. Сучасна програма дій в аграрній сфері та наукові рекомендації щодо використання сільгоспугідь орієнтують землекористувачів на використання їх для виробництва продовольства і сільськогосподарської сировини, не передбачаючи при цьому відповідальності суспільства за їх відтворення [2, с. 160].

Ефективність сільськогосподарського використання землі визначається без урахування відтворювальної ролі землекористувачів, оскільки галузева методика орієнтована лише на оцінку споживчих функцій землекористувачів. Методичне положення про подвійний характер землі може стати основою для вирішення організаційних та економічних питань під час розроблення нових підходів до визначення економічної й екологічної ефективності використання орних земель. Опрацювання методики оцінки відтворювальних і споживчих функцій сільськогосподарських землекористувачів пов'язане зі складнощами інформаційного забезпечення, недосконалістю земельних відносин. Під час удосконалення функцій сільських землекористувачів слід урахувувати подвійність земельних відносин на всіх рівнях управління ефективним використанням земельних ресурсів [3, с. 112].

Очікувані результати від упровадження ринкового механізму господарювання характеризуються новими внутрішньогосподарськими економічними відносинами в сільськогосподарських підприємствах, а саме: господарства створюють підрозділи ринкового типу, спроможні організувати виробництво на рівні сучасних вимог ринкової економіки; економічна самостійність підрозділів сільськогосподарського підприємства активізуватиме ініціативу колективів

щодо поліпшення виробничих та економічних показників господарювання; економічні відносини повинні забезпечити беззбиткову діяльність кожному працюючому сільськогосподарському підприємству.

Очікуваний ефект від перетворення нинішніх сільськогосподарських у більшості збиткових підприємств полягає у тому, що відбуватиметься концентрація капіталу, здатна підвищити рівень виробництва продукції та продуктивності праці, знизити собівартість продукції, забезпечити необхідний рівень рентабельності для ведення розширеного відтворення.

Важливим є також визначення системи цілей і завдань виробничої діяльності. Мету виробничої діяльності можна розглянути як бажаний кінцевий результат, якого прагне досягти сільськогосподарське підприємство в особі його власників і працівників.

Численність законодавчо визначених форм власності в економічній системі нашої країни породжує різноманіття суб'єктів господарювання, що орієнтуються на задоволення своїх потреб. Найчастіше це не лише власники підприємства, що розраховують на максимально високий прибуток від вкладеного капіталу, не лише менеджери різного рівня, а й працівники інших категорій, що виконують роботи тимчасово або за договором, прагнуть одержати високу оплату за свою працю і мати соціальну захищеність.

Слід назвати й інші вимоги, задоволення яких підвищить комерційний результат підприємства, а саме: тиск споживачів, що полягає у прагненні купувати продукцію дедалі більш високої якості й, можливо, за нижчими цінами; інтереси продавців (посередників під час продажу продукції, виконаних робіт або послуг), що орієнтуються на одержання максимального посередницького прибутку (маржі); вимога суспільства щодо збереження довкілля та забезпечення безпеки життєдіяльності [4, с. 42].

Додатковими цілями щодо основної мети виробництва (одержання максимально можливого фінансового результату) можуть бути такі: нарощування обсягів галузевого виробництва продукції; забезпечення високого рівня виробництва із застосуванням ресурсозберігаючих технологій і досягнень науково-технічного прогресу; маневреність і мобільність діяльності залежно від ситуації на ринку; гнучка цінова політика підприємства; раціональне й ефективне використання усіх ресурсів виробництва

для зниження витрат на продукцію; створення передумов і можливостей участі працівників в управлінні виробництвом, оперативне вирішення трудових конфліктів усередині підприємства; забезпечення оптимальних умов праці й соціального розвитку задіяних у виробництві; екологічність усіх видів виробничо-господарської діяльності [5, с. 119].

Розглядаючи систему цілей сільськогосподарських підприємств у нинішніх умовах виробничої діяльності, важливо підкреслити, що їх можна групувати як за масштабом завдань, що виконуються у процесі їх здійснення, так і за об'єктами, які ці цілі охоплюють. Водночас слід зазначити, що перелік установлених підприємством цілей своєї виробничої діяльності залежить від впливу безліч чинників, що характеризують внутрішнє і зовнішнє середовище та ринкову ситуацію. Серед них необхідно виділити: обсяги попиту на вироблену продукцію, виконані роботи і послуги; кількість кваліфікованих працівників і управлінських кадрів; наміри, сильні та слабкі сторони конкурентів; наявність ринкової й іншої інфраструктури для обслуговування підприємства.

Погоджуючись з авторами, які розглядають відповідні цілі підприємства щодо одержання максимального прибутку, важливо підкреслити їх належність до двох укрупнених груп з урахуванням сучасного стану розвитку сільського господарства, реалізація яких у той чи інший часовий період сприяє забезпеченню стабільності або економічного росту, – це цілі стабілізації та розвитку [6, с. 7].

Зазначимо, що стабілізаційні цілі передбачають збереження певного стану виробничої системи сільськогосподарського підприємства, досягнутого рівня виробництва і продажу продукції, використання ресурсів. Водночас цілі розвитку спрямовані на досягнення нових, більш оптимальних завдань, які призведуть до стійкого фінансового забезпечення, підвищення рівня платоспроможності підприємства і досягнення максимально позитивного фінансового результату, тобто одержання максимального прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції. Принципово важливим є те, щоб вищезгадані цілі були враховані під час розроблення і реалізації стратегічних планів розвитку галузей підприємства.

Вплив їх може бути таким, що в різні часові проміжки цілі діяльності будуть змінюватися або змінюватиметься пріоритетність цих цілей.

Це залежить від складників внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства. Наприклад, основною стратегічною метою підприємства на певному етапі може бути не одержання максимального прибутку, а вихід на ринок. У цьому разі одержання максимального прибутку відсувається на другий план, але в найближчій перспективі, за досягнення певної частки ринку, підприємство може відшкодувати недоотриманий прибуток, реалізуючи свою основну довгострокову мету.

Проте визначення цілей виробництва не дає змоги відразу перейти до формування програми розвитку і функціонування виробництва на короткостроковий період. Для цього необхідно здійснити кілька етапів у діяльності підприємства. Насамперед – визначити шляхи досягнення накреслених короткострокових цілей. Цей етап передбачає розгляд можливих варіантів досягнення поставлених цілей, щоб вибрати з них найбільш ефективний. Це можливо в результаті вибору пріоритетних цілей, які, своєю чергою, мають бути погоджені, не суперечити основній меті – максимізації прибутку від виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції.

У ринковому середовищі проблема підвищення ефективності галузей агропромислового комплексу стає первинною, оскільки результативність господарської діяльності багато в чому визначає темпи розширеного відтворення і рівень задоволення потреб суспільства у продовольстві та сільськогосподарській сировині. Тому розроблення питань підвищення ефективності виробництва у цих умовах залишається однією з актуальних проблем сучасної економічної науки, а об'єктивна необхідність підвищення ефективності виробництва винограду зумовлена значенням галузі.

Вихідні передумови для з'ясування сутності економічної ефективності виробництва висвітлені у працях К. Маркса, Ф. Енгельса, В.І. Леніна. У «Капіталі» К. Маркс характеризував ефективність капіталістичного способу виробництва: «Постійна мета капіталістичного виробництва полягає у тому, щоб за мінімуму авансованого капіталу виробити максимум додаткової вартості або додаткового продукту; і в тій мірі, в якій цей результат досягається не надмірною працею робітників, це є такою тенденцією капіталу, яка виражається у прагненні виробляти даний продукт із можливо меншими витратами сил і засобів, тобто таку економічну тенденцію

капіталу, яка навчає людство економно витратити свої сили і досягати виробничої мети з найменшими витратами засобів» [7, с. 324].

Класик зазначав, що виробництво ефективне, якщо «...за мінімуму авансованого капіталу виробляється максимум доданої вартості...». І далі ефективність означає «...виробляти даний продукт із можливо нижчими витратами сил і засобів» [8, с. 129]. К. Маркс пов'язував економічну ефективність із законом заощадження робочого часу.

У роботі «Анти-Дюрінг» Ф. Енгельс розвиває думку про сутність економічної ефективності в новій економічній формації: «...суспільство повинне буде знати, скільки праці потрібно для виробництва кожного предмета споживання. Воно повинне буде погодити свій виробничий план із засобами виробництва, до яких, зокрема, належить також і робоча сила. Цей план визначатиметься у кінцевому підсумку зважуванням і зіставленням корисних ефектів різних предметів споживання один з одним та з необхідними для їх виробництва обсягами праці» [9, с. 201]. Це визначення Ф. Енгельса можна вважати класичним відображенням сутності категорії «ефективність виробництва», воно покладено в основу загальноновизнаного трактування цієї економічної категорії.

Очевидний зв'язок ефективності із законом заощадження часу, який К. Маркс сформулював так: «...економія часу, так само як і планомірний розподіл робочого часу за різними галузями ... залишається першим економічним законом на основі колективного виробництва. Це стає законом навіть у набагато вищій мірі» [8, с. 110]. Закон заощадження часу як загальний економічний закон визначає можливість і необхідність систематичного зниження затрат суспільної праці на виробництво одиниці продукції.

Такими є теоретичні міркування К. Маркса і Ф. Енгельса щодо категорії економічної ефективності. Однак вони є справедливими лише щодо капіталістичного суспільства.

Незважаючи на важливість і цінність проведених досліджень, сутність ефективності суспільного виробництва неоднозначно тлумачиться різними авторами. Зазначимо, що з розвитком суспільства змінювалася система поглядів на сутність ефективності виробництва та роль цієї категорії для успішного функціонування ринкової економіки. З'явилися фундаментальні праці з питань ефективності виробництва, які стали теоретичною передумовою переходу до ринко-

вих відносин. Перехід від планової економіки до ринкових відносин вимагав переоцінки сутності ефективності в нових економічних умовах вітчизняними економістами.

Велике значення мають дослідження з широкого кола проблем ефективності виробництва, уточнення сутності економічної ефективності як економічної категорії розширеного відтворення, виявлення критеріїв і визначення системи показників ефективності.

Численні наукові дослідження, присвячені проблемі ефективності сільськогосподарського виробництва, також підкреслюють складність і неоднозначність цієї економічної категорії [10, с. 115]. Актуальність дослідження економічної ефективності в сільському господарстві полягає не лише в тому, щоб виявити чинники, що беруть участь у її формуванні, а й у тому, щоб визначити показники та критерії, обґрунтувати масштаби виміру цих показників.

Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції передбачає збільшення обсягів виробництва, оптимізацію структури продукції, поліпшення якості й зниження її ресурсоємності. Це зумовлює необхідність пошуку найбільш раціональних форм організації виробничих процесів, стимулювання підвищення їхньої ефективності. Розв'язання цієї проблеми охоплює велике коло найрізноманітніших питань, у тому числі й методичних, обґрунтування показників і критеріїв ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Економічна ефективність як складна економічна категорія характеризує один із найважливіших боків суспільного виробництва – його результативність і показує кінцевий корисний ефект від використання спожитих виробничих ресурсів галузі: трудових, земельних і матеріальних; рівень управління та організації виробництва; кількість, якість та результати реалізації продукції; можливості здійснення розширеного відтворення й економічного стимулювання працівників.

Узагальнивши сутність ефективності, необхідно обґрунтувати її специфічну форму, а також вести пошук конкретних форм її прояву, основною з яких є обсяг прибутку. Зазначимо, що нині не існує єдиної думки в питаннях визначення економічної ефективності, її аналізу і планування, відсутня єдина термінологія (стосовно як загальних показників, так і показників, які використовуються під час їх розрахунку), методики розрахунку одних і тих самих показників

надто різняться. Звідси виникають розбіжності у визначенні економічної сутності ефективності виробництва, що може призвести до помилкових методичних узагальнень [11, с. 8]. Проте наявні розбіжності у визначенні сутності економічної ефективності, показників і критеріїв її оцінки свідчать про актуальність цієї проблеми в сучасних економічних умовах.

Як і в будь-якому матеріальному виробництві, процес відтворення у сільському господарстві здійснюється у процесі взаємодії основних виробничих ресурсів: основного та оборотного капіталу, землі, трудових ресурсів. Зіставлення кінцевого результату господарської діяльності сільськогосподарського підприємства із затратами живої й уречевленої праці на його досягнення характеризує ефективність сільськогосподарського виробництва. Кінцевий результат господарської діяльності характеризується різними вартісними і натуральними показниками як прояв дії певних економічних чинників.

У працях багатьох науковців економічна ефективність розглядається на основі двох фундаментальних концепцій – трудової теорії вартості і теорії граничної корисності [12, с. 119]. У першій умовою ефективності є заощадження робочого часу, а результативним критерієм – продуктивність праці, у другій визначальними стають гранична корисність продукту для споживача і максимізація рівня задоволення потреб суспільства при обмежених ресурсах. Критерії економічної ефективності у вітчизняній науці радянського періоду господарювання були визначені згідно з трудовою теорією вартості. Для підприємств – це зростання виробництва споживчих вартостей на основі підвищення продуктивності праці та раціонального використання ресурсів, а для суспільства – величини національного доходу за найменших затрат живої й уречевленої праці та обсяг національного доходу на душу населення.

Ефект розглядається як досягнутий результат у різних формах прояву від тих чи інших заходів, що здійснюються у сільськогосподарському виробництві, який виражається в обсязі валової, товарної і кінцевої продукції, валового доходу та прибутку. Зіставлення розміру ефекту до витрат виробничих ресурсів дає уяву про рівень ефективності виробництва [13, с. 201].

Ефективність – відносний ефект, результативність процесу, операції, проекту, що визначається як відношення ефекту, результа-

ту до витрат, що забезпечили його отримання [14, с. 201].

Сутність ефективності характеризується співвідношенням кінцевого результату – ефекту до використання виробничих ресурсів [15, с. 301].

Економічний ефект може бути як додатною, так і від'ємною величиною, бути виробничим, у формі сільськогосподарської продукції та характеризувати доцільність проведення заходу, економічним – у сфері економії ресурсів, праці, одержання прибутку тощо, а також соціальним, що відображає стан умов праці й побуту працівників.

Поняття економічного ефекту має фундаментальне значення і відображає його визначальну роль у розвитку суспільства та досягненні його цілей. Під ефектом слід розуміти реальний абсолютний результат виробництва, ціннісне вираження продукту. Деякі дослідники доводять, що під ефектом економічної діяльності доцільно розглядати результат, який тією чи іншою мірою відповідає цілям, визначеним у сфері виробництва, розподілу, споживання, тобто в процесі відтворення у цілому [16, с. 30].

Ефективність відображає кінцевий корисний ефект від використання засобів виробництва і живої праці, тобто віддачу сукупних вкладень. Отже, під ефективністю розуміють відношення ефекту до витрат. На думку І.М. Буздalова, «сутність ефективності полягає у досягненні сукупної економії живої й уречевленої праці під час виробництва необхідних суспільству споживчих вартостей. Будучи багатоплановою категорією, ефективність проявляється у різних аспектах, які тісно взаємодіють між собою, спільно характеризують не лише окремі боки, а й усю сукупність економічних відносин» [17, с. 161]. Обґрунтовується думка, що термін «економічна ефективність виробництва» характеризує лише економічний результат діяльності, а «ефективність виробництва» – поняття більш ємне, яке охоплює й соціальний ефект від понесених витрат.

Дослідженням установлено, що еволюція категорії ефективності пов'язується з продуктивними силами і виробничими відносинами суспільства, а критерій визначається змістом основного економічного закону. Ефективність, відповідно до основного економічного закону, відображає зв'язок між використанням чинників виробництва й одержаними результатами, загальну зацікавленість у найбільш економічному

використанні ресурсів у процесі розширеного суспільного відтворення для отримання найбільшої маси національного доходу і фонду відтворення робочої сили [18, с. 152].

Ефективність – це економічна категорія, яка відображає виробничі відносини з приводу економії живої й уречевленої праці та кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці [19, с. 201].

Із позиції суспільства виробництво вважається ефективним, якщо виробляється необхідна кількість продукції за мінімальних витрат ресурсів; з позиції аграрного підприємства – якщо забезпечується його розширене відтворення; з позиції особистих інтересів – якщо створюються умови для задоволення матеріальних і духовних потреб працівників підприємств.

Зазначимо, що поняття «ефективність виробництва» почали застосовувати в економічній науці наприкінці 20-х років минулого століття. У розвиток теорії ефективності зробили вагомий внесок такі вчені, як К.Н. Кашин, П.А. Бебутов, Р.Л. Феддер, які провели порівняння варіантів капітальних витрат для пошуку оптимального. Саме ними висунуто один із фундаментальних принципів теорії порівняльної ефективності – порівняння варіантів [20, с. 309].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи підходи до розуміння сутності ефективності, нами встановлено, що окремими науковцями вона пов'язується із результативністю. Вважаємо, що в умовах планової економіки з таким твердженням можна було б погодитися, але в ринковому середовищі необхідно розглядати поняття ефективності з урахуванням ринкового механізму. На нашу думку, ринкова економіка диктує товаровиробникові специфічні умови, за яких аграрні відносини будуються на принципах законів вартості, пропозиції, конкуренції та всебічному врахуванні інтересів, передусім покупця, який висуває вимоги до якості та кількості товару. Звідси, досягнення основної мети товаровиробника – одержання максимального можливого прибутку від діяльності тісно пов'язане передусім із забезпеченням достатнього рівня ефективності виробничої діяльності, що за ринкових відносин повинно забезпечувати розширене відтворення виробництва переважно за рахунок самофінансування, власних накопичень підприємств і прибутку.

Вважаємо, що в ринкових умовах діяльність товаровиробників в аграрному секторі має

бути спрямована, насамперед, на одержання прибутку через виробництво і реалізацію споживчих вартостей, які задовольняють своїми властивостями певні потреби людей або кожного індивідуума. При цьому споживча вартість, матеріалізована в ефекті, може бути отримана і поза сферою виробничої діяльності (дар природи та ін.). До корисних ефектів можна віднести і заощаджений час, який сприятиме одержанню додаткових споживчих вартостей.

Бібліографічний список:

1. Федуняк І.О., Федуняк Т.В. Економічна ефективність виробництва валової продукції сільськогосподарства з врахуванням основних напрямів її переробки. Ефективна економіка. 2014. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_11_21.
2. Охотнікова О.М., Джурицький О.В. Ефективність державного контролю за використанням та охороною земельних ресурсів як запорука підвищення рівня інвестиційної привабливості в Україні. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. 2014. № 6. С. 156–164.
3. Управління та ефективність використання земельних ресурсів / О.В. Дзюбинська, А.В. Дзюбинський, М.В. Смаль. Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент». 2017. Вип. 14. С. 109–115.
4. Славкова О.П., Соколов М.О. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та сталий розвиток сільських територій. Проблеми системного підходу в економіці. 2018. Вип. 5. С. 40–44.
5. Фраєр О.В. Тенденції в рослинництві та сталий розвиток сільського господарства в Україні – можливості для гармонізації. Економіка АПК. 2018. № 10. С. 117–125.
6. Мельник Л.Л. Прибутковість сільськогосподарських підприємств як фактор забезпечення їхнього сталого соціально-економічного розвитку. Агросвіт. 2015. № 11. С. 5–11.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения; пер. с нем.; 2-е изд. М.: Политиздат СС, 1961. Т. 24. 656 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Критика политической экономии; 2-е изд. М.: Политиздат, 1968. Соч. 46. Ч. 1. С. 533.
9. Энгельс Ф., Маркс К. Анти-Дюринг; 2-е изд. 1873–1883. Т. 20. С. 484.
10. Матвійчук О.Є. Прибутковість як інструмент забезпечення економічної стійкості сільськогосподарських підприємств. Економіка та управління АПК. 2014. № 1. С. 113–118.
11. Речка К.М. Структура сектору сільськогосподарських підприємств та їх прибутковість. Агросвіт. 2013. № 23. С. 6–10.

12. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз; 2-е вид., без змін. К.: КНЕУ, 2006. 292 с.
13. Пархомець М.К. Організаційно-економічні основи розвитку молокопродуктового підкомплексу в ринкових умовах: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 346 с.
14. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева; 4-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2005. 480 с.
15. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. К.: ІЗМН, 1996. 512 с.
16. Карасик О.М. Фінансовий леверидж, ризик і рентабельність сільськогосподарських підприємств України: теоретичний і практичний аспект. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2013. Вип. 181 (5). С. 27–39.
17. Буздалов И.Н. На тернистом пути научной «реабилитации» рыночной системы аграрных отношений. Избранные труды. М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова; ЭРД, 2008. Т. 2. 384 с.
18. Иванов В.А. Интенсификация сельскохозяйственного производства: проблемы повышения эффективности. М.: Наука, 1990. 200 с.
19. Економіка підприємства: навч. посіб. / Г.В. Черевко, Ф.В. Горбонос, Г.Б. Іваницька, Н.Ф. Павленчик; за ред. Г.В. Черевка. Львів: Априорі, 2004. 384 с.
20. Жигалин М.М. Проблемы формирования и экономического развития птицепродуктового подкомплекса (теория, методика, практика). М.: Высшая школа управления агропромышленного комплекса и агробизнеса, 1998. 433 с.
- zemel'nyh resursiv. [Management and efficiency of land use. Economic sciences.] Ekonomichni nauky. Serija : Ekonomika ta menedzhment. Vyp. 14. pp. 109-115.
4. Slavkova O. P., Sokolov M. O. (2018). Pidvyshhennja konkurentospromozhnosti sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv ta stalij rozvytok sil's'kyh terytorij. Problemy systemnogo pidhodu v ekonomici. [Increasing the competitiveness of agricultural enterprises and sustainable development of rural territories. Problems of the system approach in the economy.] Vyp. 5. pp. 40-44.
5. Frajer O. V. (2018). Tendencii' v roslynnyctvi ta stalij rozvytok sil's'kogo gospodarstva v Ukraini – mozhlyvosti dlja garmonizacii'. [Trends in crop production and sustainable development of agriculture in Ukraine – opportunities for harmonization. Economy of agroindustrial complex.] Ekonomika APK. No 10. pp. 117-125.
6. Mel'nyk L. L. (2015). Prybutkovist' sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv jak faktor zabezpechennja i'h'n'ogo stalogo social'no-ekonomichnogo rozvytku. [Profitability of agricultural enterprises as a factor in ensuring their sustainable socio-economic development.] Agrosvit. No 11. pp. 5-11.
7. Marks K., Jengel's F. (1961). Sochinenija. [Compositions]. [per. s nem.]. 2-e izd. Vol. 24. M.: Politizdat, 656 p.
8. Marks K., Jengel's F. i dr. (1968). Kritika politicheskoy jekonomii: sochinenie. [Criticism of Political Economy: Composition]. 2-e izd. Soch. 46. Ch. 1. M.: Politizdat, 533 p.
9. Marks K., Jengel's F. (1873-1883). Anti-Djuring: sochinenie. [Anti-Dühring: composition]. 2-e izd. Vol. 20. pp. 484.
10. Matvijchuk O. Je. Prybutkovist' jak instrument zabezpechennja ekonomichnoi' stijkosti sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv. Ekonomika ta upravlinnja APK. [Profitability as a tool for ensuring economic stability of agricultural enterprises. Economics and management of agro-industrial complex.]. 2014. No 1. pp. 113-118.
11. Rechka K. M. (2013). Struktura sektora sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv ta i'h prybutkovist'. [The structure of the agricultural enterprises sector and their profitability]. Agrosvit. No 23. pp. 6-10.
12. Andrijchuk V. G. (2006.) Efektyvnist' dijalnosti agrarnyh pidpryjemstv: teorija, metodyka, analiz. [Efficiency of activity of agrarian enterprises: theory, methodology, analysis]. 2-ge vyd. bez zmin. K.: KNEU, 292 p.
13. Parhomec' M. K. (2005). Organizacijno-ekonomichni osnovy rozvytku molokoproduktovogo pidkompleksu v rynkovyh umovah: monografija. Ternopil': Ekonomichna dumka. [Organizational and economic bases of development of dairy product subcomplex in market conditions: monograph. Ternopil: Economic Thought]. 346 p.

References:

1. Fedunjak I. O. (2014). Ekonomichna efektyvnist' vyrobnyctva valovoi' produkcii' sil's'kogo gospodarstva z vrahuvannjam osnovnyh naprjamiv i'i' pererobky [Economic efficiency of production of gross agricultural products taking into account the main directions of its processing.]. Efektyvna ekonomika. No 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_11_21.
2. Ohotnikova O. M., Dzhuryns'kyj O. V. (2014). Efektyvnist' derzhavnogo kontrolju za vykorystannjam ta ohoronoju zemel'nyh resursiv jak zaporka pidvyshhennja rivnja investycijnoi' pryvablyvosti v Ukraini. Problemy innovacijno-investycijnogo rozvytku. [The effectiveness of state control over the use and protection of land resources as a guarantee of raising the level of investment attractiveness in Ukraine. Problems of innovation and investment development.]. No. 6. pp. 156–164.
3. Dzubyns'ka O. V., Dzubyns'kyj A. V., Smal' M.V. (2017). Upravlinnja ta efektyvnist' vykorystannja

14. Rajzberg B. A., Lozovskij L. Sh., Starodubceva E. B. (2005). *Sovremennyj jekonomicheskij slovar'*. [Modern Economic Dictionary.]. 4-e izd., pererab. i dop. M.: INFRA-M, 480 p.
15. Andrijchuk V. G. (1996). *Ekonomika agrarnyh pidpryjemstv: pidruchnyk*. [Economics of agrarian enterprises: a textbook.]. K.: IZMN, 512 p.
16. Karasyk O. M. (2013). *Finansovyj leverydzh, ryzyk i rentabel'nist' sil's'kogospodars'kyh pidpryjemstv Ukraïny: teoretychnyj i praktychnyj aspekt*. Naukovyj visnyk Nacional'nogo universytetu biore-sursiv i pryrodokorystuvannja Ukraïny. [Financial leverage, risk and profitability of agricultural enterprises of Ukraine: theoretical and practical aspects. Scientific herald of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine.]. Ser. : Ekonomika, agrarnyj menedzhment, biznes. Vyp. 181(5). pp. 27-39.
17. Buzdalov I. N. (2008). *Na ternistom puti nauchnoj «reabilitacii» rynochnoj sistemy agrarnyh ot-noshenij*. *Izbrannye trudy*. [Well, let's hope that the "rehabilitation" of our system will be agrarian. *Izbrannye trudy*.]. M.: VIAPI im. A. A. Nikonova: JeRD, Vol. 2. 384 p.
18. Ivanov V. A. (1990). *Intensifikacija sel'skohozjajstvennogo proizvodstva: problemy povyshenija jeffektivnosti*. [Intensification of sel'skohozjajstvennogo proizvodstva: problemy povyshenija jeffektivnosti.]. M.: Nauka, 200 p.
19. Cherevko G. V., Gorbonos F. V., Ivanyc'ka G. B., Pavlenchuk N. F. (2004). *Ekonomika pidpryjemstva: navch. posib*. [Economy pidpryjemstva: navch. posib.]. / za red. G. V. Cherevka. L'viv: Apriori, 384 p.
20. Zhigalin M. M. (1998). *Problemy formirovanija i jekonomicheskogo razvitija pticeproduktovogo podkompleksa (teorija, metodika, praktika)*. [Problemy formirovanija i jekonomicheskogo razvitija pticeproduktovogo podkompleksa (theory, methodology, practice).] M.: Vysshaja shkola upravlenija agropromyshlennogo kompleksa i agrobiznesa, 433 p.

Svynous I.V.

Doctor of Economic Sciences,
Professor at Department of Accounting and Taxation,
Bila Tserkva National Agrarian University

Hura A.M.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Bila Tserkva National Agrarian University

THE ESSENCE OF ECONOMIC EFFICIENCY AS AN OBJECT OF MANAGEMENT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article finds that in the market environment, the problem of increasing the efficiency of the branches of the agro-industrial complex becomes primary since the effectiveness of economic activity largely determines the pace of expanded reproduction and the level of satisfaction of the needs of society in food and agricultural raw materials. Therefore, the development of issues of increasing the efficiency of production in these conditions remains one of the pressing problems of modern economic science, and the objective need to increase the efficiency of production of grapes is due to the value of the industry. The study found that the evolution of the category of efficiency is associated with the productive forces and industrial relations of society, and the criterion is determined by the content of the basic economic law. The effectiveness of the basic economic law reflects the link between the use of factors of production and the results obtained, the general interest in the most economical use of resources in the process of expanded social reproduction to obtain the largest mass of national income and the fund for the reproduction of manpower.

Summarizing existing approaches to understanding the essence of effectiveness, we found that it is associated with the effectiveness of individual scientists. We believe that under conditions of a planned economy, such a statement could be accepted, but in the market environment, it is necessary to consider the concept of efficiency, taking into account the market mechanism. In our opinion, the market economy dictates commodity producer specific conditions, under which agrarian relations are built on the principles

of laws of value, supply, competition, and the full consideration of interests, first of all, the buyer, which imposes requirements for quality and quantity of goods.

We believe that, in market conditions, the activity of commodity producers in the agrarian sector should be directed, first of all, to profit through the production and sale of consumer values that satisfy their properties to meet the specific needs of people or individuals. At the same time, the consumer value materialized in effect can also be obtained outside the sphere of production activity (gift of nature, etc.). The beneficial effects can be attributed to the time saved, which will contribute to obtaining additional consumer value.

УДК 336.368

Слободянюк О.В.

доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Одеського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Ковтунова Н.С.

магістрант
Одеського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Розглянуто теоретичні питання управління активами підприємства, особливості управління оборотними активами. Здійснено аналіз наявності власних оборотних коштів підприємства. Досліджено ділову активність підприємства. Проаналізовано основні показники ділової активності підприємства.

Ключові слова: оборотні активи, управління оборотними активами, підприємство, оборотний капітал, дебіторська заборгованість, ділова активність.

Рассмотрены теоретические вопросы управления активами предприятия, особенности управления оборотными активами. Проанализировано наличие собственных оборотных средств предприятия. Исследована деловая активность предприятия. Проанализированы основные показатели деловой активности предприятия.

Ключевые слова: оборотные активы, управление оборотными активами, предприятие, оборотный капитал, дебиторская задолженность, кредиторская задолженность, деловая активность.

The theoretical aspects of assets management of the enterprise were considered. Peculiarities of current asset management were investigated. The existence of own working capital of the enterprise was analysed. The business activity of the enterprise was investigated. The main indicators of business activity of the enterprise were analysed.

Keywords: current assets, current assets management, enterprise, working capital, accounts receivable, accounts payable, business activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах роботи

підприємств, що характеризується недостатністю власних фінансових ресурсів та складністю залучення зовнішніх джерел фінансування в

достатніх обсягах, важливим завданням є досягнення результативності їхньої діяльності. Велике значення має вибір правильної фінансової стратегії, зокрема в частині управління оборотними активами як мобільного складника майна підприємства. Ефективне управління оборотними активами забезпечує інвестиційну привабливість підприємства, стійкість фінансового стану та дає можливість розробити ефективну стратегію його розвитку. Саме тому подальші дослідження управління активами на підприємстві є актуальним питанням сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Істотний внесок у дослідження управління активами підприємства зробили такі відомі вітчизняні вчені: О.Д. Данилов [2], Н.А. Дехтяр [1], Я.П. Квач [3], Г.Г. Кірейцев [7], О.П. Крайник [9], О.Г. Лищенко [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проте пошук найбільш ефективних шляхів щодо управління активами потребує подальших досліджень. Залишається актуальним вирішення питання контролю дебіторської заборгованості як об'єкта впливу на ділову активність підприємства та пошук шляхів удосконалення управління оборотними активами.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Головною метою статті є пошук шляхів удосконалення управління оборотними активами на підприємстві та способів усунення дебіторської заборгованості як чинника впливу на стан активів підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ефективна фінансова робота підприємства досягається за допомогою злагодженого функціонування всіх компонентів управління. У цьому напрямі ми розглянемо оборотні активи суб'єкта господарювання як елемент цієї сукупності.

Для дослідження було вибрано приватне підприємство «ПЛАЗА кераміка», основна діяльність якого полягає в оптовій та роздрібній торгівлі товарами загального призначення: сантехнікою, керамічною плиткою.

Управління оборотними активами є частиною короткострокової фінансової політики підприємства, спрямованої на вирішення найбільш важливих поточних фінансових проблем, що дає змогу поліпшити фінансовий стан підприємства та підвищити його фінансову стій-

кість і платоспроможність за достатньо короткі терміни [1].

Управління оборотними активами спрямоване на вирішення таких завдань:

- формування достатнього обсягу оборотних активів із позиції забезпечення поточної платоспроможності;
- оптимізація елементів оборотних активів, спрямована на виконання нормативів ліквідності;
- ефективне використання оборотних активів для забезпечення прибутковості та рентабельності діяльності суб'єкта господарювання;
- формування джерел фінансування оборотних активів з урахуванням вимог забезпечення фінансової стійкості [1].

Для аналізу стану оборотних коштів на підприємстві використовується низка показників. Наприклад, норматив оборотних коштів – планова сума коштів, яка постійно необхідна підприємству для його виробничої діяльності; сукупний (загальний) норматив оборотних коштів або сукупна потреба в оборотних коштах, яка визначається як сума окремих нормативів, розрахованих за кожним елементом нормованих оборотних коштів [3].

Основною інформаційною базою для аналізу оборотних коштів на ПП «ПЛАЗА кераміка» є фінансова звітність, тобто: [4]

- баланс (звіт про фінансові результати) (Ф. № 1);
- звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) (Ф. № 2).

Для більш детального розуміння кількості у ПП «ПЛАЗА кераміка» оборотних активів проведемо відповідний аналіз. Згідно з НП(С)БО № 1, наявність у підприємства власних оборотних коштів за балансом визначається за формулою [5]:

$$\text{НВОК} = \text{БП}_1 - \text{БА}_1, \quad (1)$$

де **НВОК** – наявність власних оборотних коштів;

БП₁ – підсумок розділу I пасиву балансу;

БА₁ – підсумок розділу I активу балансу.

Розраховані суми власних оборотних коштів на початок та кінець року порівнюються з нормативом оборотних коштів. Одержані відхилення можуть бути надлишком або нестачею власних оборотних коштів [6].

Згідно з табл. 1, бачимо тенденцію зростання оборотних коштів із 2013 по 2017 р. Нестачі власних оборотних коштів на підприємстві не спостерігається впродовж п'яти років. Для

Таблиця 1

Розрахунок НВОК у ПП «ПЛАЗА керамика», тис. грн.

Розрахунок НВОК	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік
	1546,9 – 7,7 = 1539,2	1688,5 – 6,8 = 1681,7	1873,4 – 5,9 = 1867,5	2023,5 – 5,0 = 2018,5	3262,3 – 4,8 = 3257,5

Таблиця 2

Аналіз власних оборотних коштів на приватному підприємстві «ПЛАЗА керамика» за 2013–2017 рр., тис. грн.

Показники	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Відхилення
1. Власний капітал (I розділ пасиву балансу)	1546,9	1688,5	1873,4	2023,5	3262,3	1715,4
2. Кошти, прирівняні до власних	-	-	-	-	-	-
3. Разом	1546,9	1688,5	1873,4	2023,5	3262,3	1715,4
4. Необоротні активи (I розділ активу балансу)	7,7	6,8	5,9	5,0	4,8	-2,9
5. Наявність власних об. коштів (ряд. 3 – ряд. 4)	1539,2	1681,7	1867,5	2018,5	3257,5	1718,3

Таблиця 3

Показники ділової активності ПП «ПЛАЗА керамика» на кін. 2017 р.

№	Назва показника	Економічне розуміння показника	Розрахунок згідно з даними балансу ПП «ПЛАЗА керамика»
1	Коефіцієнт загальної оборотності капіталу	$\frac{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}{\text{Середня вартість засобів (майна) за певний період}}$	$\frac{995,2}{(3387,9 + 3277) / 2} = 0,3$
2	Фондовіддача основних засобів та інших необоротних активів	$\frac{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}{\text{Середня вартість необоротних активів}}$	$\frac{995,2}{(5 + 4,8) / 2} = 203,1$
3	Коефіцієнт оборотності оборотних коштів, (обороті)	$\frac{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}{\text{Середня вартість оборотних коштів}}$	$\frac{995,2}{(3382,9 + 3272,2) / 2} = 0,3$
4	Період одного обороту оборотних коштів, (днів)	$\frac{360}{\text{Коефіцієнт оборотності об. коштів}}$	$\frac{360}{0,3} = 1200$
5	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (обороті)	$\frac{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}{\text{Середні залишки дебіторської заборгованості}}$	$\frac{995,2}{(1327,3 + 1029,1) / 2} = 0,84$
6	Період погашення дебіторської заборгованості (днів)	$\frac{360}{\text{Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості}}$	$\frac{360}{0,84} = 428,57$
7	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	$\frac{\text{Собівартість реалізованої продукції}}{\text{Середні залишки поточних зобов'язань}}$	$\frac{702,8}{(88,6 + 5,5) / 2} = 14,94$
8	Період погашення кредиторської заборгованості	$\frac{360}{\text{Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості}}$	$\frac{360}{14,94} = 24,1$ (днів)
9	Оборотність власного капіталу	$\frac{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}{\text{Середня вартість власного капіталу}}$	$\frac{995,2}{(3295,7 + 3262,3) / 2} = 0,3$

більш детального аналізу слід розглянути оцінку змін власних оборотних коштів ПП «ПЛАЗА керамика» (табл. 2).

Із табл. 2 бачимо аналогічну тенденцію зростання власного капіталу за п'ять років на 1 715,4 тис. грн. та тенденцію зменшення необоротних активів на 2,9 тис. грн.

Розрахуємо також основні показники для проведення експрес-аналізу ділової активності підприємства (табл. 3).

Розглянемо кожен з означених показників.

Коефіцієнт загальної оборотності капіталу означає, що 0,3 тис. грн. чистого доходу (виручки) від реалізації продукції отримано на одиницю ко-

штів, інвестованих в активи. Він відображає кількість оборотів загального капіталу за визначений період. Його зростання означає прискорення обігу коштів підприємства або зростання цін [2].

Фондовіддача основних засобів та інших необоротних активів – це найважливіший узагальнюючий показник ефективності використання необоротних активів, зростання якого свідчить про підвищення рівня продажу.

Коефіцієнт оборотності оборотних коштів показує швидкість обороту (кількість оборотів) усіх обігових коштів підприємства. Зниження показника може бути результатом збільшення дебіторської заборгованості та ін.

Період одного обороту оборотних коштів – 1 200 днів, він характеризує середній період від витрачання коштів для виробництва продукції до отримання коштів за реалізовану продукцію. Зменшення показника характеризується позитивно.

Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості показує, що у 0,84 рази виручка від реалізації перевищує середню дебіторську заборгованість. Зростання коефіцієнту означає збільшення швидкості сплати заборгованості підприємству, зменшення продажу продукції в кредит.

Період погашення дебіторської заборгованості – 429 днів, це середній період інкасації дебіторської заборгованості, тобто період її погашення. Тобто, підприємство повинно зменшувати цей період, особливо в умовах інфляції. Але зростання показника вважається позитивним, якщо додаткова вартість коштів компенсується додатковим прибутком від збільшення обсягів реалізації.

Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості свідчить про розширення або зниження комерційного кредиту, який надається підприємству. Зростання показника свідчить про підвищення швидкості сплати заборгованості підприємством, а зниження – про зростання купівлі продукції в кредит.

Період погашення кредиторської заборгованості – 24 дні, це середній період сплати підприємством короткострокової заборгованості. Зниження показника вважається позитивним явищем.

Оборотність власного капіталу – 0,3 обороти свідчить про малу активність власного капіталу [2].

Результати показників свідчать про малу ділову активність підприємства.

На основі цього аналізу можна зробити висновки, що у цілому підприємство достатньо ефективно проводить управління оборотними активами. Але для визначення питання стосовно впливу дебіторської заборгованості на стан та роботу підприємства слід наголосити, що українськими вченими було досліджено поняття «дебіторська заборгованість», основні визначення наведено в табл. 4.

Таким чином, дебіторська заборгованість – це відволікання оборотних коштів із діяльності підприємства (заборгованість підприємств, організацій, осіб даному підприємству). Дебіторська заборгованість виступає безвідсотковою позикою клієнтам [3].

Проведемо аналіз наявності дебіторської заборгованості на підприємстві «ПЛАЗА кераміка» у 2014–2017 рр. (табл. 5).

Згідно з даними табл. 5, протягом 2014–2017 рр. у ПП «ПЛАЗА кераміка» існує дебіторська заборгованість. У 2014 р. найбільшу питому вагу в дебіторській заборгованості мала дебіторська заборгованість за товари, роботи і послуги, у 2015 р. – інша дебіторська заборгованість, а в 2016 р. – знову дебіторська заборгованість за товари, роботи і послуги. Найбільшу питому вагу у дебіторській заборгованості як на початок, так і на кінець 2017 р. має дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги. Вона збільшилася на 35,5 тис. грн., або на 96,5%. Найменшу питому вагу має інша дебіторська заборгованість. Зростання дебітор-

Таблиця 4

Визначення поняття «дебіторська заборгованість»

Вчені	Тлумачення поняття
О.П. Крайник, З.В. Клепікова [9]	Дебіторська заборгованість – форма відстрочки платежу, відкритий кредит (неформальна або формальна угода, яка передбачає виконання послуг замовником або реалізації продукції покупцю з відстрочкою оплати за них). Такий кредит вважається безкоштовним та без чіткого визначення строку.
О.Г. Лищенко [8]	Дебіторська заборгованість – це фінансовий актив, який є контрактним правом отримувати грошові кошти або цінні папери від іншого підприємства.
Г.Г. Кірейцев [7]	Дебіторська заборгованість – це складник оборотного капіталу, який є комплексом вимог до фізичних чи юридичних осіб щодо оплати товарів, продукції, послуг.

Дебіторська заборгованість та інші активи ПП «ПЛАЗА кераміка»

Види майна	2014 рік		2015 рік		2016 рік		2017 рік	
	Сума, т. грн.	Питома вага, %	Сума, т. грн.	Питома вага, %	Сума, т. грн.	Питома вага, %	Сума, т. грн.	Питома вага, %
Дебіторська заборгованість та інші активи	32,6	1,9	18,3	0,97	57,6	2,73	1029,1	31,4

ської заборгованості – це негативне явище для роботи підприємства, треба проводити виважену політику з клієнтами, щоб його уникнути. Відповідно до облікової політики підприємства, нормальною вважають дебіторську заборгованість зі строком погашення до трьох місяців, а зі строком погашення від трьох місяців – простроченою [6].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для поліпшення роботи підприємства слід проводити виважену політику щодо уникнення дебіторської заборгованості за розрахунками, яка може спричинити кредиторську заборгованість, зниження платоспроможності та конкурентоспроможності підприємства, збитки, труднощі в управлінні активами підприємства та інші негативні наслідки.

Зазначено пропозиції щодо вдосконалення управління оборотними активами підприємства та посилення ділової активності ПП «ПЛАЗА кераміка», а саме:

- ефективна організація виробничих запасів;
- оптимізація дебіторської заборгованості.

Для цього підприємство може залучати установи, які стягують борги, за наявності документальних підтверджень; здійснювати продаж рахунків дебіторів факторинговій компанії або банку; виставляти рахунок покупцям одразу ж під час продажу великої кількості товару; страхувати кредити для захисту від значних збитків із безнадійних боргів; формувати системи штрафних санкцій за прострочене виконання зобов'язань;

- прискорення оборотності оборотних активів за рахунок визначення зайвих запасів та їх ліквідації, оптимального вибору постачальників і поліпшення організації постачання; впровадження нових технологій та підвищення ефективності праці; раціональної організації збуту, формування і реалізації ефективної кредитної політики;

- визначення джерел погашення короткострочових фінансових зобов'язань підприємства.

Бібліографічний список:

1. Дехтяр Н.А., Дейнека О.В., Черноус Т. М. Управління оборотними активами підприємства. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/97.pdf
2. Данилов О.Д., Пасентко Т.В. Фінанси підприємств у запитаннях і відповідях. навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 256 с.
3. Фінанси підприємств: навч. посіб. / Я.П. Квач, І.В. Степанова, О.М. Терещенко та ін.; за ред. О.С. Редькіна. Одеса: СМІЛ, 2008. 254 с.
4. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
5. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
6. Фінансова звітність ПП «ПЛАЗА кераміка» за 2013–2017 роки.
7. Кірейцев Г.Г. Фінансова звітність підприємств та її аналіз. К.: ЦУЛ, 2002. 452 с.
8. Лищенко О.Г., Бескота Г.М. Аналіз дебіторської заборгованості в системі управління підприємством. Держава і регіони. 2009. № 1. С. 114–117.
9. Крайник О.П., Клепікова З.В. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. Львів: Львівська політехніка; Київ: Декор, 2001. 260 с.

References:

1. Dekhtiar N. A., Deineka O. V., Chernous T. M., Upravlinnia oborotnyu aktyvamy pidpriemstva [Management of current assets of the enterprise], electronic resource, access: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/97.pdf
2. Danilov O. D., Paientko T. V., (2011), Finansy pidpriemstv u zapytanniakh i vidpovidiakh [Finances of enterprises in questions and answers], Tsentru uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine, 256 p.
3. Ya. P. Kvach, I. V. Stepanova, O. M. Tereshchenko [and others], for ed. O. S. Redkina (2008), Finansy pidpriemstv [tekst] [Finances of enterprises], Ministry of Finance of Ukraine, Ukrainian State University of Finance and International Trade, SMYL, Odessa, Ukraine, 254 p.

4. Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine", electronic resource, access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
5. Order of the Ministry of Finance of Ukraine "On Approval of the National Accounting Standards 1 "General Requirements for Financial Statements"", electronic resource, access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
6. Financial statements of PE "PLAZA ceramics" for 2013-2017 years;
7. Kireitsev H. H. (2002), *Finansova zvitnist pidpriemstv ta yih analiz* [Financial reporting of enterprises and their analysis], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine, 452 p.
8. Lyshchenko O.H., Beskota H.M. (2009), *Analiz debitorskoi zaborhovanosti v systemi upravlinnia pidpriemstvom* [Analysis of receivables in the enterprise management system], *Derzhava i rehiony*, № 1, 114-117 pages.
9. Krainyk O.P., Klepikova Z.V. (2001), *Finansovyi menedzhment* [Financial Management], "Lvivska politekhnika", Lviv, Ukraine, "Dekor", Kyiv, Ukraine, 260 p.

Slobodianiuk O.V.

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of Department of Finance, Banking and Insurance,
Odesa Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

Kovtunova N.S.

Graduate Student,
Odesa Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

FEATURES OF MANAGEMENT OF CURRENT ASSETS OF THE ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS OF BUSINESS

The theoretical aspects of management of assets of the enterprise were studied. Peculiarities of management of current assets were considered. The existence of own working capital of the enterprise was analysed. The business activity of the enterprise was investigated.

Effective management of assets ensures the investment attractiveness of the enterprise, the stability of the financial state, and provides an opportunity to develop an effective strategy for its development. The main purpose of this article is to analyse the management of current assets of the enterprise on the example of the private enterprise "PLAZA KERAMIKA". It is also necessary to determine the impact of accounts receivable and to identify areas for the elimination of this in the process of the enterprise.

The private enterprise "PLAZA KERAMIKA", the main activity of which is wholesale and retail trade of general goods: plumbing, ceramic tiles, was chosen for writing the article.

A number of indicators are used to analyse the current state of working capital in an enterprise. On the basis of the analysis, it can be concluded that, in general, the enterprise quite effectively manages the circulating assets. However, in order to improve its work, we need to pursue a well-balanced policy to avoid accounts receivable on settlements, which can lead to payables, lower solvency and competitiveness of the enterprise, losses, difficulties in managing the assets of the enterprise, and other negative consequences.

The results of the analysis testify to the small business activity of the enterprise.

The growth of receivables is a negative phenomenon for the company's operation, it is necessary to conduct a well-considered policy with clients in order to avoid it. In accordance with the accounting policy of an enterprise, a receivable with a maturity of up to 3 months is considered normal, but with a maturity of 3 months – overdue.

Consequently, management of current assets of the enterprise, control over the status of accounts receivable and payables in market conditions become a significant characteristic of the economic entity in terms of solvency, competitiveness and, in general, the efficiency of its work.

УДК 338.12.015

Хадарцев О.В.

кандидат економічних наук
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка

Міщенко А.Ю.

студентка
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

У статті досліджено сутність понять «криза» та «кризові явища», їхню роль у діяльності підприємства. Розглянуто ключові чинники прояву кризи в діяльності підприємства, а також передумови їх виникнення. Надано характеристику перебігу кризових явищ у житлово-комунальному господарстві, запропоновано методичні підходи до класифікації загроз, оцінювання та передбачення проявів кризи в діяльності підприємств.

Ключові слова: криза, кризові явища, прояви кризи, перебіг кризових явищ, житлово-комунальне господарство, оцінювання проявів кризи.

В статье исследованы сущность понятий «кризис» и «кризисные явления», их роль в деятельности предприятия. Рассмотрены ключевые факторы проявления кризиса в деятельности предприятия, а также предпосылки их возникновения. Охарактеризован ход кризисных явлений в жилищно-коммунальном хозяйстве, предложены методические подходы к классификации угроз, оценке и прогнозированию проявлений кризиса в деятельности предприятий.

Ключевые слова: кризис, кризисные явления, проявления кризиса, ход кризисных явлений, жилищно-коммунальное хозяйство, оценивание наступления кризиса.

The paper deals with the essence of categories of crisis and crisis phenomenon, their role in the enterprise. The key factors for the manifestation of the crisis in the activities of the enterprise, as well as the prerequisites for their occurrence, are considered. The course of crisis phenomena in housing and communal services has been characterized, methodical approaches have been proposed for classifying threats, assessing and forecasting manifestations of crisis in the activities of these enterprises.

Keywords: crisis, crisis phenomena, crisis manifestations, course of crisis phenomena, housing and communal services, assessment of crisis probability.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні особливості функціонування економіки, а також різноспрямований вплив чинників окремих сфер походження ускладнюють об'єктивне оцінювання стану суб'єкту господарювання. Особливо гостро це стосується аспектів виявлення кризових явищ, зокрема підприємств житлово-комунального господарства. Надання якісних житлово-комунальних послуг задовольняє першочергові матеріально-побутові потреби населення. Про

кризовий стан на підприємстві може свідчити погіршення фінансових результатів діяльності порівняно з попередніми роками. Зважаючи на те що виникнення кризових явищ не тільки спричиняє фінансові втрати підприємству, а й загрожує усій його діяльності, необхідно постійно проводити детальне вивчення комплексного функціонування суб'єкта господарювання, що дасть змогу отримати ґрунтовну аналітично-інформаційну базу прогнозування кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми

і на які спираються автори. Українські економісти під різним кутом зору визначають напрями вирішення питань щодо оцінювання кризових явищ на підприємстві. Зокрема, А.І. Півень [1] займається вивченням питань ранньої діагностики та подолання фінансової кризи на підприємстві. О.А. Островська [2] приділяє увагу інструментарію прогнозування банкрутства підприємств. Проблеми забезпечення розвитку підприємств житлово-комунального господарства висвітлено в роботах П.П. Борщевського, О.В. Димченко, О.О. Євсєєва, В.І. Логвиненка, О.П. Хом'яка та інших учених. При цьому значну кількість досліджень присвячено аналізу та оцінці методів прогнозування фінансових криз. Проте методика виявлення та оцінювання перебігу кризових явищ має базуватися на діагностиці всіх ключових аспектів діяльності підприємства.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою роботи є виявлення сучасних підходів щодо оцінювання прояву кризових явищ для підприємств житлово-комунального господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перш за все слід визначити сутність понять «криза» та «кризові явища», оскільки у науковій літературі існують різні трактування цих термінів. Так, А.Д. Чернявський зазначає, що «криза – це переломний етап функціонування будь-якої системи, на якому вона зазнає впливу ззовні чи зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування» [3]. Згідно з визначенням В.О. Василенка, «криза – це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі» [4]. Так само й інші науковці по-різному трактують поняття «криза» (табл. 1).

Отже, криза – це період діяльності будь-якого суб'єкта, який призводить до переломного моменту, вона зумовлена впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, які в подальшому призведуть до позитивного або негативного ефекту. Основна особливість кризи полягає у тому, що вона загрожує руйнівною силою для системи

Таблиця 1

Аналіз сутності поняття «криза»

Джерело, автор	Сутність поняття «криза»
Подольська В.О. Фінансовий аналіз: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 488 с.	Криза – це форма порушення параметрів життєздатності підприємства, яка проявляє себе протягом певного періоду, характеризується закономірністю та циклічністю виникнення на різних етапах життєвого циклу підприємства, зумовлюється накопиченням протиріч у межах господарської системи та в перебігу її взаємодії із зовнішнім оточенням, має певні наслідки для можливостей його функціонування та розвитку.
Антикризове управління підприємством: навч. посіб. / З.Є. Шершньова, В.М. Багацький, Н.Д. Гетманцева; за заг. ред. З.Є. Шершньової. К.: КНЕУ, 2007. 680 с.	Криза – загальна універсальна фаза будь-якого циклу, період порушення рівноваги.
Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2003. 504 с.	Криза – це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості у навколишньому середовищі.
Петрик О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання. <i>Вісник НБУ</i> . 2009. № 8. С. 4–11.	Криза – це ситуація, позначена високою небезпекою, станом непевності, відчуттям невідкладності.
Іванюта С.М. Антикризове управління: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2007. 288 с.	Криза – це складний загострений стан, різкий перелом або занепад.
Ткаченко А.М., Єлець О.П. Сучасний підхід до антикризового управління машинобудівним підприємством: монографія. Запоріжжя: ЗДІА, 2010. 277 с.	Криза – це широкомасштабна, непередбачена, переломна подія, яка призводить як до негативних наслідків у господарській діяльності (що зумовлюють розбалансування системи підприємства), так і до позитивних наслідків, які підвищують ефективність діяльності підприємства, приводячи в дію трансформаційні сили, сприяючи його еволюції.
Штангрет А., Копилюк О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. К.: Знання, 2007. 335 с.	Криза – це зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ, які призводять до незначного погіршення окремих показників діяльності підприємства, але не спричиняють руйнації системи самозбереження.
Дацюк І.В. Сутнісна характеристика кризи підприємств. <i>Технологія і техніка друкарства</i> . 2010. № 2(28). С. 165–170.	Криза – об'єктивний процес, що призводить до оптимізації системи або до її знищення у разі неспроможності адаптуватися до нових умов та розвиватися, адже це ставлення ґрунтується на діалектичній єдності основних тенденцій в існуванні системи – сталого функціонування та розвитку, що поступово змінюють одна одну.

(частково або повністю). Найбільше кризових явищ і ситуацій спостерігається на мікрорівні.

За статистичними даними, щорічно 10–20% малих підприємств потрапляють у кризові ситуації, близько 10% цих підприємств припиняють діяльність [5]. Більшість фахівців сприймає кризу як негативний чинник, що руйнує діяльність, проте необхідно відзначити й позитивний бік цього чинника, адже саме він виконує функцію стимулювання:

1) спонукає до зменшення витрат виробництва та посилення конкуренції;

2) призводить до усунення або ліквідації засобів виробництва, не здатних забезпечити прибуткову роботу підприємства;

3) стимулює до відновлення капіталу на новій технічній основі;

4) каталізує переважно інтенсивний шлях розвитку підприємства;

5) є підґрунтям або щаблем формування нового етапу життєвого циклу.

Як свідчить економічна історія, криза є одним із головних елементів щодо регулювання ринкової економіки, тому адекватне оцінювання кризи та кризових явищ неможливе без розуміння загальних закономірностей розвитку системи економічних відносин; з'ясування місця і ролі її базових структур у загальному потоці економічних змін, без розкриття основних суперечностей у русі системи.

Кризові явища – це невелика кількість нестійких кризових проявів, що виникають синхронно один до одного у різних напрямках діяльності підприємства або певне явище, що виникає під час реалізації конкретного процесу функціонування суб'єкта діяльності [6]. Кризові явища, як правило, формуються на основі зовнішніх та внутрішніх чинників, які зазвичай негативно впливають на діяльність підприємства. Це завдає шкоди цілісній системі або окремим його елементам, і, як наслідок, цей вплив може призвести до виникнення проблем і в подальшому знищення системи у цілому. Складність класифікації кризових явищ полягає у різноманітності поглядів авторів. З даною проблемою стикаються під час вирішення різних завдань (поточних, довгострокових), які постають перед підприємством. Існують певні види криз, які впливають на діяльність усіх організацій без винятку. Проте існують і специфічні види кризових явищ, характерні лише для окремих видів діяльності. Поняття «криза» та «кризові явища» пов'язані з таким поняттям, як «ризик», яке тією чи іншою мірою впливає

на методологію розроблення будь-якого управлінського рішення. Джерело ризику – чинники (явища, процеси), які спричиняються невизначеністю та конфліктністю. Чинники поділяються на об'єктивні та суб'єктивні [7]:

- об'єктивні – чинники, які не залежать від підприємства (зовнішні): законодавча база, соціально-економічні (політичні, ринкові, митні), природні;

- суб'єктивні – чинники, які безпосередньо залежать від підприємства: рівень організації виробництва, можливість забезпечення якості продукції, вибір типу контрактів, ступінь кваліфікації.

Передумови виникнення кризи – сукупність подій або явищ, унаслідок яких формуються кризові явища, різні за характером прояву та глибиною впливу на систему, що є об'єктом аналізу. Причини кризових явищ, як правило, формуються на основі взаємодії об'єктивних та суб'єктивних, зовнішніх та внутрішніх чинників, які переважно негативно впливають на діяльність підприємства, завдають шкоди окремим його елементам або системі у цілому та за не своєчасної реакції на ці чинники відповідними заходами можуть призвести до загибелі системи, на яку вони впливають. Кризові явища формуються під впливом різноманітних чинників. Передумовами виникнення криз є [8]:

- раптове виникнення непередбачених подій у зовнішньому середовищі (зміна політичної ситуації, податкового законодавства і цін, коливання валютного курсу тощо);

- зміна відносин суб'єкта з його контрагентами;

- зміни всередині суб'єкта господарювання, його інфраструктури або ресурсного забезпечення;

- зміни в НТП, результатом чого є формування нових підходів, поглядів і орієнтирів.

Передумови виникнення криз бувають: об'єктивні – пов'язані із циклічними потребами модернізації і реструктуризації підприємств, а також із негативним впливом зовнішніх чинників; суб'єктивні – відображають недоліки і волюнтаризм в управлінні. Причини криз можуть мати як природний характер, пов'язаний із кліматичними явищами (землетрусами, повеннями тощо), так і техногенний, пов'язаний із діяльністю людини. Причини кризи можуть бути зовнішніми, вони залежать від макроекономічного розвитку, економіки світу, політичної ситуації в країні, і внутрішніми, які пов'язані з маркетинго-

вою стратегією, невдало вибраною стратегією управління, внутрішніми конфліктами організації, недосконалою організацією виробництва, інноваційною й інвестиційною політикою (рис. 1). Якщо кризу розуміти саме так, то можна констатувати ту обставину, що небезпека кризи існує завжди й її необхідно прогнозувати і запобігати.

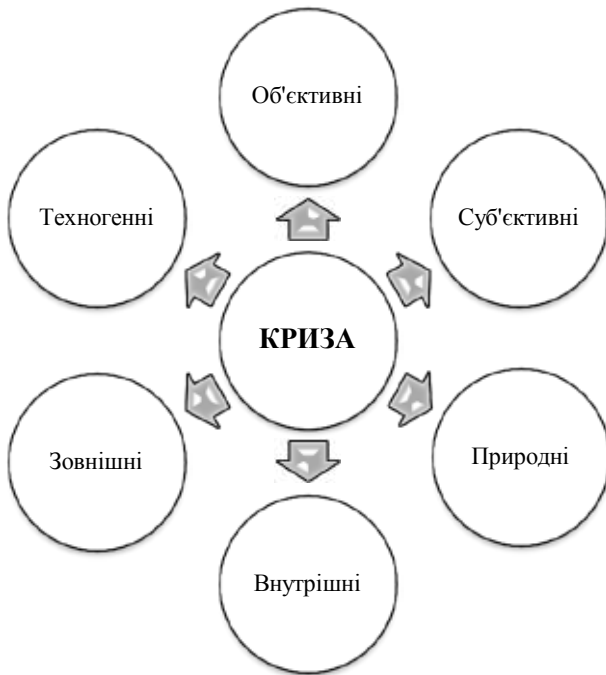

Рис. 1. Передумови виникнення кризи

Особливо гостро проблема оцінювання перебігу та настання кризових явищ стосується сфери надання житлово-комунальних послуг. Сьогодні в Україні житлово-комунальне господарство (ЖКГ) характеризується нестабільними тенденціями. Це відбувається через зношеність основних фондів, інженерних та комунікаційних мереж, недостатнє фінансування з боку держави, збитковість підприємств ЖКГ тощо. При цьому більша частка витрат житлово-комунального господарства фінансується за рахунок місцевих бюджетів, які, на жаль, не можуть забезпечити потреби галузі в повному обсязі. Це призводить до появи кризових ситуацій на підприємствах, і, як наслідок, відбувається погіршення якості наданих послуг, а також скорочення їх обсягів. Виникають побоювання, що житлово-комунальний сектор України знаходиться у кризовому стані, гальмуються позитивні зміни у становленні ринкових засад господарювання. Житлово-комунальні послуги – діяльність із надання послуг спеціалізованими підприємствами, організаціями, установами постачання води,

газу, електричної та теплової енергії власникам квартир, будинків, особам, які проживають на умовах договору найму, де з даних послуг тарифи і розміри оплати встановлюються переважно законодавством [9].

До внутрішніх причин кризового стану діяльності підприємств ЖКГ фахівці відносять низьку якість менеджменту, недосконалість механізму ціноутворення, збільшення дебіторської заборгованості, утримання зайвих робочих місць, технологічну неузгодженість процесу виробництва, брак довготермінового інвестування, дефіцит власних оборотних коштів, нераціональну організаційну структуру [10; 11]. Проте хотілося б зазначити, що дослідники окремо не виділяють соціально-культурні та демографічні чинники, вони об'єднують їх у соціально-економічну групу, що, на нашу думку, ускладнює процес ідентифікації та оцінки кризових явищ. Багато науковців поділяють загрози залежно від сфер діяльності підприємства. Зокрема, Ю.Б. Валуєв за відношенням загроз до сфери діяльності виділяє загрози в галузі: інвестиційної діяльності, поточного фінансового забезпечення, матеріального забезпечення, конструкторсько-технологічного забезпечення, виробничої, маркетингово-збутової, науково-дослідницької діяльності [12]. Перелічені вище загрози є найбільш поширеними, які ми найчастіше зустрічаємо, але насправді їх кількість набагато більша. Беручи за основу вищезазначене, правомірно створити градацію внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на підприємства ЖКГ (табл. 2).

Отже, на роботу діяльності підприємства може негативно вплинути будь-який чинник і в подальшому призвести до кризового стану. Не можна не відзначити, що більшість видів загроз стосується саме внутрішніх чинників, а це говорить про те, що захист підприємств ЖКГ залежить саме від якості його роботи та здатності працювати «над собою». У практиці для діяльності підприємств житлово-комунального господарства слід застосовувати аналітичні підходи, які уможливають оцінювання поточного стану підприємства та перспективи його розвитку, зокрема метод SWOT-аналізу. SWOT – аббревіатура перших літер англійських слів strengths – сильні сторони, weakness – слабкі сторони, opportunities – можливості і threats – небезпеки, загрози [13].

SWOT-аналіз придатний для будь-яких видів діяльності підприємств, зокрема й для житлово-комунальних. Методологія SWOT-аналізу дає

Класифікація загроз для підприємств ЖКГ

№	Клас загрози	Вид загрози
1	Соціально-економічні	Нестабільна податкова система
		Зростання рівня інфляції
		Зменшення національного доходу
		Нестабільність валютного курсу
		Зниження рівня реальних доходів населення
		Зростання безробіття
2	Ринково-економічні	Зростання цін на сировину та енергоносії
		Зниження ємності внутрішнього ринку
		Нестабільність фінансового сектору
		Спад кон'юнктури в економіці у цілому
		Зниження попиту на роботи/послуги
		Посилення монополізму на ринку
3	Кадрові загрози	Неефективне використання трудових ресурсів
		Демографічні проблеми
		Висока плинність кадрів
		Низька кваліфікація працівників
		Відсутня корпоративна культура
4	Управлінські	Відсутня «філософія» роботи між працівниками
		Низькі якість і рівень маркетингу
		Неякісна стратегія роботи підприємства або взагалі її відсутність
		Невикористання сучасних методик управління підприємствами
		Відсутність співпраці між підрозділами організації
5	Техніко-технологічні	Високий рівень зносу
		Низький рівень відновлення основних фондів
		Критичний стан використання технічної бази
		Використання нересурсозберігаючих технологій
		Неефективне використання ресурсів
6	Фінансові	Дебіторська заборгованість
		Кредиторська заборгованість
		Неефективні форми фінансування
		Неефективне використання інвестиційних коштів
		Недостатність власних коштів

зможу систематизувати результати дослідження за такими групами: сильні та слабкі сторони в діяльності організації (внутрішні чинники); сприятливі можливості та загрози з боку навколишнього (зовнішнього) ринкового середовища (зовнішні чинники).

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, можна зробити висновок, що не існує єдиного методичного інструментарію ідентифікації та прогнозування кризових явищ на підприємствах. Прогнозування кризи є важливим етапом розроблення плану роботи підприємства у зв'язку з тим, що саме ці результати можуть сприяти захисту підприємства від внутрішніх та зовнішніх чинників, які можуть спричинити кризові явища або зменшити можливі наслідки та уберегти від ліквідації. Кризові явища – це невелика кількість нестійких кризових проявів,

що виникають у різних напрямках діяльності підприємства. Кризові явища створюють перешкоди для роботи підприємств, особливо суб'єктам житлово-комунального господарства. Ці підприємства повністю залежать від місцевого бюджету, тож вони повинні постійно відслідковувати зовнішні та внутрішні чинники, які можуть призвести до прояву кризи на підприємстві. Існує безліч методів, які дають змогу простежити період, в який розпочалася криза та коли вона закінчиться. Але необхідно передчасно відстежувати та запобігати проявам кризових явищ, що дає змогу здійснити SWOT-аналіз. За допомогою SWOT-аналізу можна простежити сильні та слабкі сторони житлово-комунальних підприємств, оцінити загрози та можливості, за якими підприємства зможуть гарантувати стабільність у своїй роботі, незважаючи на загрози кризи, які не вдалося завчасно передбачити.

Бібліографічний список:

1. Півень А.І. Механізм побудови системи ранньої діагностики та подолання фінансової кризи на підприємстві. Вісник КПІ. 2010. № 5. URL: http://library.kpi.kharkov.ua/Vestnik/2010_5/statti/Piven.pdf (дата звернення: 27.11.2018).
2. Островська О.А. Удосконалення інструментарію прогнозування банкрутства підприємств. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vkib/2010_1/Ostrovsk.html (дата звернення: 11.12.2018).
3. Чернявський А.Д. Антикризове управління: навч. посіб. Київ: МАУП, 2010. 208 с.
4. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2013. 504 с.
5. Шершньова З.С. Стратегічне управління: підручник; вид. 2-е, перероб. та доп. Київ: КНЕУ, 2004. 699 с.
6. Петрик О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання. Вісник НБУ. 2009. № 8. С. 4–11.
7. Останкова Л.А., Шевченко Н.Ю. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками. навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2011. 256 с.
8. Клебанова Т.С. Рудаченко О.О. Моделі аналізу кризових ситуацій на підприємствах житлово-комунального господарства. Прикладные аспекты моделирования социально-экономических систем: монография; под. ред. В.С. Пономаренко, Т.С. Клебановой. Бердянск: изд. Ткачук А.В. 2015. 512 с.
9. Закон України «Про житлово-комунальні послуги» № 2189-VIII, ред. від 09.06.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2189-19> (дата звернення: 14.12.2018).
10. Лега Ю.Г., Качала Т.М., Чечетова Н.Ф. Вдосконалення управління житлово-комунальним комплексом України в сучасних умовах розвитку національної економіки. Черкаси: ЧДТУ, 2015. 219 с.
11. Рудаченко О.О. Визначення домінуючих загроз на підприємствах житлово-комунального господарства. Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». 2013. № 6. Т. 1. С. 35–38.
12. Валуєв Ю.В. Загрози економічній безпеці в сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємства: класифікаційний аспект. Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». 2005. № 6. Т. 2. С. 63–68.
13. Шляхта О.М. SWOT-аналіз як інструмент стратегічного менеджменту підприємства. Економічний простір. 2012. Вип. 68. С. 301–309.
14. Димченко О.В. Синдром проблемной ситуации в экономике и обществе. Развитие Украины в XXI столетии: экономические, социальные, экологические, гуманитарные та правові проблеми: матеріали IV міжнародної Інтернет-конференції. Тернопіль, 2009. С. 52–55.

References:

1. Piven' A.I. (2010), "The mechanism of building an early diagnostics system and overcoming the financial crisis in the enterprise", *Visnyk KPI*, vol. 5, available at: http://library.kpi.kharkov.ua/Vestnik/2010_5/statti/Piven.pdf (Accessed: 27 November 2018).
2. Ostrovs'ka O.A. (2010), "Improvement of tools for forecasting bankruptcy of enterprises", available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vkib/2010_1/Ostrovsk.html (Accessed: 11 December 2018).
3. Chernyavskyy A.D. (2010), *Antykryzove upravlinnya: navch. posibnyk* [Anti-crisis management: tutorial], MAUP, Kyiv, Ukraine.
4. Vasylenko V.O. (2013), *Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom: navch. posibnyk* [Anti-crisis management of the enterprise: tutorial], TSUL, Kyiv, Ukraine.
5. Shershnyova Z.Ye. (2004), *Stratehichne upravlinnya: pidruchnyk. Vyd. 2-he* [Strategic management: textbook. 2-nd edit.], KNEU, Kyiv, Ukraine.
6. Petryk O. (2009), "The financial crisis in Ukraine and measures to overcome it", *Visnyk NBU*, vol. 8, pp. 4-11.
7. Ostankova L.A., Shevchenko N.Yu. (2011) *Analiz, modelyuvannya ta upravlinnya ekonomichnymy ryzykamy. Navch. posib.* [Analysis, modeling and management of economic risks. Tutorial], TSUL, Kyiv, Ukraine.
8. Klebanova T.S. Rudachenko O.O. (2015) "Models of crisis situations analysis at the enterprises of housing and communal services", *Prykladnye aspekty modelyrovannya sotsyal'no-ekonomycheskykh system: monohrafiya* [Applied aspects of socioeconomic systems modeling: monograph], Edit. by V.S. Ponomarenko, T.S. Klebanova, Publ. by Tkachuk A.V., Berdyansk, Ukraine.
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), the Law of Ukraine "On Housing and Communal Services" No. 2189-VIII, edit. from 09/06/2018, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2189-19> (Accessed 14 December 2018).
10. Leha Yu.H., Kachala T.M., Chechetova N.F. (2015), *Vdoskonalennya upravlinnya zhytlovo-komunal'nym kompleksom Ukrayiny v suchasnykh umovakh rozvytku natsional'noyi ekonomiky* [Improvement of Ukrainian housing and communal complex management in the modern conditions of the national economy development], CHDTU, Cherkassy, Ukraine.
11. Rudachenko O.O. (2013), "Identification of dominant threats at housing and communal services enterprises", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky"*, vol. 6, no. 1, pp. 35-38.
12. Valuyev Yu.V. (2005), "Threats to economic security in the field of foreign economic activity of the enterprise: classification aspect", *Visnyk*

- Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky», vol. 6, no. 2, pp. 63-68.
13. Shlyakhta O.M. (2012), "SWOT-analysis as an instrument of strategic management of an enterprise", *Ekonomichnyy prostir*, no. 68, pp. 301-309.
14. Dymchenko O.V. (2009), "The syndrome of the problem situation in the economy and society",

Rozvytok Ukrainy v XXI stolitti: ekonomichni, sotsial'ni, ekolohichni, humanitarni ta pravovi problemy: materialy IV mizhnarodnoyi internet-konferentsiyi [Ukraine's development in the 21st century: economic, social, ecological, humanitarian and legal issues: Materials of the IV international internet conference], Ternopil', 2009, pp. 52-55.

Khadartsev O.V.

Candidate of Economic Sciences,
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

Mishchenko A. Yu.

Student,
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

METHODICAL APPROACHES FOR CRISIS PHENOMENA EVALUATION IN MUNICIPAL ENTERPRISES ACTIVITIES

Modern features of economic functioning complicate an objective assessment of the economic entity situation. The crisis in the enterprise may be indicated by deterioration in financial performance compared with previous years. The crisis is a period of vital activity of any subject, which leads to a turning point, due to the influence of internal and external factors. The crisis is one of the key elements in market economy regulation. Crisis phenomena are a small number of unstable crisis manifestations that arise synchronously with each other in different areas of the enterprise, or a certain phenomenon that occurs with implementing a specific process of functioning of the entity. The causes of crisis phenomena are based on the interaction of objective and subjective, external and internal factors. The prerequisites for the emergence of crises are the sudden emergence of unforeseen events in the external environment; change of relations with contractors; changes within an entity; changes in technology development. There can state the fact that the danger of a crisis always exists and it needs to be predicted and prevented. Particularly acutely, the problem of assessing the course and occurrence of crisis phenomena concerns the sphere of provision of housing and communal services. There are concerns that the housing and communal sector of Ukraine is in a crisis, and the positive changes in the establishment of market principles of management are hindered. The internal causes of the crisis situation of housing and communal services enterprises activity include low-quality management, the imperfection of the pricing mechanism, an increase of receivables, maintenance of extra workplaces, production process technological inconsistency, lack of long-term investment, a deficit of own working capital, irrational organizational structure. The work of an enterprise can be negatively affected by any factor, which can lead in the future to a crisis. Most types of threats relate precisely to internal factors, which suggest that the protection of housing and communal services enterprises from crisis phenomena depends on the quality of its work. Therefore, in practice, for the activity of housing and communal services enterprises, analytical approaches should be applied which allow estimating the current situation of the enterprise and its development prospects, in particular, the method of SWOT-analysis. Forecasting the crisis is an important stage in the development of the company's work plan, crisis phenomena create barriers for enterprises, especially entities of housing and communal services. These enterprises are fully dependent on the municipal budget, so they must constantly monitor external and internal factors that can lead to a crisis in the enterprise. The SWOT-analysis methodology allows tracing the strengths and weaknesses of housing and communal enterprises, assessing the threats and opportunities that companies will be able to guarantee stability in their work, despite the threat of crises that could not be anticipated in advance.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

UDC 338.124.4:330.534.4:330.342.11

Filon M.M.

Candidate of Economic Sciences,
Lecturer at Department of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky

Borsuk Yu.N.

Graduate Student,
Centre of Correspondence Education,
Odessa National Economic University

ORIGINS AND ANALYSIS OF CONSEQUENCES OF DECOMMUNIZATION

This article is about such a popular term “decommunization”. Its manifestation is covered in the countries of the former Warsaw Pact and in Ukraine, in particular. The attention was paid to the financial and socio-political aspects of decommunization. On the basis of the conducted research, conclusions are made on the necessity and expediency of this process.

Keywords: *communism, decommunization, economic crisis, communist party.*

Дана стаття присвячується дослідженню такого відомого в останні роки явища як декомунізація. Освітлюється прояв його в країнах колишнього Варшавського договору і в Україні, зокрема. Приділено увагу фінансовій та соціально-політичній сторонам декомунізації. На основі проведеного дослідження робляться висновки про необхідність та доцільність цього процесу.

Ключові слова: *комунізм, декомунізація, економічна криза, Комуністична партія.*

Данная статья посвящается исследованию такого популярного в последние годы термина как декоммунизация. Осветляется проявление его в странах бывшего Варшавского договора и в Украине, в частности. Уделено внимание финансовой и социально-политической сторонам декоммунизации. На основе проведённого исследования делаются выводы о необходимости и целесообразности этого процесса.

Ключевые слова: *коммунизм, декоммунизация, экономический кризис, Коммунистическая партия.*

Formulation of the problem. Three years have passed since the adoption of the Law of Ukraine “On Conviction of the Communist and National-Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and the Prohibition of the Promotion of Their Symbols”. Today’s Ukrainians almost every day hear from TV screens and radio the general word “decommunization” but do they understand what is behind this term?

Analysis of recent research and publications. Volodymyr Vyatrovich [1], Volodymyr Stus,

Volodymyr Granovsky, David Marples [2], Yevgey Zakharchenko, Yaroslav Hrytsak [3] and others contributed to the study of the development and influence of processes of decommunization in the world, and in particular in Ukraine.

Many foreign scholars and historians have repeatedly expressed their views on the process of decommunization and its impact on public structures.

So, before the signing of the Law “On Conviction of the Communist and National-Socialist (Nazi)

Totalitarian Regimes in Ukraine and the Prohibition of the Promotion of Their Symbols”, a group of sixty-eight scholars led by Professor of the University of Alberta in Canada, David Marples, opposed the signing by the President of Ukraine of this law, interpreting his actions as an attempt to “rewrite history.” In their view, these actions politicize history and contradict one of the main political rights – freedom of speech [2].

On May 10, 2017, the Ukrainian branch of the international human rights organization Amnesty International criticized the detention of “peaceful demonstrators for the non-violent use of Soviet symbols.” “The prohibition of symbolism associated with the Communist Party and the Soviet past (adopted in May 2015 by the laws of “decommunization”) constitutes a violation of the right to freedom of expression while the detention of peaceful demonstrators is a step towards the restriction of freedom of speech and peaceful assembly by the Ukrainian authorities” – said Oksana Pokalchuk, director of Amnesty International in Ukraine [2].

There was a lot of controversy around the Communist Party, as Ukraine took an example from countries such as Estonia, Lithuania, Latvia, and the Czech Republic – banned the Communist Party, despite the fact that the party’s statutory documents do not contain calls for the establishment of a totalitarian regime, but rather speak about the need for democracy.

According to the CPU, the Law “On Conviction of the Communist and National-Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and Prohibition of the Promotion of Their Symbols” is in conflict with the provisions of the Constitution of Ukraine, which has a higher legal force. In particular, Article 24 (equality of all citizens, regardless of various circumstances, including political views), Article 15, proclaims the principle of ideological diversity in Ukraine and prohibits censorship. In addition, the state’s implementation of policies against communist ideology, in essence, introduces as an obligatory for all and the state ideology of anti-communism [2].

According to the Doctor of Historical Sciences, Yaroslav Hrytsak, the adoption of the law on decommissioning was an untimely victory. So, according to the historian, any result from this law will be only when it will be accompanied by loud reforms and not words from the rostrum. Yaroslav Hrytsak expresses concern that “if the rhetoric of power rises to the fact that the war is now underway and that reforms are impossible, then, in the end, we will return to Yushchenko’s policy when

everything was reduced to the reform of historical memory. If that happens, it will be murderous.” The scientist believes that the only correct thesis, which he repeated for a long time and which is built not on his desire, but on the analysis of historical policy of Europe, it is – initially reforms, then – historical policy” [3]. And with this, it is worth not agreeing.

Statement of the task. The purpose of this study is to study the results obtained two years after the adoption of the Law “On the Conviction of the Communist and National-Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and Prohibition of the Promotion of Their Symbols”. An analysis of the need for decommunization to become a free, economically independent country.

Description of the main research material. Communism (from the Latin *communis* “general”) – in Marxism, a hypothetical, social, and economic system, oriented towards full equality, public ownership of means of production [4].

Decommunism is an activity aimed at abandoning communist ideals, eliminating communist ideology from all spheres of society’s life [4].

As a social and mass phenomenon, decommunism originates from the late 80s – early 90s, the impetus for which was the collapse of the Soviet Union. Most countries aimed at developing European cooperation began to massively adopt laws condemning the communist regime along with Nazism. Since most of the countries under the influence of the USSR were not voluntarily affected by this influence, the collapse of the Union served as the basis for the creation of a large number of committees for investigating communist crimes: the Institute for the History of the Hungarian Revolution of 1956, the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, the National Memory Institute (Poland, Slovakia), Institute for the Investigation of Communist Crimes in Romania, Office for the Documentation and Investigation of the Crimes of Communism Police (Czech Republic), Estonian International Commission for Investigation of Crimes Against Humanity [5].

And although in each individual country, the process of decommunization was accompanied by individual peculiarities, however, the purpose of this process was the only one – not to learn from the mistakes of the past but simply to erase them from the pages of history.

The populations of countries such as the Czech Republic, Poland, Hungary, Slovakia, and Serbia undoubtedly have the right to some claims not only

to their governments but also to the Soviet Union, which, in all available ways, including military intervention, tried to keep under its controlled by independent states of central and eastern Europe [6]. But even in these countries, in most cases, measures for decommissioning were abolished or weakened under the pressure from international organizations.

Moreover, to date, in such countries as Poland, the Czech Republic, and Slovakia, which simultaneously recognized the communist regime as occupying (and in some cases criminal), along with the laws on the prohibition of communist propaganda, communist parties are still free.

In history, conditionally distinguish two periods of decommunism: early – the end of the 80s – the beginning of 90s and late – the beginning of 2000s. If the early was characterized as liberation from the communist past, then the late is rather an attempt to increase the trust of citizens in state institutions and the political elite [5].

Ukraine managed to combine the characteristics of both periods skilfully since, at the legislative level, the process of decommissioning in Ukraine began only in 2015. It is reflected in four basic laws:

The Law of Ukraine on the Conviction of the Communist and National-Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and the Prohibition of the Promotion of Their Symbols (With amendments and additions introduced by the Law of Ukraine dated July 14, 2015, No. 595-VIII);

The Law of Ukraine on Access to Archives of Repressive Bodies of the Communist Totalitarian Regime for 1917–1991 as of 09.04.2015 No. 316-VIII;

The Law of Ukraine on the Legal Status and Honouring of Fighters for Ukraine's Independence in the XX century as of 09.04.2015, No. 314-VIII;

The Law of Ukraine on Perpetuation of the Victory over Nazism in World War II of 1939–1945 as of 09.04.2015 No. 315-VIII [5].

Thus, the country during the economic crisis and the desire to catch up with the EU countries, which have adopted similar laws much earlier, decided to send their residual resources to decommissioning, which was manifested, first of all, in the renaming of topographic objects.

And if in the first year, the law was adopted by the people of Ukraine with a passionate enthusiasm (one should only mention the massive destruction of the monuments to Lenin), then in the following, this enthusiasm turned into something that more resembles anger.

So, according to a social survey of the research company SOCIOPOLIS: Social, Political & Market Research, which resulted in 1600 respondents interviewing at the age of 18 years, the policy of decommissioning is perceived ambiguously.

Decommunization is supported (fully or mainly) by about a third of the respondents (32.8%), while 41.1% of respondents do not support it (fully or mainly). About a quarter of respondents (24.5%) are neutral or indifferent to this process, the level of support for decommissioning is the highest in the West of Ukraine (44.3%), while the lowest is in the South (27.8%) and East (25.1%) Among the main age groups of the population, the largest number of adherents of decommissioning is observed among respondents aged 40-49 (37.4%), while the largest number of opponents of decommissioning is among respondents aged 60 and older (48.6%). At the same time, among the young (18-29 years old), there is the largest number of respondents who are neutral to decommissioning (36.3%) [7].

Another “dark” side of Ukrainian decommissioning is the consumption of financial resources. In the time of a clear economic crisis, reforms require financing of foreign currency funds, and the government is striking in its efforts to finance renaming the streets, which itself accompanies the costs of new signs and indicators. Thus, according to the preliminary estimate in 2015, the cost of replacing the same plates and indicators should have made 5 billion UAH [8].

And this is without taking into account changes in all national structures (Ukrposhta, Ukrtelecom, data on the place of state registration of residence of physical persons and the location of legal entities).

Conclusions from the conducted research

Based on the above examples, one can conclude that the decommissioning of public structures is a necessary component for creating a qualitatively new management structure of the state and the case is very important and relevant, but attempts by politicians to “deconstruct” the past of their own country borders on the possibility of repeating the same mistakes, which brought us today in an era of crisis and accelerated inflation. History, scientists, the whole world shout that orientation towards the future is important, but is the focus on the future of the people not a priority in a democratic state? Today, decommunism has become a new weapon of propaganda of national unity, which, on the one hand, calls the Ukrainian people a new European future, and on the other hand, it continues to divide

the country into the east and west. After all, as the famous classic said, – “Brother is not in the clots, but in my head” [9].

And the guarantee of a state that functions qualitatively is the partnership of the people with politicians. But as long as the dialogue between the two camps is not settled, a mechanism called “decommunism” will operate with constant interruptions, moving forward then backward.

And the process of decommunization will only work when, during another “breakdown,” someone thinks that change should begin not based on international standards but on human needs and on the condition of interaction between politicians and people confident in the future.

References:

1. Decommunism and academic discussion [Electronic resource]. Access mode: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya>
2. Decommissioning in Ukraine [Electronic resource]. Access mode: https://ru.wikipedia.org/wiki/Деконмунизация_на_Украине#Оценказаконов
3. Yaroslav Hrytsak: Ukraine is between hell and paradise [Electronic resource]. Access mode: <https://www.obozrevatel.com/politics/82906-yaroslav-gritsak-ukraina-znahoditsya-mizh-raem-i-peklom.htm>
4. A glossary of sociological terms / N. E. Yatsenko. – St. Petersburg : Lan, 1999. – 528 p. – (Textbooks for high schools: special literature): 72.80.
5. Demobilization: European experience and Ukrainian realities [Electronic resource] Access mode: <http://hvylya.net/analytics/society/dekommunizatsiya-evropeyskiy-opyit-i-ukrainskie-realii.html>
6. Decommunize – what does it mean? Decomposed cities. [Electronic resource]. Access mode: <http://fb.ru/article/301577/dekommunizirovat---eto-chto-oznachaet-dekommunizirovannyye-goroda>
7. Attitudes of Ukrainians to the policy of decommunization (April 2017) [Electronic resource]. Access mode: <http://sociopolis.ua/ru/doslidzhenya/doslidzhenya/224-decomunisation-april-2017/>
8. Decommissioning in figures: how much they will spend on renaming the streets in Ukraine [Electronic resource]. Access mode: <http://news.bigmir.net/ukraine/901070-Dekomunizacija-v-cifrah--skol-ko-potratjat-na-pereimenovanie-ulic-v-Ukraine->
9. Mikhail Bulgakov, (2015. – 409, [7] p.) / Dog's heart: collection – Moscow: AST Publishing – (Russian classics).

Бібліографічний список:

1. Декомунізація і академічна дискусія [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya>
2. Декомунізація на Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Деконмунизация_на_Украине#Оценказаконов
3. Ярослав Грицак: Україна знаходиться між пеклом і раєм [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/politics/82906-yaroslav-gritsak-ukraina-znahoditsya-mizh-raem-i-peklom.htm>
4. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – СПб. : Лань, 1999. – 528 с. – (Учебники для вузов. Специальная литература) : 72.80.
5. Декомунізація: європейський опыт и українські реалії [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/dekommunizatsiya-evropeyskiy-opyit-i-ukrainskie-realii.html>
6. Декомунізувати – це що означає? Декомунізовані міста. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://fb.ru/article/301577/dekommunizirovat---eto-chto-oznachaet-dekommunizirovannyye-goroda>
7. Відношення жителів України к політиці декомунізації (Апрель 2017) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sociopolis.ua/ru/doslidzhenya/doslidzhenya/224-decomunisation-april-2017/>
8. Декомунізація в цифрах: скільки потратять на перейменування вулиць в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://news.bigmir.net/ukraine/901070-Dekomunizacija-v-cifrah--skol-ko-potratjat-na-pereimenovanie-ulic-v-Ukraine->
9. Собачье сердце : сборник / Михаил Булгаков. – Москва : Издательство АСТ, 2015. – 409, [7] с. – (Русская классика).

Filon M.M.

Candidate of Economic Sciences,
Lecturer at Department of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky

Borsuk Yu.N.

Graduate Student,
Centre of Correspondence Education,
Odessa National Economic University

ORIGINS AND ANALYSIS OF CONSEQUENCES OF DECOMMUNIZATION

This article is about such a popular term “decommunization”. Three years have passed since the adoption of the Law of Ukraine “On Conviction of the Communist and National-Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and the Prohibition of the Promotion of Their Symbols”. Today’s Ukrainians almost every day hear from TV screens and radio the general word “decommunization”, but do they understand what is behind this term?

Decommunism is an activity aimed at abandoning communist ideals, eliminating communist ideology from all spheres of society’s life.

As a social and mass phenomenon, decommunism originates from the late 80s – early 90s, the impetus for which was the collapse of the Soviet Union. Most countries aimed at developing European cooperation began to massively adopt laws condemning the communist regime along with Nazism.

And although in each individual country, the process of decommunization was accompanied by individual peculiarities, the purpose of this process was the only one – not to learn from the mistakes of the past but simply to erase them from the pages of history.

If during the first year the law was adopted by the people of Ukraine with passionate enthusiasm, this enthusiasm turned now into something that more resembles anger.

Decommunization of public structures is a necessary component for creating a qualitatively new management structure of the state and the matter is very important and relevant, but attempts by politicians to “deconstruct” the past of their own country borders on the possibility of repeating the same mistakes that led us today in the era of the crisis and accelerated inflation.

Today, decommunism has become a new weapon of propaganda of national unity, which, on the one hand, calls the Ukrainian people a new European future, and on the other hand, it continues to divide the country into the east and west.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.71

Огородник В.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та менеджменту
Інституту банківських технологій та бізнесу
Університету банківської справи

СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ ІЗ ДЕРЖАВНОЮ УЧАСТЮ В УКРАЇНІ

У статті репрезентовано специфіку та виклики, що постають перед банками з державною участю в соціально-економічних умовах сучасної України. Розглянуто генезу наукових підходів до визначення ефективності залучення державної власності до банківської системи, а саме теорію розвитку та політичну теорію. Виокремлено специфічні риси, які відрізняють банки з державною участю від інших типів. Сформульовано ознаки соціальної спрямованості діяльності банків із державною участю та проаналізовано базові показники діяльності вітчизняних банків із державною участю. Представлено сучасні виклики, що постають перед банками з державною участю в Україні, та можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: банк, банківська система, банк із державною участю, специфіка банків із державною участю, соціально-економічний розвиток країни.

В статье представлены специфика и вызовы, стоящие перед банками с государственным участием в социально-экономических условиях современной Украины. Рассмотрен генезис научных подходов к определению эффективности привлечения государственной собственности к банковской системе, а именно теорию развития и политическую теорию. Выделены специфические черты, которые отличают банки с государственным участием от других типов. Сформулированы признаки социальной направленности деятельности банков с государственным участием и проанализированы базовые показатели деятельности отечественных банков с государственным участием. Представлены современные вызовы, стоящие перед банками с государственным участием в Украине, и возможные пути их решения.

Ключевые слова: банк, банковская система, банк с государственным участием, специфика банков с государственным участием, социально-экономическое развитие страны.

The article represents the specific features and challenges the state-owned banks are facing under the modern social and economic conditions in Ukraine. The research analyses the existing scientific approaches, which study the state property effectiveness in the banking system, i.e. the theory of "development" and the "political" theory. In addition, the paper highlights the features, which distinguish the state-owned banks from other ones. Moreover, the article concentrates on the peculiarities of the state-owned bank social activities and carries out the basic indicators analysis of the domestic state-owned banks' activities. In conclusion, the study reviews the existing challenges the state-owned banks in Ukraine are facing and possible ways for their solution.

Keywords: bank, banking system, state-owned bank, state-owned banks' specific features, socio-economic development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах для забезпечення соціально-економічного розвитку країни необхідним є розширення ділової активності всіх економічних суб'єктів. Досягнення цієї мети потребує залучення кредитно-інвестиційних ре-

сурсів, зокрема через банківські установи. Зважаючи на те, що більшість вітчизняних банків має досить обмежений кредитно-інвестиційний потенціал, важливу роль у цьому процесі відіграють банки з державною участю. Саме банки з державною участю в Україні можуть сприяти посиленню потенціалу розвитку суб'єктів госпо-

дарювання завдяки високому рівню капіталізації, довірі з боку інвесторів, більшій доступності рефінансування та державної фінансової підтримки. Водночас функціонування і розвиток банків із державною участю відрізняються від інших банків своєю специфікою, що й потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідження проблем діяльності банків із державною участю та особливостей їх функціонування знайшло своє відображення у наукових працях іноземних та вітчизняних учених, таких як: Р. Ла Порта [1], Ф. Лопес-де-Силанес [1], А. Шлейфер [1], С. Пелих [2], М. Анікеєв [2], О. Вовчак [3], В. Костогриз [4], М. Хуторна [4] тощо. Проте виникає необхідність поглибленого дослідження специфічних рис діяльності банків із державною участю в соціально-економічних умовах сучасної України.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою дослідження є визначення специфіки діяльності, яка відрізняє банки з державною участю з-поміж інших, а також перспективних завдань поліпшення їх функціонування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. До банків із державною участю будемо відносити як фінансово-кредитні установи, 100% акцій яких перебуває у державній власності, так і установи зі значно меншою часткою державної власності в капіталі (починаючи від 5%). Тож частка держави у власності банку може бути різноманітною, головне – додержання державних інтересів та сприяння реалізації затвердженої державної економічної політики. Переконані, що мета діяльності банків із державною участю може частково змінюватися залежно від політично-економічної ситуації в країні, впливу зовнішніх чинників, військових дій, стихійних лих тощо. Крім того, погоджуємося з точкою зору В. Костогриз та М. Хуторної, які зазначають, що банки з державною участю «виконують роль фінансових каналів проникнення державної політики (фінансової, грошово-кредитної, інвестиційної, бюджетної) у реальний сектор економіки» [4, с. 336].

Визначення доцільності участі держави в капіталі суб'єктів господарювання завжди перебувало у центрі уваги наукової спільноти. Так, у дискусіях щодо ролі держави в економічній системі банківська система зазвичай відносилася

до ключового сектору економіки, функції якого мають чітко контролюватися. Слід зазначити, що в економічній теорії розглядаються два основних наукових підходи до проблеми ефективності державної власності у банківській системі [1, с. 3–4; 2, с. 28]. Перший підхід – теорія «розвитку» є більш раннім та обґрунтовує доцільність участі держави в капіталі банків у недостатньо розвинених фінансових ринках, оскільки це сприяє накопиченню капіталу, зростанню продуктивності та економічного розвитку. Відповідно до теорії «розвитку», контроль над банками дає змогу державі забезпечувати акумулювання заощаджень в економіці та їх використання для фінансування проектів, які визначені державою як пріоритетні.

Другий підхід визначають як «політичну» теорію, підтверджуючи факт переважання державних банків у найменш розвинених країнах, виходить із того, що у цьому разі державні проекти витісняють приватні інвестиції, розподіл ресурсів політизується, а тому знижує економічну ефективність. Прихильники «політичної» теорії вважають, що державна власність у банках дає змогу уряду фінансувати неефективні економічні, але доцільні з політичного погляду проекти.

Сучасні вчені у своїх працях із даної проблематики здебільшого доводять правоту другого підходу, обґрунтовуючи негативний вплив державної власності у банківській системі на соціально-економічний розвиток країни.

Банки з державною участю за всіх спільних з іншими банківськими установами рис мають і певні особливості. Прийнято вважати, що діяльність банків із державною участю не відрізняється високим рівнем ефективності, а також характеризується значними невинуватими ризиками, неузгодженістю стратегії із загальнодержавними цілями та програмами. Також до переліку особливостей, які відрізняють банки з державною участю, можемо віднести кардинально відмінні від інших типів банків ціннісні орієнтири, зумовлені взаємозв'язком із державною економічною політикою.

У роботі виокремлено специфічні риси, які відрізняють банки з державною участю від інших типів фінансово-кредитних установ:

– наявність унікальних функцій та завдань – банки з державною участю в економіці країни відіграють роль провідника економічної політики уряду, а саме сприяють: розвитку інноваційної економіки через зниження вартості джерел фінансування для пріоритетних галузей економіки; забезпеченню економічної безпеки

держави, зменшуючи вплив іноземного капіталу в банківській системі; підвищенню добробуту населення; активізації розвитку малого і середнього бізнесу, що зумовлено організацією взаємовигідного фінансового партнерства та надання кредитних ресурсів на пільгових умовах;

– соціальна спрямованість діяльності – банки з державною участю спільно реалізують державні соціальні проекти та програми, підвищують доступність банківських послуг для всіх верств населення на найбільш віддалених територіях. Вітчизняні банки з державною участю також є лідерами із залучення депозитів населення, а «Ощадбанк» має стовідсоткову державну гарантію вкладів населення;

– складність системи стратегічного управління у зв'язку з амбівалентністю поставлених перед банком цілей – банки з державною участю, з одного боку, мають спрямовувати всі зусилля на сприяння соціально-економічному розвитку країни (звідси й пільгові умови кредитування для державних підприємств), а з іншого – мають забезпечувати високоефективну діяльність, підвищуючи ринкову вартість банку (зважаючи на значні державні вливання капіталу та відповідальність перед суспільством);

– безпосередній активний державний вплив на стратегію діяльності досліджуваних банків – стратегічні напрями діяльності банків із державною участю та терміни їх реалізації погоджуються з органами державної влади;

– посилений зовнішній контроль із боку державних органів влади. На прикладі України можемо зазначити, що банки з державною участю контролюються як Національним банком, так і Міністерством фінансів (державний власник капіталу).

Наступним етапом нашого дослідження є окреслення специфіки цілей функціонування

банків із державною участю. Перш за все зазначимо, що вчені пов'язують мету функціонування банків загалом із максимізацією прибутку та вартості банку (табл. 1).

У країнах колишнього СРСР дуже популярним є спрямування діяльності банків саме на максимізацію прибутків. Однак, на нашу думку, максимізація прибутків орієнтована на короткострокову перспективу та не дає змоги визначити, впродовж якого періоду зберігатимуться конкурентні переваги банку.

Щодо розвинених країн світу, то цілі діяльності їхніх банків усе частіше орієнтуються на максимізацію ринкової вартості фінансово-кредитної установи. Зауважимо, що додержання такої мети діяльності банку враховує потенціал зростання організації та, звичайно, береться до уваги й величина чистого прибутку. Крім того, орієнтація на максимізацію ринкової вартості банку не суперечить інтересам усіх зацікавлених сторін, як акціонерів, так і партнерів, кредиторів, клієнтів та співробітників. Тож дана мета функціонування банків, на нашу думку, є більш виправданою в сучасних умовах, а особливо для банків із державною участю.

Для банків із державною участю прибуток не виступає самоціллю діяльності – даний показник приймається до уваги у взаємозв'язку з іншими. На наше переконання, під час визначення цілей банківського бізнесу для банків із державною участю основну роль відіграє не прибуток, а саме майбутня максимізація вартості банку з урахуванням державних орієнтирів їхньої діяльності та соціальна спрямованість.

Банки з державною участю мають підвищену соціальну відповідальність перед суспільством. До ознак соціальної спрямованості діяльності банків із державною участю можемо віднести:

Таблиця 1

Порівняльна характеристика цілей банківського бізнесу, пов'язаних із максимізацією прибутку та вартості банку

Мета діяльності	Переваги	Недоліки
Максимізація прибутку банку (балансова / бухгалтерська модель управління банком)	Легкість розрахунку прибутку. Доступність визначення взаємозв'язку між фінансовими рішеннями та прибутком.	Акцент на короткострокових результатах. Ігнорування ризиків та невизначеності. Вимагає невідкладних інвестицій. Не розмежовує надходження прибутків у часі.
Максимізація вартості банку (економічна / ринкова модель управління банком)	Акцент на довгострокових результатах. Ураховує ризики та невизначеність. Відображає розподіл надходження прибутків у часі. Враховує прибуток акціонерів.	Не враховує певного взаємозв'язку між фінансовими рішеннями та біржовим курсом акцій. Може призвести до ускладнень та руйнування планів з управління.

Джерело: складено за [5]

– прозорість діяльності, що передбачає загальнодоступність звітності для користування широкого кола споживачів; формування соціального звіту відповідно до стандартів звітності;

– розгалужена система корпоративного управління та контролю – організація системи корпоративного управління відповідно до принципів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та дотримання світових стандартів корпоративного управління;

– розвинена організація роботи з персоналом – передбачає як корпоративну культуру, до якої залучені всі працівники банківської установи, так і забезпечення захисту прав працівників на гідні умови праці та справедливую винагороду;

– активна благодійна діяльність у різних напрямках (підтримка малозабезпечених верств населення, тяжкохворих осіб, програми соціального партнерства та фінансової грамотності тощо);

– дотримання принципів бізнес-етики – надання банківських послуг для клієнтів банківської установи на найвищому рівні якості, налагодження добросовісних взаємовідносин із партнерами, працівниками та клієнтами, створення програм із пільгового обслуговування клієнтів – представників соціального підприємництва, а також представників пільгових категорій громадян.

Дали проаналізуємо базові показники діяльності вітчизняних банків із державною участю (табл. 2).

Із табл. 2 видно, що з усіх проаналізованих банків найбільший розмір статутного капіталу має «ПриватБанк» (206 059,74 млн. грн., що у 4,7 рази більше «Ощадбанку»); найкращий фінансовий результат має «Укресімбанк» (929,41 млн. грн., що на 33% більше, ніж прибуток «Укргазбанку»); найактивніше здійснювалося кредитування у 2017 р. в «Ощадбанку» (74 502 млн. грн., що є більшим за показник «Укресімбанку» на 9,3%); найвищий показник залучених депозитних ресурсів у «ПриватБан-

ку» (208 565,76 млн. грн., що перевищує обсяги депозитів «Ощадбанку» в 1,4 рази). Зауважимо, що в «Ощадбанку» з переходом на нову бізнес-модель починаючи з 2014 р. було скорочено частку кредитів державним підприємствам у кредитному портфелі банку із 40% до 31%, знижено питому вагу кредитування великого бізнесу на 8%, водночас підвищено обсяги кредитування роздрібного бізнесу до 8% та малого і середнього бізнесу до 5%.

Окрім того, найбільшу кількість відділень територіально розміщених усією територією України має саме «Ощадбанк» – 3 206 відділень, із них 600 – нового формату, які відповідають усім міжнародним стандартам надання банківських послуг. При цьому починаючи з 2014 р. було оптимізовано філіальну мережу «Ощадбанку» на 43% та закрито близько 2 300 неефективних, маловідвідуваних відділень, а середній обсяг залучення коштів на одне відділення зріс більше ніж у чотири рази та становить 27,7 млн. грн. Найбільш розширену мережу власних банкоматів має «ПриватБанк» – 7 105, що у 2,4 рази перевищує дані по «Ощадбанку».

На основі проведеного аналізу базових показників розвитку банків із державною участю в Україні можемо виділити сучасні виклики, що постають перед даними банками:

– значні обсяги проблемних кредитів у кредитному портфелі вітчизняних банків із державною участю (частка непрацюючих кредитів у банках із державною участю станом на 01 липня 2018 р. становить 59,1% (без урахування даних «ПриватБанку»), а в «ПриватБанку» – 84,6%) [6]. Дані тенденції є наслідком довготривалого кредитування малоприбуткових державних підприємств та великого корпоративного бізнесу політичної еліти країни та пов'язаних осіб (зокрема, у засобах масової інформації точаться дискусії щодо доцільності кредитування «Ощадбанком» концерну «Стирол», підприємства Activ Solar, аграрної компанії «Креатив»; «Укресім-

Таблиця 2

Базові показники діяльності банків із державною участю в Україні станом на 01.01.2018

Показник / Банк	Ощадбанк	ПриватБанк	Укресімбанк	Укргазбанк
Розмір статутного капіталу (млн. грн.)	43722,72	206059,74	38730,04	13318,56
Фінансовий результат (млн. грн.)	558,52	-22965,91	929,41	623,79
Обсяг виданих кредитів (млн. грн.)	74502,54	38117,63	67581,29	33621,91
Обсяг залучених депозитів (млн. грн.)	148302,25	208565,76	88584,21	60709,84
Кількість відділень	3206	2244	66	244
Кількість власних банкоматів	2869	7105	634	672

Джерело: складено автором на основі даних [6]

банком» – ЗАТ «Укрпідшипник», ПАТ «Автомобільна компанія «Богдан Моторс» тощо);

– недосконалість чинного законодавства щодо специфічних особливостей діяльності даних банків на фінансовому ринку [4, с. 338] стосовно відсутності чітко прописаного державного регулювання всіх питань діяльності банків із державною участю, а саме у разі їх банкрутства, тощо;

– низький рівень прибутковості таких банків із державною участю, як «Ощадбанк», «Укрексімбанк» та «Укргазбанк», та збитковість діяльності «ПриватБанку», що є одним із наслідків низької якості кредитного портфеля банку. Аналізуючи причини негативного фінансового результату банків із державною участю, відзначимо як одну з основних причин необхідність формування значних обсягів резервів під проблемні активи. У 2017 р. «Ощадбанком» було відраховано у резерви 1,4 млрд. грн. (за прибутку 558 млн. грн.), «Укрексімбанком» – 725 млн. грн. (за прибутку 1,4 млрд. грн.), «Укргазбанком» – 898 млн. грн. (за прибутку 524 млн. грн.), а «ПриватБанком» – 20,3 млрд. грн. (за збитку 22 млрд. грн.). Таким чином, порівнявши фінансовий результат діяльності та витрати на формування резервів банків із державною участю у 2017 р., можемо стверджувати, що витрати, понесені на формування резервів, є більшими, ніж отриманий ними фінансовий результат. Варто наголосити, що відрахування до страхових резервів зростають як у зв'язку зі збільшенням кредитування, так у зв'язку з підвищенням обсягів непрацюючих кредитів та погіршенням якості кредитного портфелю. Для вітчизняних банків із державною участю останніми роками притаманна саме друга причина, адже у зв'язку з проявами фінансово-економічної кризи, банкрутством багатьох позичальників із Криму та Донбасу, значною кількістю недобросовісних позичальників корпоративного бізнесу зростає кількість негативно класифікованих кредитів, що потребує окремого дослідження [7, с. 210];

– значна частка облігацій внутрішньої державної позики в активах банків із державною участю, що призводить до певного викривлення показників ліквідності. Впродовж тривалого періоду часу держава здійснювала докапіталізацію вітчизняних банків із державною участю переважно за допомогою використання облігацій внутрішньої державної позики. Так, упродовж періоду фінансової нестабільності 2008–2009 рр. на підтримку банків із держав-

ною участю було витрачено 3,7% ВВП країни, за 2010–2013 рр. – 1,5% ВВП, за 2014–2017 рр. – 8,7% ВВП, або 207 млрд. грн. (включно з докапіталізацією «ПриватБанку») [6];

– за умов політичної та економічної нестабільності в державі значний обсяг активів банків із державною участю сприяє неефективному використанню бюджетних коштів та розвитку корупції [4, с. 338].

Виокремимо можливі шляхи подальшого розвитку банків із державною участю в Україні: вирішення питання з проблемними кредитами в кредитному портфелі банків та організація роботи так, щоб не допустити їх накопичення у майбутньому; створення та активна робота незалежних наглядових рад, які здатні будуть протистояти поточним викликам мінливої політико-економічної ситуації в Україні; зменшення частки державної власності у банківській системі шляхом продажу частки капіталу в банках із державною участю стратегічному іноземному інвестору.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, проведене дослідження дає можливість визначити специфіку діяльності, яка відрізняє банки з державною участю з-поміж інших (виконання унікальних функцій та завдань, соціальна спрямованість діяльності, відокремлений підхід до окреслення цілей банківського бізнесу), а також розглянути перспективні напрями поліпшення їх функціонування в Україні, що в подальшому сприятиме підвищенню ефективності функціонування вітчизняної банківської системи загалом.

Бібліографічний список:

1. La Porta, Rafael, Florencio Lopez-De-Silanes, and Andrei Shleifer. 2002. Government Ownership of Banks. *The Journal of Finance*. 57. № 1. P. 265–301. DOI:10.1111/1540-6261.00422.
2. Пелих С., Анিকেєв М. Приватизація державних банків в умовах перехідної економіки. *Банковський вестник*. 2008. № 11. С. 28–35.
3. Вовчак О.Д. Особливості посткризового розвитку державних банків в Україні. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2013. № 2(17). С. 135–138.
4. Костогриз В.Г., Хуторна М.Е. Державні банки у системі забезпечення фінансової стабільності банківського сектору України. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2018. № 1(51). С. 335–341.

5. Неретина Е.А., Солдатова Е.В. Современные концепции эффективности деятельности коммерческого банка. Финансы и кредит. 2010. № 13 (397). С. 14–22.
6. Показники банківської системи України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=74208 (дата звернення: 01.12.2018).
7. Огородник В.В. Сучасні тенденції розвитку банків із державною участю в Україні. Держава та регіон. Серія «Економіка та підприємництво». 2018. № 4(103). С. 206–2012.

References:

1. La Porta, Rafael, Florencio Lopez-De-Silanes, and Andrei Shleifer (2002). Government Ownership of Banks. *The Journal of Finance* 57, no. 1: 265–301. Portico. doi:10.1111/1540-6261.00422.
2. Pelikh, S. & Anikeev, M. (2008). Privatizatsiia gosudarstvennykh bankov v usloviakh perekhodnoi ekonomiki [Privatization of state-owned banks in a transition economy]. *Bankovskii vestnik – Bankovskiy Vestnik*, 11, p. 28-35 [in Russian].
3. Vovchak, O.D. (2013). Osoblyvosti postkryzovoho rozvytku derzhavnykh bankiv v Ukraini [Features of post-crisis development of state-owned banks in Ukraine]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the University of Banking of the National Bank of Ukraine*, 2 (17), 135 – 138. [in Ukrainian].
4. Kostohryz, V. & Khutorna, M. (2018). Derzhavni banky u systemi zabezpechennia finansovoi stabilnosti bankivskoho sektoru Ukrainy [State Banks in the System of Securing Financial Stability of the Banking Sector of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific herald of Uzhgorod University*, № 1 (51), p. 335-341. [in Ukrainian].
5. Neretina, E. & Soldatova, E. (2010). Sovremennyye kontseptsii effektivnosti deyatelnosti kommercheskogo banka [Modern concepts of commercial bank efficiency]. *Finansy i kredit – Finance and credit*, 13 (397). p. 14-22. [in Russian].
6. Pokaznyky bankivskoi systemy Ukrainy [Indicators of the banking system of Ukraine]. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=74208.
7. Ohorodnyk, V. (2018) Suchasni tendentsii rozvytku bankiv z derzhavnoiu uchastiu v Ukraini [Current Trends in the State-Owned Banks Development in Ukraine]. *Naukovo-vyrobnychiy zhurnal «Derzhava ta rehion» (seriia «Ekonomika ta pidpriemnytstvo»)* – Scientific and Production Magazine "State and Region" (series «Economy and Entrepreneurship»), 4 (103). p. 206-2012. [in Ukrainian].

Ohorodnyk V. V.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economics and Management,
Institute of Banking Technologies and Business,
Banking University, Kyiv, Ukraine

THE STATE-OWNED BANKS SPECIFIC FEATURES IN UKRAINE

The article represents the specific features and challenges the state-owned banks are facing under the modern social and economic conditions in Ukraine. The purpose of the paper is to identify the specific features, which distinguish the state-owned bank from others and outline perspective issues aimed at improving their functioning. The following modern scientific methods of research serve as a methodological basis of the analysis: analysis and synthesis, induction and deduction, comparison, systematization and generalization.

The research analyses the existing scientific approaches, which study the state property effectiveness in the banking system, i.e. the theory of “development” and the “political” theory, which have a different vision of the state-owned banks’ contents and efficiency. In addition, the paper highlights the features which differ the state-owned banks from among other ones: the existence of unique functions and tasks; special attention to social activities; the complex system of the strategic management due to the ambivalence of the bank goals; direct active state influence on the strategy of the bank activities; additional external control from the state, etc.

Moreover, the article concentrates on the peculiarities of the state-owned bank social activities (transparency of its activities, the developed system of the corporate management, profound corporate work with the employees, advanced charity activities, adherence to the principles of business ethics) and

carries out the basic indicators analysis of the domestic state-owned banks activities (i.e. Oshchadbank, Ukreximbank, PrivatBank, and Ukrgasbank). In conclusion, the study reviews the existing challenges the state-owned banks in Ukraine are facing (one of which is a significant number of non-profit loans) and possible ways for their solution (the independent supervisory boards; selling of the bank's capital share to a strategic foreign investor).

УДК 336:339.13.053.1

Шумська С.С.

кандидат економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Інституту економіки та прогнозування
Національної академії наук України

МОНІТОРИНГ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ДИСБАЛАНСІВ ЗА ІНДИКАТОРАМИ ФІНАНСОВОЇ СФЕРИ: ЄВРОПЕЙСЬКІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті представлено структуру та принципи побудови європейської процедури визначення макроекономічних дисбалансів (Macroeconomic Imbalance Procedure, MIP). Наведено оцінки впровадження MIP у країнах ЄС, показано сильні її сторони та виклики, з якими стикаються експерти на практиці. Згідно з європейською методологією визначення дисбалансів і побудови таблиці індикаторів (Scoreboard), які вказують на наявність зовнішніх та внутрішніх дисбалансів у країні, проведено детальний аналіз основних показників, що визначають наявність дисбалансів у фінансовій сфері України на часовому проміжку 2000–2017 рр., який, зокрема, підтвердив, що остання криза 2014–2015 рр., серед іншого, була спровокована нагромадженням серйозних проблем у фінансовій сфері. Дослідження підтвердило можливість та доцільність упровадження в українську практику моніторингу показників, на основі яких можна виявити дисбаланси у фінансовій сфері та попередити загрози розгортання кризи.

Ключові слова: процедура визначення макроекономічних дисбалансів, таблиця індикаторів дисбалансів, система раннього попередження кризи.

В статье представлены структура и принципы построения европейской процедуры определения макроэкономических дисбалансов (Macroeconomic Imbalance Procedure, MIP). Приведены оценки внедрения MIP в странах ЕС, показаны сильные ее стороны и вызовы, с которыми сталкиваются эксперты на практике. Согласно европейской методологии определения дисбалансов и построения таблицы индикаторов (Scoreboard), указывающих на наличие внешних и внутренних дисбалансов в стране, проведен детальный анализ основных показателей, определяющих наличие дисбалансов в финансовой сфере Украины на временном промежутке 2000–2017 гг., который, в частности, подтвердил, что последний кризис 2014–2015 гг., среди прочего, был спровоцирован накоплением серьезных проблем в финансовой сфере. Исследование подтвердило возможность и целесообразность внедрения в украинскую практику мониторинга показателей, на основе которых можно выявить дисбалансы в финансовой сфере и предупредить угрозы развертывания кризиса.

Ключевые слова: процедура определения макроэкономических дисбалансов, таблица индикаторов дисбалансов, система раннего предупреждения кризиса.

The article presents the structure and principles for constructing a European procedure for determining macroeconomic imbalances (Macroeconomic Imbalance Procedure, MIP). Estimates of the implementation of MIP in the EU are given, its strengths and challenges that experts face in practice are shown. According to the European methodology for identifying imbalances and building

a table of indicators (Scoreboard) indicating the presence of external and internal imbalances in the country, a detailed analysis of the main indicators that determine the presence of imbalances in the financial sphere of Ukraine in the time interval of 2000–2017, which, in particular, confirmed that the crisis of 2014–2015, among other factors, was provoked by the accumulation of serious problems in the financial sphere. The study confirmed the possibility and feasibility of introducing indicators into Ukrainian practice, on the basis of which it is possible to identify financial imbalances and prevent the threat of a crisis to unfold.

Keywords: *macroeconomic Imbalance Procedure, Scoreboard, Early Warning System of Crisis.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Масштабність останньої глобальної кризи та періодична турбулентність національних фінансових ринків поставили перед світовою спільнотою важливе завдання з переосмислення актуальних підходів до оцінки й управління ризиками на мікро-, макро- та глобальному рівнях. Країни з розвинутою економікою зробили низку успішних кроків на шляху розроблення й обґрунтування більш досконалих та універсальних систем запобігання і протидії кризовим явищам. Для країн із ринком, що розвивається, потенційним джерелом більш глибокого розуміння сутності актуальних кризових і посткризових економічних процесів і, відповідно, підставою для розроблення своїх національних систем попередження кризи став досвід економічного регулювання у країнах, що досягли успіху фінансової стабілізації. Для України наслідки від останніх трьох криз були дуже болючими, і це робить проблему визначення причин виникнення дисбалансів, які призводять до загострення кризових явищ, дуже актуальною. Більше того, вона привертає увагу до питання, що вже давно стоїть на порядку денному – створення національної системи моніторингу з розпізнавання кризи. Серед удалих прикладів, що заслуговують на вивчення, оскільки виявився дієвим на практиці, – європейський механізм своєчасного розпізнавання серйозних дисбалансів, які потребують уживання превентивних та коригуючих заходів для попередження кризи [1–3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Детальний аналіз проблем побудови системи індикаторів – передвісників фінансової нестабільності показав, що, незважаючи на достатньо високу працездатність таких систем у світовій практиці, більшість із них передбачає не більше половини кризових епізодів. Це, однак, не стримує зусиль наукової спільноти щодо розроблення наукового підходу до оцінки економічних ризиків, оскільки він дає

можливість значно знизити ймовірність утрат від економічних криз [4–9].

Вивчення міжнародного досвіду побудови системи індикаторів попередження кризи наглядно продемонструвало обмеженість використання тільки одного методу оцінки фінансової нестабільності. Для отримання більш повної картини у фінансовому секторі країни необхідно комплексне використання якісного та сигнального методів, що базуються як на офіційній статистиці, так і на експертних оцінках фахівців. Якісний метод дає можливість обґрунтувати та вибрати перелік ефективних індикаторів – передвісників кризи [10], сигнальний – розрахувати порогові значення індикаторів [11].

В Україні вже зроблено перші кроки з розроблення моніторингових систем попередження кризи, однак вони робляться не на державному, а переважно на рівні наукових установ та дослідницьких центрів [12–15]. Системно завдання ще не вирішено, оскільки залишається значна кількість дискусійних питань на вирішення яких, зокрема у країнах ЄС, пішло багато років. Саме тому вивчення європейського досвіду з розроблення та постійного вдосконалення механізму виявлення дисбалансів є дуже цінним для України. Серед невирішених раніше залишаються питання: відповідності для української практики європейської методики визначення дисбалансів; переліку виділених індикаторів, зокрема у фінансовій сфері, а також граничних меж, перетин яких свідчить про загрозу кризових явищ.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою дослідження є виокремлення ключових етапів та особливостей розроблення європейської системи виявлення дисбалансів у контексті застосування її ефективної практики в Україні, а також оцінка нагромаджених дисбалансів на прикладі аналізу індикаторів фінансової сфери, розрахованих за європейського методологією.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Затяжний характер дисбалансів

на національному рівні та їх періодичне загострення на глобальному викликають стурбованість світової громади, що актуалізувало необхідність прийняття заходів щодо реформування системи управління економікою. Важливим складником у структурі європейського економічного управління стала *Macroeconomic Imbalance Procedure (MIP)* – Процедура (порядок) визначення макроекономічних дисбалансів, що являє собою механізм спостереження (моніторингу), який спрямовано на виявлення потенційних ризиків на ранній стадії, щоб запобігти появі негативних макроекономічних дисбалансів і відкоригувати вже сформовані [1–3].

MIP як частина економічного управління має три складника:

– *механізм оповіщення*, який полегшує раннє виявлення та моніторинг дисбалансів на основі якісного економічного аналізу та фінансових оцінок;

– *таблиця індикаторів*, яка являє собою набір показників та індикативних порогових значень, що використовуються на першому етапі виявлення зовнішніх та внутрішніх дисбалансів і які диференційовані для країн Єврозони та країн, що не входять до неї;

– *поглиблений огляд*, метою якого є визначення чи виділення на етапі раннього попередження, чи є потенціальні дисбаланси доброякісними або проблемними (надмірними) [1].

Варто підкреслити, що дискусії, які ведуться щодо *MIP*, відкривають як недоліки, так і переваги нового механізму. Вони стосуються і самого порядку, і вибору індикаторів. Наприклад, у дослідженні Данієли Бобевої, крім підтвердження корисності для країн – кандидатів у члени ЄС використання *MIP* як інструменту раннього попередження й еталонного тестування економічної політики (що було перевірено на статистичних даних Албанії, Боснії та Герцеговини, Македонії, Чорногорії та Сербії), зроблено також висновок про те, що новий механізм не враховує специфіку країн наздоганяючого розвитку і це може ввести в оману як ринки, так і політиків [16].

Основні фінансові індикатори виявлення макроекономічних дисбалансів в європейській практиці. Перелік показників, які вибрано для *Scoreboard* (таблиці/панелі індикаторів), було сформовано з огляду на чотири **принципи**:

по-перше, *вибір показників фокусується на найбільш актуальних аспектах макроекономічних диспропорцій і втратах конкуренто-*

спроможності (з особливим акцентом на забезпечення нормального функціонування євро);

по-друге, *показники та порогові значення в таблиці вибираються так, щоб забезпечити надійні сигнали стосовно потенційних дисбалансів і втрат конкурентоспроможності вже на ранній стадії їх виникнення;*

по-третє, *таблиця відіграє важливу роль комунікації, зв'язку.* Із цією метою таблиця включає обмежену кількість показників, їх вибір та перетворення мають бути максимально простими і легко відтворюватися третіми особами, а статистичні дані бути доступними;

по-четверте, *індикатори мають бути побудовані на даних високої статистичної якості і забезпечувати співставність для різних країн* [1; 2].

У результаті таблицю індикаторів (*MIP Scoreboard*) формують показники, що відображають зовнішні дисбаланси, позиції конкурентоспроможності та внутрішні дисбаланси. Така комбінація індикаторів (та формат їх розрахунків) здатна відображати як короткострокове швидке погіршення ситуації так і поступове нагромадження диспропорцій у довгостроковій перспективі [2].

У європейській документації, що описує процедуру оцінки дисбалансів, часто наголошується, що показники, включені у таблицю (*MIP Scoreboard*), не слугують політичним цілям і не є політичними інструментами, їх не варто сприймати чисто механічно, а слід ураховувати й додаткову інформацію, щоб зробити висновки у широкому економічному контексті. Встановлення індикативних порогових меж не є дуже строгим, воно спрямоване на те, щоб уникнути значної кількості хибних тривог, однак і виявити проблеми, щойно вони виникнуть (табл. 1). Визначення порогових значень проводилося європейськими експертами на основі аналізу верхніх та нижніх кuartилів розподілу значень показників та на детальному аналізі результатів існуючих емпіричних досліджень.

Пороговими межами змін фінансових індикаторів в європейській практиці¹ прийняті такі:

- чистої інвестиційної позиції: -35%;
- кредиту приватному сектору: +14%;
- боргу приватного сектору: 133%;
- боргу сектору загального державного управління: 60%;
- сукупних зобов'язань фінансового сектору: 16,5% [2; 3].

Індикатори фінансової сфери для визначення дисбалансів та формули їх розрахунків

Індикатори	Формули для трансформації даних
Чиста інвестиційна позиція, % до ВВП	$\frac{NIIP_t}{GDP_t} * 100$
NET INTERNATIONAL INVESTMENT POSITION, as % of GDP	
Кредит приватному сектору, річний приріст у % до ВВП	$\frac{PSCF_t - PSCF_{t-1}}{GDP_t} * 100$
PRIVATE SECTOR CREDIT FLOW, as % of GDP	
Борг приватного сектору, % до ВВП	$\frac{PSD_t}{GDP_t} * 100$
PRIVATE SECTOR DEBT, as % of GDP	
Борг сектору загального державного управління, % до ВВП	$\frac{GGD_t}{GDP_t} * 100$
GENERAL GOVERNMENT DEBT, as % of GDP	
Сукупні зобов'язання сектору фінансових корпорацій, змiна за рік, %	$\frac{FSL_t}{FSL_{t-1}} * 100 - 100$
TOTAL FINANCIAL SECTOR LIABILITIES, non-consolidated, % year-on-year change	

Джерело: складено за [2, с. 27]

Порогові значення індикаторів у процесі європейської процедури визначення дисбалансів не є усталеними, вони змінювалися в результаті практики [17–19]. Так, наприклад, більш жорсткими стали сучасні вимоги для зростання показників: *кредиту приватному сектору* – межі знижено із 15 до 14 (% річного приросту до ВВП) та *боргу приватного сектору* – межі знижено із 160 до 133 (% до ВВП).

Аналіз динаміки індикаторів для виявлення нагромаджених дисбалансів та тестування загроз у фінансовій сфері України. На основі офіційних даних НБУ, Міністерства фінансів, Державної служби статистики України за європейською методологією визначення основних індикаторів таблиці дисбалансів (*MIP Scoreboard*) були розраховані основні та допоміжні індикатори, що характеризують стан фінансової сфери України, окремі з них представлені в табл. 2.

У таблиці затемненням виділені значення індикаторів, які перевищили відповідні порогові значення, а отже, вони можуть свідчити про наявність дисбалансів у фінансовій сфері України. Так, зокрема, показник *чистої інвестиційної позиції* впродовж 2000–2017 рр. чотири рази виходив за граничні межі (-35% від ВВП), що за

європейською практикою означає наявність ситуації, яка характеризує **зовнішні дисбаланси** країни. Простий тест на прояв загрози формування дисбалансу в 2018 р. – прогноз індикатора за лінійним та поліноміальним трендами – не підтверджує перетину ним лінії граничного значення у -35% (рис. 1).

Про **внутрішні дисбаланси**, згідно з результатами, наведеними у таблиці дисбалансів (*MIP Scoreboard*), сигналізували такі показники:

- *кредит приватному сектору* економіки, який практично на всьому часовому проміжку 2005–2017 рр. перевищував порогові значення у 14%, (лише впродовж трьох років – 2009, 2010 та 2015 – значення були значно нижчими за поріг);
- *валовий державний борг* на проміжку 2005–2017 рр. чотири роки поспіль виходив за межу у 60% (із 2014 по 2017 р.);
- *сукупні зобов'язання сектору фінансових корпорацій* на оціненому часовому проміжку 2009–2017 рр. лише один раз, у 2015 р., перевищив граничне значення у 16,5%.

Серед основних 14 індикаторів у таблиці дисбалансів (*MIP Scoreboard*) в європейській практиці аналізується також індикатор «*борг приватного сектору*», що оцінюється у відсотках ВВП та характеризує внутрішні та зовніш-

¹ Пороговими межами змін інших індикаторів *MIP Scoreboard* прийнято такі: сальдо рахунку поточних операцій: -4/+6%; реального ефективного обмінного курсу (REER): ±5% (та ±11% для країн, що не входять до зони євро); ринкової частки експорту країни: -6%; індексу номінальної вартості одиниці праці (ULC): +9% (та +12% для країн, що не входять до зони євро); реального індексу цін житлової нерухомості: +6%; рівень безробіття: +10%.

ні боргові зобов'язання сектору нефінансових корпорацій, сектору домашніх господарств (СДГ) та сектору некомерційних організацій, що обслуговують СДГ. В українській статистиці даний показник безпосередньо у прямому доступі не представлений. Як правило, аналізується інформація щодо зовнішнього боргу країни з виділенням окремих секторів (на основі яких можна оцінити борг приватного сектору),

що розраховується фахівцями НБУ і представлена на офіційному сайті банку (табл. 3). Якщо проаналізувати динаміку зростання показника впродовж останніх десяти років, то можна буде відзначити його відносне збільшення відносно ВВП країни з 24,2% до 56,1%. Той факт, що борг приватного сектору впродовж трьох останніх років становить більше ніж половину сукупного зовнішнього боргу України, закладає додаткові

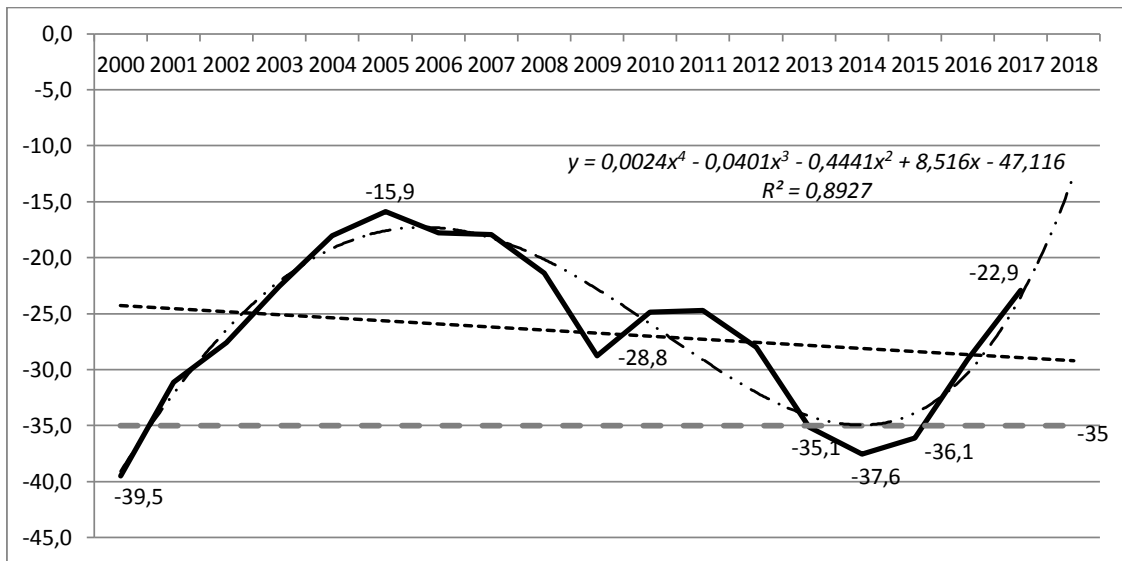

Рис. 1. Динаміка індексу чистої інвестиційної позиції у 2000–2017 рр. та його прогнози за лінійним і поліноміальним трендами на 2018 р., % ВВП

Джерело: розраховано за даними НБУ

Таблиця 2

Окремі індикатори таблиці дисбалансів для України

Індикатор	Чиста міжнародна інвестиційна позиція	Кредит приватному сектору	Валовий державний борг	Борг приватного сектору	Сукупні зобов'язання сектору фінансових корпорацій
Формат представлення	% ВВП	приріст за рік у % ВВП	% ВВП	% ВВП	% зміна до поп. року
Умовні позначення	<i>NIIP</i>	<i>PSCF</i>	<i>GGD</i>	<i>PSD</i>	<i>FSL</i>
Порогові значення	35	14	60	133	16,5
2005	-15,9	60,5	17,1		
2006	-17,8	90,1	14,3		
2007	-18,0	119,9	11,8		
2008	-21,4	161,2	19,1	105,2	
2009	-28,8	-17,0	31,8	122,9	2,8
2010	-24,8	5,0	38,6	111,3	11,4
2011	-24,7	39,1	35,1	104,5	10,5
2012	-28,0	8,9	35,4	106,6	4,3
2013	-35,1	48,5	38,4	112,5	13,6
2014	-37,6	78,4	69,4	123,9	11,0
2015	-36,1	-30,2	79,1	121,6	17,7
2016	-29,1	24,6	80,9	110,6	10,2
2017	-22,9	16,5	71,8	92,6	2,7

Джерело: розрахунки автора за даними НБУ та Мінфіну

Таблиця 3
Індикатори зовнішнього боргу
приватного сектору економіки
та валовий борг України, % ВВП

Період	Індикатор	Зовнішній борг приватного сектору	Валовий зовнішній борг України
2008		24,2	54,1
2009		39,9	85,1
2010		40,2	83,1
2011		40,0	74,5
2012		44,3	73,7
2013		46,1	74,6
2014		53,5	93,9
2015		68,3	129,3
2016		65,1	120,5
2017		56,1	102,9

Джерело: складено за даними НБУ

ризика для боргової політики держави в частині тиску від збільшення масштабів проблеми.

У табл. 3 представлено динаміку зростання валового зовнішнього боргу країни, який хоча і не відноситься до основних 14 індикаторів дисбалансів згідно з європейською методологією розрахунків таблиці (MIP Scoreboard), однак, оскільки він відображає серйозні ризики для України з погляду посилення зовнішньої залежності країни і формування дисбалансів, що є загрозою для фінансової стабільності (зокрема,

у 2015–2017 рр. перевищував ВВП країни), то цей показник в українській практиці варто внести до переліку допоміжних індикаторів.

Слід зазначити, що в європейській практиці у процесі визначення дисбалансів, окрім основних індикаторів, використовується *додатково 28 допоміжних індикаторів* та багато іншої інформації, яка допомагає уточнити ситуацію для виявлення загрози формування дисбалансів. Такий підхід для України є корисним, зокрема під час аналізу динаміки індикатора «*кредит приватному сектору*» економіки, оскільки важливо зрозуміти, які «сигнали» подає вихід показника (у вимірі річного потоку у % до ВВП) за пороговий рівень у 14% (табл. 3).

Якщо у розгляд додатково включити, крім показника *запасу у номінальному вимірі*, який збільшився з 19 371 млн. грн. станом на кінець 2000 р. до 100 4200 млн. грн. у 2017 р., також показник, що характеризує швидкість *змін у реальному вимірі* – % зміну реального² показника наданих кредитів приватному сектору (рис. 2), який за останні роки має переважно від’ємні значення, то стане зрозумілим, що ризики нестабільності несуть не обсяги наданих за рік кредитів (які відносно ВВП після 2008 р. значно зменшилися), а їх якість, структура і напрям використання. Для України серйозною проблемою в контексті виявлення дисбалансів у про-

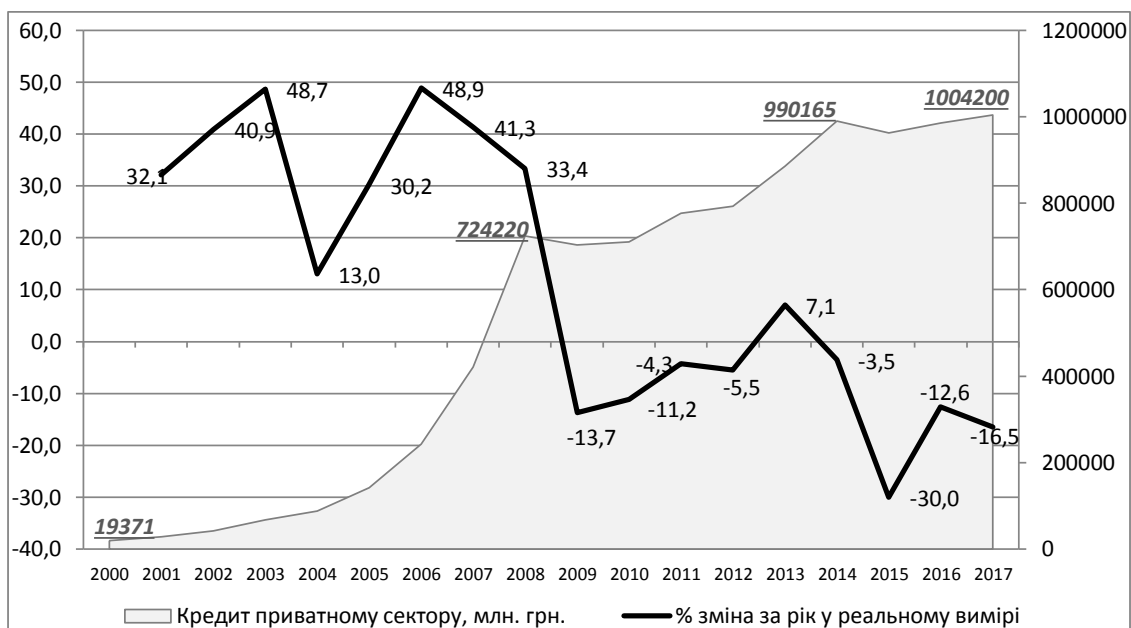

Рис. 2. Динаміка показника кредиту приватному сектору в номінальному та реальному вимірах у 2000–2017 рр.

Джерело: складено за даними НБУ та Держстату

² Розраховано з використанням дефлятора ВВП.

цесі кредитування є високий рівень співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів – у четвертому кварталі 2017 р. показник становив 54,54%, за результатами третього кварталу 2018 р. – 54,31%.

Європейські фахівці в процесі уточнення, чи несе загрозу нестабільності волатильність індикатора кредиту приватному сектору, аналізують його динаміку разом із показниками боргу приватного сектору та індикаторами, що описують стан фінансового сектору. У цьому контексті поведінка індикатора «сукупні зобов'язання сектору фінансових корпорацій» упродовж 2008–2017 рр. практично не додавала хвилювання у частині загроз, лише у 2015 р. його значення перевищило поріг у 16,5% (зміна за рік). Прогноз індикатора за поліноміальним трендом на 2018 р. хоча й показує його зростання (рис. 3), однак темпи змін за рік будуть значно нижчими граничної межі.

Із погляду майбутніх ризиків нестабільності більш проблемною зоною є не темп зміни зобов'язань, а дисбаланс у структурі сектору фінансових корпорацій: лівова частка впродовж 2008–2017 рр. активів (86%) та пасивів (88–86%) належить депозитним корпораціям, а отже, і частка інших фінансових корпорацій (страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування (інвестиційних фондів) та інших фінансових посередників) є стабільно низькою. Це свідчить як про низький рівень розвитку фінансового сектору в Україні у цілому, так і підкреслює значну

«відповідальність» депозитних установ за фінансову стабільність та ефективність підтримки стійких темпів економічного зростання.

У цілому на проміжку останніх п'яти років було два, 2014 та 2015 рр., коли *одночасно три із п'яти індикаторів*, що описують ситуацію у фінансовій сфері, просигналізували про наявність дисбалансів (табл. 3), що може трактуватися як період «кризи», і від'ємна динаміка реального ВВП це підтверджує (-6,6 та -9,8%, відповідно). В інші роки також були сигнали про дисбаланси у фінансовій сфері, отже, включивши у розгляд усі 14 індикаторів, можна дати комплексну характеристику ситуації в економіці України, яка була в попередніх роках, і взяти інформацію за основу як під час передбачення можливих кризових загострень у майбутньому, так і розроблення необхідних заходів економічної політики, спрямованих на зменшення нестабільності.

Європейська практика застосування таблиці дисбалансів: оцінка впровадження MIP Scoreboard. Варто відзначити, що індикатори, які характеризують фінансові дисбаланси, дуже часто в європейській практиці «порушують» граничні межі [17–19]. На рис. 4 наведено кількість країн ЄС, що в таблиці дисбалансів, за даними звітів (*The alert mechanism report, AMR*), у 2014–2016 рр. мали перевищення порогових значень основних індикаторів. Найчастіше в 2016 р. були порушені значення за показниками державного боргу (у 16 країнах) та чистої інвестиційної позиції (у 15 країнах), а те, що ці індикатори впродовж трьох поспіль років є лі-

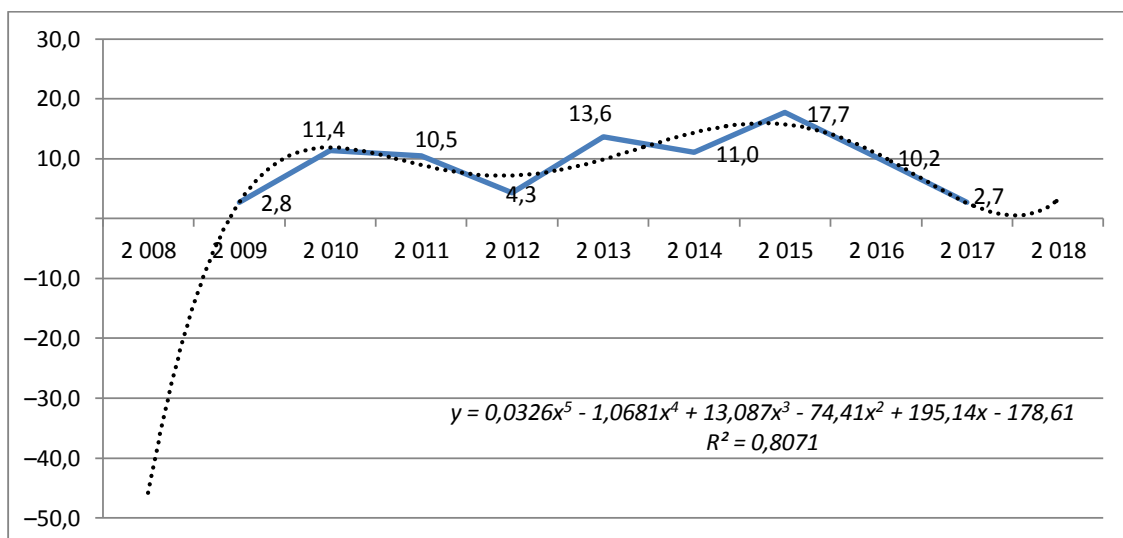

Рис. 3. Динаміка індикатора «сукупні зобов'язання сектору фінансових корпорацій» упродовж 2008–2017 рр. та прогноз за поліноміальним трендом на 2018 р., %, річна зміна
Джерело: розраховано за даними НБУ

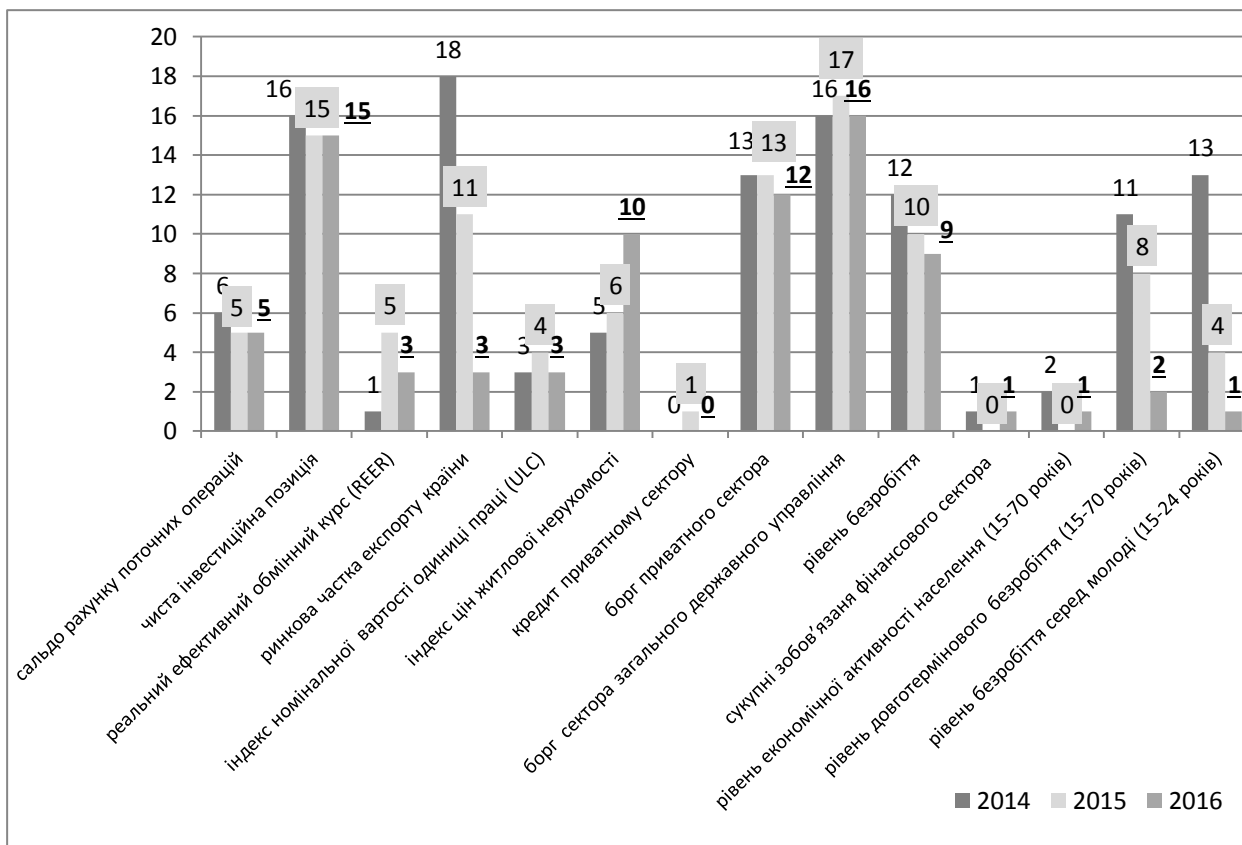

Рис. 4. Кількість країн ЄС, що перевищували граничні значення за індикаторами таблиці дисбалансів
Джерело: складено за [18; 19]

дерами, свідчить про стійкість проблем і довготривалість цих дисбалансів у країнах ЄС. Найменша кількість порушень граничних значень за три роки, а отже, і дисбалансів, відзначена у сфері кредитування приватного сектору.

Зважаючи на те, що складання таблиці дисбалансів і відповідних звітів (*The alert mechanism report, AMR*) є лише початком тривалої річної процедури визначення макроекономічного дисбалансу (*MIP*), то на даному етапі головним є відображення для держав-членів потенційних економічних дисбалансів, які потребують політичних заходів. У подальшому більш поглиблений аналіз для європейських країн сфокусований на визначенні та усуненні диспропорцій, які перешкоджають функціонуванню як самих економік держав-членів, так і економіки ЄС загалом, тобто можуть поставити під загрозу належне функціонування економічного та валютного союзу. Аналіз звітів за попередні роки та *AMR-2018* засвідчив, що країни мають як схожі, так і дуже різні проблеми у різних сферах [17–19].

У процесі вдосконалення на практиці процесу визначення макроекономічних дисбалансів

експертами було враховано багато проблем, які показали наявність слабких місць процедури, однак низка **викликів** усе ж залишається. Серед них фахівці часто називають: складність механізмів спостереження; велику кількість правових актів, які мають постійно відстежуватися; потребу в якісних судженнях для доповнення кількісного аналізу, який часто є суперечливим; необхідність забезпечення відповідальності та прозорості як на національному, так і наднаціональному рівнях [3; 19]. Ці виклики є актуальними й для України.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналіз показників, що характеризують економічний розвиток України та динаміка яких може свідчити про ймовірність розгортання кризи, показав, що побудова системи виявлення дисбалансів та раннього попередження криз для України в принципі можлива й є доцільною, оскільки зменшує часовий лаг між самою оцінкою ризиків та можливістю прийняття рішень. Розроблення власної національної системи виявлення дисбалансів, побудованій з урахуванням європейської практики, дає перевагу порівня-

но з використанням інформації, отриманої від аналогічних систем з інших країн, оскільки враховує особливості розвитку національної економіки та базується на показниках, реагуючих на «чутливі» для України проблеми. Подальші дослідження будуть зосереджені на розрахунках граничних меж змін індикаторів, які сигналізують про формування дисбалансів виходячи із динаміки змін не європейських, а українських показників.

Бібліографічний список:

1. Macroeconomic imbalance procedure. MIP Scoreboard. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/macroeconomic_imbalance_procedure/mip_scoreboard/index_en.htm.
2. Scoreboard for the Surveillance of Macroeconomic Imbalances. Occasional Papers № 92. European Commission. 2012. P. 28. URL: ec.europa.eu/economy_finance/publications.
3. The Macroeconomic Imbalance Procedure. Rationale, Process, Application: A Compendium. European Economy Institutional Paper 039. November 2016. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/ip039_en_2.pdf.
4. Frankel J.A., Rose A.K. Currency Crashes in Emerging Markets: Empirical Indicators. NBER Working Paper № 5437. Cambridge, Massachusetts, MIT Press. 1996.
5. Edison H. Do indicators of financial crises work? An evaluation of an early warning system. Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance. Discussion Paper. 2000. № 675.
6. Eichengreen B., Rose A. Staying afloat when the wind shifts: External factors and emerging-market banking crises. NBER Working paper. 1998. № 6370.
7. Kaminsky G., Reinhart C. The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems. American Economic Review. 1999. Vol. 89 (June). P. 473–500.
8. Aziz J., Caramazza F. and Salgado R. Currency crises: in search of common elements. IMF working paper. 2000. № 00/67.
9. Дробышевский С.М., Трунин П.В., Палий А.А., Кнобель А.Ю. Разработка методики построения и ежеквартального мониторинга индикаторов финансовой нестабильности на развивающихся рынках. М.: ИЭПП. 2006. С. 48.
10. Шумська С.С. Система індикаторів попередження кризи: міжнародний досвід та проблеми вибору для України. Фінанси України. 2010. № 6. С. 38–49.
11. Серпак І.І., Шумська С.С. Непараметричний метод сигнальних оцінок попередження кризи в Україні. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 12. С. 205–214.
12. Лук'яненко І.Г., В. Жук М., Неживенко О. В., Семко Р. Б., Серпак І.І. Діагностика фінансових криз: аналіз, методи, моделі. К.: НаУКМА. 2011. 198 с.
13. Лук'яненко І.Г. Оцінка ймовірності настання кризових явищ в фінансовому секторі України. Бізнес Інформ. 2011. № 5(2). С. 50–54.
14. Шумська С.С., Скрипниченко М.І. Інструментарій моніторингу та оцінки загроз стабільності економічного розвитку України. Економіка та прогнозування. 2010. № 2. С. 26–43.
15. Шумська С.С. Макроекономічні дисбаланси економічного розвитку: європейська практика та оцінка ситуації в Україні. Європейський вектор економічного розвитку. 2015. № 1(18). С. 211–226.
16. Bobeva D. The new EU Macroeconomic Imbalances procedure and its Relevance for the Candidate Countries. Journal of Central Banking Theory and Practice. 2013. № 1. P. 69–88.
17. Alert Mechanism Report 2015. COM 904 final of 28.11.2014. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/2015/amr2015_en.pdf.
18. European Semester: Alert Mechanism Report 2018. First published on 22 November 2017. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/2018-european-semester-alert-mechanism-report_bg.
19. Alert Mechanism Report 2018. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/16624/0/2018_AMR.pdf.

References:

1. Eurostat, Macroeconomic imbalance procedure, MIP Scoreboard (2016), available at: http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/macroeconomic_imbalance_procedure/mip_scoreboard/index_en.htm
2. Eurostat, (2012), “Scoreboard for the Surveillance of Macroeconomic Imbalances” European Commission Occasional Papers, no.92, p. 28, available at: ec.europa.eu/economy_finance/publications.
3. The Macroeconomic Imbalance Procedure (2016), “Rationale, Process, Application: A Compendium”, European Economy Institutional Paper, no. 039, available at: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/ip039_en_2.pdf
4. Frankel, J.A., Rose, A.K. (1996), “Currency Crashes in Emerging Markets: Empirical Indicators”. NBER Working Paper, no. 5437.
5. Edison, H. (2000), “Do indicators of financial crises work? An evaluation of an early warning system”, Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance, Discussion Paper, No. 675.
6. Eichengreen, B., Rose, A. (1998), “Staying afloat when the wind shifts: External factors and emerg-

- ing-market banking crises”, NBER Working paper, no. 6370.
7. Kaminsky, G., Reinhart, C. (1999), “The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems”, *American Economic Review*, Vol. 89, pp. 473-500.
 8. Aziz, J., Caramazza, F., and Salgado, R. (2000), “Currency crises: in search of common elements”, *IMF Working Paper*, no. 00/67.
 9. Drobyshevskij, S.M., Trunin, P.V., Palij, A.A., Knobel', A.Ju. (2006), *Razrabotka metodiki postroenija i ezhekvartal'nogo monitoringa indikatorov finansovoj nestabil'nosti na razvivajushihhsja rynkah [Development of a methodology for the construction and quarterly monitoring of financial instability indicators in emerging markets]*, IJePP, Moscow, p.48.
 10. Shumska, S.S. (2010), “The system of indicators for crisis prevention: international experience and choice issues for Ukraine”, *Finansy Ukrainy*, no. 6, pp. 38-49.
 11. Serpak, I.I., Shumska, S.S. (2010), “Neparametrychnyi metod syhnalnykh otsinok poperedzhenia kryzy v Ukraini”, *Aktualni problemy ekonomiky*, no.12, pp.205-214.
 12. Luk'janenko, I. G., Zhuk, V. M., Nezhivenko, O. V., Semko, R. B., Serpak, I. I. (2011), *Diagnostika finansovih kriz: analiz, metodi, modeli [Diagnostics of financial crises: analysis, methods, models]*, NaUKMA, Kyiv, Ukraine, 198 p.
 13. Luk'janenko, I.H. (2011), “Estimation of the probability of occurrence of crisis phenomena in the financial sector of Ukraine”, *Biznes Inform*, no. 5, pp. 50-54. № 5(2).
 14. Shumska, S.S., Skrypnychenko, M.I. (2010), “Instrumentarii monitorynhu ta otsinky zahroz stabilnosti ekonomichnoho rozvytku Ukrainy”, *Ekonomika ta prohnozuvanni*, no.2., pp. 26-43.
 15. Shumska, S.S. (2015), “Makroekonomichni dysbalansy ekonomichnoho rozvytku: yevropeiska praktyka ta otsinka sytuatsii v Ukraini”, *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*, no.1(18), pp. 211-226.
 16. Bobeva, D. (2013), “The new EU Macroeconomic Imbalances procedure and its Relevance for the Candidate Countries”, *Journal of Central Banking Theory and Practice*, no.1, pp. 69-88.
 17. Eurostat, *Macroeconomic Imbalance Procedure (2015), “Alert Mechanism Report 2015”*, 904 final of 28.11.2014, available at: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/2015/amr2015_en.pdf
 18. European Semester (2018), “Alert Mechanism Report 2018”, First published on 22 November 2017, available at: https://ec.europa.eu/info/publications/2018-european-semester-alert-mechanism-report_bg
 19. Eurostat, *Macroeconomic Imbalance Procedure (2018), “Alert Mechanism Report 2018”*, available at: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/16624/0/2018_AMR.pdf

Shumska S.S.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher,
Institute for Economics and Forecasting,
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

MONITORING OF MACROECONOMIC IMBALANCES ON INDICATORS OF THE FINANCIAL SPHERE: EUROPEAN LESSONS FOR UKRAINE

The main idea of this study was to test the possibility of using the European method of determining imbalances in Ukrainian practice; the compliance of the allocated financial indicators, as well as the boundaries, the intersection of which indicates the threat of crisis phenomena for Ukrainian realities. The purpose of the article is to identify the key stages and peculiarities of developing a European system for identifying imbalances in the context of applying its effective practice in Ukraine, as well as assessing the accumulated imbalances in the example of the analysis of financial sector indicators calculated according to the European methodology.

The article presents the structure and principles of the European macroeconomic imbalance procedure (MIP). The evaluation of MIP implementation in the EU countries is presented; its strengths and challenges faced by experts are shown in practice.

In the context of determining the role of financial factors in shaping external and internal imbalances that hinder the full realization of the potential of Ukraine's development, based on the use of conceptual approaches of the European Macroeconomic Imbalance Procedure (MIP), the dynamics of the 5 main indicators characterizing the situation in the domestic financial sector: net international investment position, private sector credit flow, private sector debt, general government debt, total financial sector liabilities. The results confirmed that the latest crisis of 2014–2015, among other factors, was provoked by the accumulation of serious financial problems. The process of identifying accumulated imbalances in 2000–2017 and testing threats in the financial sector of Ukraine in 2018 confirmed the effectiveness of the European approach, based on monitoring key indicators and building a Scoreboard, to identify possible risks in order to prevent crises.

The research confirmed the possibility and feasibility of introducing into Ukrainian practice indicators for monitoring, on the basis of which it is possible to identify imbalances in the financial sphere and prevent the threat of crisis deployment.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 336.225.3

Бортнік Н.В.

викладач кафедри фундаментальних і спеціальних дисциплін
Нововолинського навчально-наукового інституту
економіки та менеджменту
Тернопільського національного економічного університету

Афоніна А.-М.В.

магістрант
Нововолинського навчально-наукового інституту
економіки та менеджменту
Тернопільського національного економічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ (VALUE ADDED TAX)

В статье представлены подходы к возмещению НДС; показано учетный механизм и нормативно-правовое обеспечение возмещения данного обязательного платежа; проведен анализ объемов возмещения налога на добавленную стоимость; предложены пути совершенствования порядка возмещения НДС.

Ключевые слова: налог на добавленную стоимость, налоговый кредит, налоговое обязательство, учетный механизм, бюджетное возмещение налога на добавленную стоимость.

У статті представлено підходи до відшкодування ПДВ; показано обліковий механізм та нормативно-правове забезпечення відшкодування даного обов'язкового платежу; проведено аналіз обсягів відшкодування податку на додану вартість; запропоновано шляхи удосконалення порядку відшкодування ПДВ.

Ключові слова: податок на додану вартість, податковий кредит, податкове зобов'язання, обліковий механізм, бюджетне відшкодування податку на додану вартість.

The article presents approaches to VAT refunds; the accounting mechanism and normative legal provision of compensation for this obligatory payment are shown; analysis of the amounts of VAT refunds; ways to improve the VAT refund procedure are proposed.

Keywords: value added tax, tax credit, taxliability, accounting mechanism, budget reimbursement of value added tax.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Система оподаткування в Україні є основним державним важелем впливу на розвиток економіки держави і регіонів, функціонування суб'єктів підприємницької діяльності. Зокрема, велику роль у ній відіграє такий елемент, як відшкодування податку на додану

вартість. Нині навколо цієї економічної категорії точиться досить багато спорів.

Сучасний стан реалізації державної податкової політики потребує суттєвого оновлення інструментів здійснення останньої, вдосконалення в напрямі їх упорядкування, уніфікації процедур реалізації та забезпечення їх ефективності та прозорості. Відшкодування податку

на додану вартість (ПДВ) було та лишається найбільш проблемним у застосуванні на практиці інструментом справляння податків в Україні. Саме це й зумовило дослідження вибраного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Наукове вирішення проблеми відшкодування податку на додану вартість знайшло своє відображення у дослідженнях таких учених, як: А. Крисоватий, Т. Маршалок, В. Андрущенко, О. Василік, В. Волканов, В. Геєць, І. Луніна, В. Опарін, О. Резніченко, А. Соколовська, В. Суторміна, В. Федосов.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є детальний аналіз основних аспектів механізму відшкодування ПДВ.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У світовій практиці податок на додану вартість (ПДВ) уважається одним із найбільш ефективно працюючих податків, що стимулює національного виробника. Це непрямий бюджетоутворюючий податок. У другій половині ХХ ст. у розвинених країнах його вводили, щоб обмежити перевиробництво.

Вперше податок на додану вартість було запроваджено у Франції в 1954 р. Потім ПДВ набув великого поширення: спочатку в країнах Європи, а пізніше – у країнах Азії, Африки і Латинської Америки. Сьогодні податок на додану вартість стягується більше ніж у 130 країнах світу, а наявність ПДВ у податковій системі країни є однією з вимог членства країни в ЄС [2]. Його розмір різниться від 5% до 28%.

Наприклад, базова ставка ПДВ в Японії становить 5%, у Канаді – 7%, у Панамі – 5%, у Росії – 18%, в Україні – 20%.

Податок на додану вартість має високу ефективність із фіскального погляду. Широка база оподаткування, яка включає не лише товари, а й роботи і послуги, забезпечує надійність та стабільність надходжень до бюджету. Універсальні ставки полегшують як обчислення податку для його платників, так і контроль податкових органів (податковий облік) над правильністю та своєчасністю його сплати.

Виходячи з положень ст. 14 Податкового кодексу (далі – ПКУ), **бюджетне відшкодування** – це відшкодування від'ємного значення податку на додану вартість на підставі підтвердження правомірності сум бюджетного відшкодування податку

на додану вартість за результатами перевірки платника, у тому числі автоматичне бюджетне відшкодування у порядку та за критеріями, визначеними у розділі V цього Кодексу [3].

Порядок визначення суми податку, що підлягає сплаті до бюджету або відшкодуванню з бюджету, та строки розрахунків із бюджетом визначено ст. 200 ПКУ [1].

Щодо підходів до мінімізації бюджетного відшкодування ПДВ (reverse charge VAT), то один із них розроблено в Німеччині. Суть його полягає у тому, що ПДВ стягується у період поставок від його платників неплатникам і одразу передається до бюджету. Під час операцій між платниками ПДВ узагалі не нараховується, що дає змогу зупинити відмивання обігових коштів. Експортер не сплачує вихідний ПДВ під час закупівлі сировини й матеріалів та комплектуючих і, відповідно, не потребує відшкодування. Основними завданнями зареєстрованого платника є стягування ПДВ під час постачання незареєстрованим платникам і негайна передача його до бюджету. Непотрібними стають податковий кредит (вихідний ПДВ), податкова накладна, податковий вексель, а також податковий період, оскільки податкове зобов'язання (або його відсутність) визначатимуться і стягуватимуться під час кожної операції окремо, а не за результатами роботи за певний період.

Варто сказати, що цей підхід не позбавлений недоліків, а саме:

- звуження сфери застосування податку, як наслідок – зменшення надходжень до бюджету;
- за наявного дефіциту бюджету порушення методу оподаткування ПДВ (його відшкодування);
- порушення принципу справедливості оподаткування;
- ліквідація податкової звітності [5].

Сама процедура відшкодування ПДВ у теорії уявляється доволі простою та швидкою. Втім, у практичній діяльності є два величезних камені спотикання: підтвердження сум контролюючими органами до відшкодування та перерахунок Казначейством коштів на рахунок платника податків.

Заявити на бюджетне відшкодування (далі – БВ) мають право платники ПДВ, які відображають у рядку 19 податкової декларації з ПДВ за звітний період від'ємне значення. Його сума враховується спочатку у зменшенні податкового боргу з ПДВ (за наявності), який виник у попередніх звітних періодах, у тому числі розстрочені

ного або простроченого (ряд. 20.1 декларації), у частині, що не перевищує ліміту реєстрації, розрахованого згідно з п. 2001.3 ст. 2001 ПКУ, на дату подання декларації (службове поле ряд. 19.1 декларації).

Якщо податковий борг відсутній, від'ємне значення підлягає бюджетному відшкодуванню у сумі ПДВ, фактично сплаченій одержувачем товарів (послуг) у попередніх або поточному звітному періоді постачальникам або до бюджету, у частині, що не перевищує показник на дату подання декларації (ряд. 20.2 (20.2.1, 20.2.2) декларації), та/або переноситься до складу податкового кредиту наступного звітного періоду (ряд. 21 декларації).

Інформацію про показник можна одержати, направивши запит до системи електронного адміністрування ПДВ. У податковій декларації з ПДВ цей показник відображається у службовому полі рядка 19.1.

Платник ПДВ може вибрати напрям використання суми БВ:

– до повернення на поточний рахунок – для цього сума БВ указується повністю або частково в рядку 20.2.1 декларації;

– та/або в рахунок сплати грошових зобов'язань або погашення податкового боргу за іншими платежами в державний бюджет (тобто не тільки в рахунок погашення податкових зобов'язань із ПДВ), для цього сума БВ відображається в рядку 20.2.2 декларації.

Претендувати на бюджетне відшкодування може платник ПДВ, який відповідає одночасно таким критеріям (пп. 200.19.1-200.19.3 п. 200.19 ст. 200 ПКУ):

1) не перебуває в судових процедурах банкрутства;

2) включений до Єдиного державного реєстру (далі – ЄДР), при цьому до реєстру не внесено запис: про відсутність підтвердження відомостей про нього; про його відсутність за місцезнаходженням (місцем проживання); прийняття рішення про припинення діяльності юридичної особи, підприємницької діяльності фізичної особи; визнання повністю або частково недійсними статутних документів юридичної особи або змін до цих документів; припинення державної реєстрації юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи, якщо відсутні рішення або відомості, на підставі яких проводиться ця процедура;

3) має у власності необоротні активи, залишкова вартість яких на звітну дату за даними

податкового обліку втричі перевищує суму, заявлену до БВ, або одержав від банку фінансову гарантію на один рік, що діє зі дня подання заяви про повернення суми БВ, а також здійснює експортні поставки, питома вага яких за останні 12 послідовних звітних періодів становить не менше 40% загального обсягу поставок.

Дані про відповідність зазначеним критеріям відображаються в таблицях 1–3 додатка 4 до податкової декларації за звітний період, у якому платник ПДВ заявляє бюджетне відшкодування. Схему бюджетного відшкодування ПДВ, яка розпочала діяти з 01.02.2016, наведено на рис. 1.

Перевірка відповідності платника зазначеним критеріям здійснюється протягом 15 календарних днів (далі – к. д.), що настають за останнім днем подання декларації, за той звітний період, у якому заявлено БВ. Якщо платник не відповідає вищевказаним критеріям, тоді протягом 17 к. д. після закінчення строку подання декларації орган Державної фіскальної служби України (далі – ДФС) повинен направити йому рішення з детальним поясненням і розрахунками за критеріями, які, на думку контролюючого органу, не виконуються. Якщо протягом цих 17 к. д. рішення платнику не надіслане, тоді за замовчуванням вважається, що він відповідає встановленим критеріям і має право на БВ (п. 200.21 ст. 200 ПКУ).

Для одержання БВ платник ПДВ повинен подати разом із податковою декларацією з ПДВ за звітний період заяву за формою додатка 4 до декларації. Заяви про повернення БВ повинні автоматично вноситися до відповідного реєстру протягом операційного дня їх одержання в хронологічному порядку. Форми реєстрів і порядок їх ведення затверджуються Кабінетом Міністрів України, а самі реєстри розміщуються на сайті ДФС.

Як бачимо з наведеної схеми (рис. 1), платники ПДВ, які мають право на БВ і подали відповідну заяву, одержують його, тільки якщо за результатами камеральної перевірки орган ДФС погодить заявлену суму. Документальна перевірка проводиться у випадках, передбачених п. 200.11 ст. 200 ПКУ, а камеральна – протягом 30 к. д. після закінчення строку подання податкової декларації з ПДВ [4].

Досвід побудови податкової системи з початку існування України як незалежної держави свідчить про те, що податкове регулювання економічних відносин шляхом лише зміни ста-

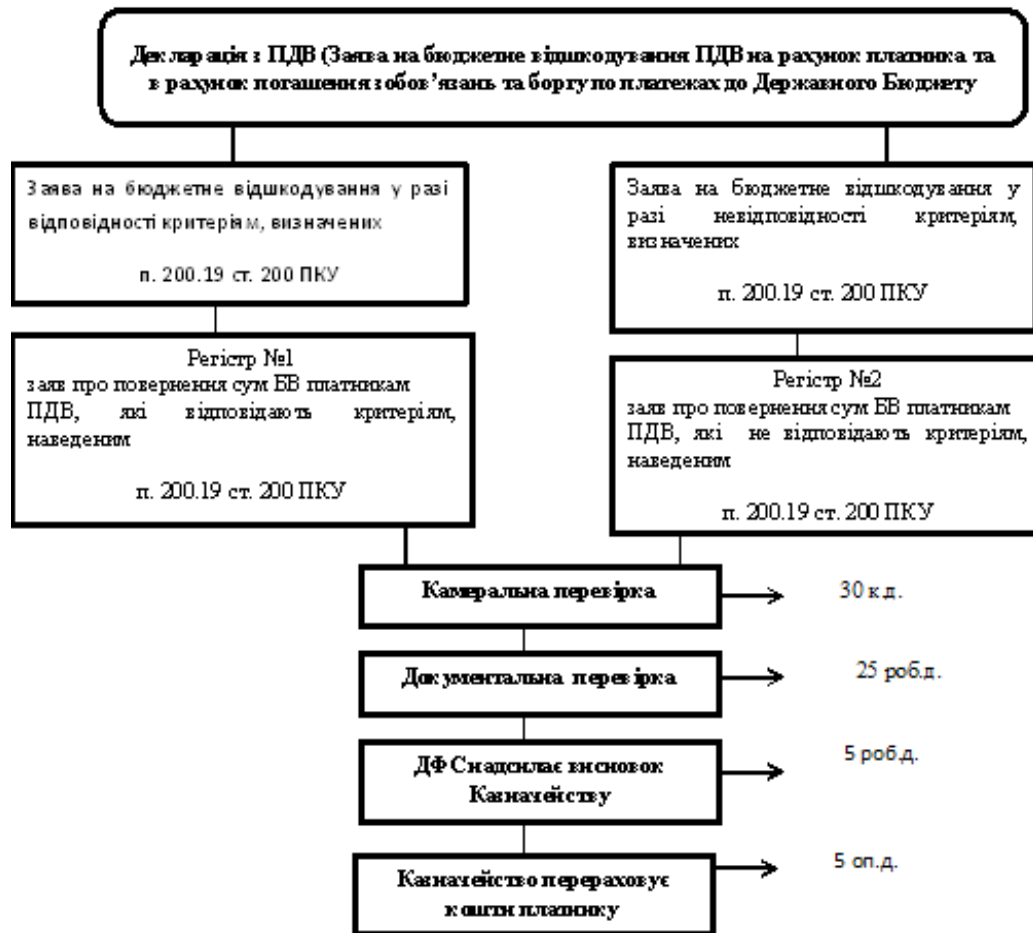

Рис. 1. Схема бюджетного відшкодування ПДВ

Джерело: складено авторами

вок оподаткування, запровадження нових податків, зборів і пільг для окремих платників не призводить до формування виваженої податкової системи.

Значною часткою успіху кожна держава завдячує системі адміністрування податків, через яку і втілюються реальні взаємини між державою та платниками. Саме тому зарубіжний досвід із багатьох напрямів може бути корисним для України.

Розглянемо деякі особливості адміністрування податків у розвинених країнах і найбільш поширені методологічні прийоми, які можливо в перспективі адаптувати до вітчизняних умов.

Цікавим для України є шведський досвід податкового адміністрування. Основну увагу, як і в більшості європейських країн, Швеція приділяє масово-роз'яснювальній та консультативній роботі. Податкове законодавство цієї скандинавської країни є також досить громіздким та складним. У середньому щотижня парламент приймає одну поправку до законодавчих актів

із питань оподаткування. У зв'язку із цим на податківців покладено обов'язок надання допомоги платникам. Консультативне спілкування з платниками здійснюється переважно через комп'ютерну мережу.

У Швеції застосовується єдина податкова декларація для всього підприємства. Вона складається з двох частин: одна призначена для ПДВ, інша – для прибуткового податку та соціальних внесків. Таке практичне запровадження принципу єдності податкової звітності в адмініструванні податків є дуже зручним як для платника, так і для податкової служби. Терміни подання декларацій залежать від категорії платника: малі підприємства звітують перед податківцями раз на рік, середні та великі – щомісяця.

Заслуговує на окрему увагу досить незвична (як для східноєвропейських країн) практика своєрідної «опіки» платника. Так, місцеві податкові відділи за місяць до настання терміну подання декларації зобов'язані надіслати її підприєм-

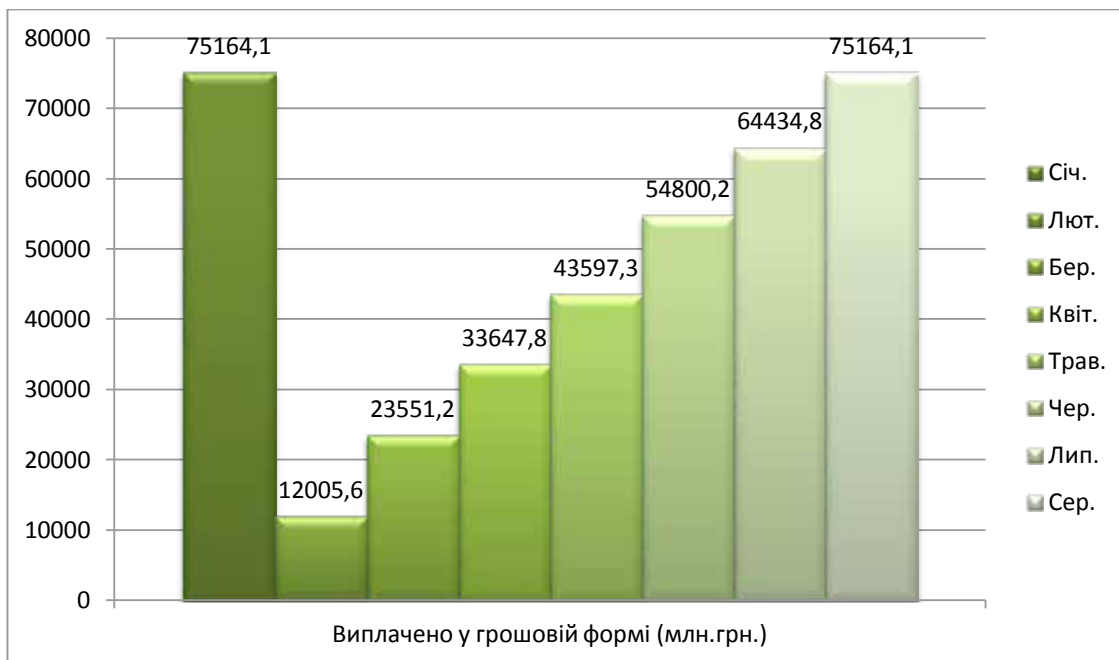

Рис. 2. Обсяги виплат відшкодування ПДВ

Джерело: складено авторами на основі даних ДФС

ству, нагадуючи платнику про його обов'язки. Причому за допомогою комп'ютера здійснюється досить суворий контроль своєчасності таких «нагадувань».

Податкові декларації у Швеції подаються переважно в електронному вигляді і надсилаються електронною поштою. При цьому вони скріплюються електронними печатками. Згідно із заявою підприємства, електронну печатку видає регіональне податкове управління, її встановлює особисто податковий службовець лише на один комп'ютер підприємства. Директор чи головний бухгалтер фірми отримує сертифікат, на підставі якого здійснює роботу з електронною печаткою.

Переказ усіх податків, що підлягають сплаті до бюджету, з 1998 р. здійснюється на окремий податковий рахунок, який надається кожному платникові. На підставі цього рахунку проводяться звірення надходжень та повернення податків [7].

Був проведений детальний аналіз обсягів відшкодування ПДВ із січня по серпень 2018 р. Розглянемо його результати [6].

Станом на 01.01.18 залишок сум відшкодування ПДВ становив 12 172,2 млн. грн.

Обсяги виплаченого відшкодування ПДВ показано на графіку. Дивлячись на нього, бачимо, що наявна тенденція до збільшення виплат.

Всього виплачено відшкодування за досліджуваних вісім місяців у сумі 382 365,1 млн. грн.

Питома вага обсягів виплат помісячно сягає таких показників: січень – 19,66%, лютий – 3,14%, березень – 6,16%, квітень – 8,8%, травень – 11,4%, червень – 14,33%, липень – 16,85%, серпень – 19,66% відповідно. Питома вага виплат була найнижчою у лютому.

Як видно з наведених даних, відшкодування ПДВ з Державного бюджету виплачено тільки на 1/3 від заявленої суми відшкодування станом на початок теперішнього бюджетного періоду. А це означає, що фактично розвиток малого та середнього підприємництва не відбувається в достатній мірі, оскільки не має достатньої компенсації за витрачені ресурси. Це, на нашу думку, є негативним явищем для економіки держави.

О.С. Білоконь для зменшення проявів незаконного відшкодування податку на додану вартість пропонує такі заходи:

«1) усунення можливості проведення так званих безтоварних операцій, які спрямовані лише на створення думки про здійснені господарські операції та переведення безготівкових коштів у готівку і, відповідно, усунення можливості обігу безтоварних податкових накладних;

2) автоматизація процесів адміністрування податку на додану вартість та здійснення контролю над надходженнями та відшкодуванням податку на додану вартість «у реальному часі»;

3) заборона здійснення відшкодування податку на додану вартість суб'єктам підприємни-

цтва у разі його фактичного ненадходження до бюджету від постачальників продукції» [1].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Наявність суттєвих недоліків у відшкодуванні податку на додану вартість вимагає здійснення заходів для стабілізації ситуації. Для цього потрібно: вдосконалити законодавчу базу, зокрема усунути суперечливі норми законодавства про ПДВ.

На нашу думку, для вдосконалення порядку відшкодування податку на додану вартість необхідно таке:

1) введення системи автоматичного відшкодування ПДВ для уникнення суб'єктивних рішень працівників контролюючих органів;

2) для уникнення корупційних ризиків слід передбачити чітке нормативне визначення підстав для проведення податковими органами позапланової виїзної перевірки платника для визначення достовірності нарахування бюджетного відшкодування;

3) унеможливлення реєстрації фіктивних підприємств;

4) запровадження загального електронного реєстру податкових накладних, що дасть змогу виявляти фіктивні підприємства;

5) запровадження особливого контролю новостворених підприємств у початковий період (до одного року) їхньої діяльності, зокрема запровадження щомісячного подання податкових декларацій, використання фінансових гарантій та окремих податкових перевірок.

Бібліографічний список:

1. Майстренко О.В. Шляхи вдосконалення порядку бюджетного відшкодування податку на додану вартість. Фінансове право. 2011.
2. Ридзевська О.В. Проблеми відшкодування ПДВ в Україні». Наукові записки. 2013.

3. Кравцова Т.М., Гречана Т.В. Реформування правового інструменту відшкодування податку на додану вартість в Україні. 2016.

4. Безверхий К., Юрченко О. Механізм бюджетного відшкодування ПДВ: теорія та практика. Бухгалтерський облік і аудит. 2016.

5. Пирого С.С. Сутність бюджетного відшкодування ПДВ. Юридичні науки. Право та державне управління. 2013.

6. Інформація про обсяги відшкодування податку на додану вартість з Державного бюджету в 2018 році. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/vidshkoduvannya-pdchv/informatsiya-pro-obsyagi-vidshkoduvannya/347318.html>.

7. Адміністрування податків. Зарубіжний досвід. URL: <https://www.zakoninormativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=221209&menu=331807>.

References:

1. O.V. Maystrenko «Ways of improving the order of budget reimbursement of value added tax» // Financial Law // 2011.
2. O.V. Ridzevskaya «Problems of VAT refund in Ukraine» // Scientific notes // 2013.
3. T. M. Kravtsova, T. V. Grechan. «Reforming the legal instrument for VAT refunds in Ukraine» // 2016.
4. K. Bezverkhy, O. Yurchenko. «The Mechanism of Budget Reimbursement of VAT: Theory and Practice» // Accounting and Audit // 2016.
5. S.S. Puroga «The essence of budget reimbursement of VAT». // Legal Sciences. Law and Public Administration // 2013
6. Information on the amount of VAT refund from the State Budget in 2018 // Electronic resource // <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/vidshkoduvannya-pdchv/informatsiya-pro-obsyagi-vidshkoduvannya/347318.html>.
7. Administration of taxes. Foreign experience. // Electronic resource <https://www.zakoninormativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=221209&menu=331807>.

Afonina A.-M.V.

Master of Novovolynsk Education and Research
Institute of Economics and Management,
Ternopil National Economic University

Bortnik N.V.

Lecturer at Department of Fundamental and Special Disciplines,
Novovolynsk Education and Research
Institute of Economics and Management,
Ternopil National Economic University

FEATURES OF LEGAL REGULATION AND ACCOUNTING AND ANALYTICAL MECHANISM OF VALUE ADDED TAX REFUND

The compensation reduction methods from the state budget are shown and the ways of reformation are offered. The analysis of compensation dynamics of VAT is conducted; the recommendations for businessmen and legal entities to fill the obligatory payment tax return of payer are given in this article.

A detailed analysis of VAT refunds from January to August 2018 was conducted. Consider its results.

As of 01.01.18, the balance of VAT reimbursement amounts to 12 172.2 million UAH.

In total, the compensation was paid for the 8 months spent, amounting to 382 365.1 million UAH. The share of monthly payments reaches the following indicators: January – 19.66%, February – 3.14%, March – 6.16%, April – 8.8%, May – 11.4%, June – 14.33%, July – 16.85%, August – 19.66%, respectively. The share of payments was the lowest in February.

As can be seen from the above data, the VAT refund from the State Budget was paid only on 1/3 of the claimed amount of compensation at the beginning of the current budget period. And this means that, in fact, the development of small and medium-sized businesses does not take place sufficiently since it does not have the appropriate compensation for the spent resources. This, in our opinion, is a negative phenomenon for the state's economy.

The presence of significant shortcomings in the reimbursement of value-added tax requires the implementation of measures to stabilize the situation. To do this, you need to: improve the legislative framework, in particular, to eliminate conflicting provisions of VAT legislation.

In our opinion, in order to improve the procedure for reimbursement of value-added tax, it is necessary:

1) to introduce a system of automatic refund of VAT to avoid subjective decisions of employees of the controlling bodies;

2) in order to avoid corruption risks, to provide for a clear normative definition of the grounds for the tax authorities to carry out unscheduled on-site verification of the payer to determine the reliability of the budget reimbursement charge;

3) impossibility of registration of fictitious enterprises;

4) to introduce a general electronic register of tax invoices, which will allow detecting fictitious enterprises;

5) to introduce special control of newly created enterprises in the initial period (up to one year) of their activities, in particular, monthly submission of tax returns, the use of financial guarantees and individual tax audits.

УДК 657.6

Онищенко В.Є.

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, економіки
і управління персоналом підприємства
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

Головченко Є.Ю.

студентка спеціальності «Облік та оподаткування»
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФРАНЦІЇ: АДАПТАЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОГО ДОСВІДУ ДО УМОВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ

На сучасному етапі розвитку економіки аудиторська діяльність є вкрай необхідною. Сьогодні аудит йде шляхом еволюційного розвитку. У статті розглянуто французький досвід розвитку ринку аудиторських послуг. Проаналізовано основні теоретичні положення аудиту у Франції. Вивчено можливі шляхи його адаптації до умов вітчизняної економіки.

Ключові слова: аудит, Франція, аудиторські послуги, аудитор, аудиторська діяльність.

На современном этапе развития экономики аудиторская деятельность является крайне необходимой. Сегодня аудит идет путем эволюционного развития. В статье рассмотрен французский опыт развития рынка аудиторских услуг. Проанализированы основные теоретические положения аудита во Франции. Изучены возможные пути его адаптации к условиям отечественной экономики.

Ключевые слова: аудит, Франция, аудиторские услуги, аудитор, аудиторская деятельность.

At the current stage of economic development, auditing is extremely necessary. The audit is under the process of evolutionary development today. The article examines the French experience in the development of the market of audit services. The main theoretical provisions of the audit in France are also analysed. Possible ways of this adaptation to the conditions of the domestic economy are studied.

Keywords: audit, France, auditor services, auditor, audit activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Аудит в Україні розвивається з часів її незалежності, проте донині залишаються проблемні питання, у тому числі місце аудита в системі економічних наук, його визначення, види, предмет, об'єкти, методи, стандартизація. У зв'язку з великими змінами, внесеними в Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [1], та переходом до міжнародних стандартів аудиту виникає багато питань щодо застосування останніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Дослідженням розвитку аудиторської діяльності в Україні

та адаптації до міжнародних стандартів аудиту займається низка вітчизняних спеціалістів. Ця проблема знаходить своє відображення в наукових працях О.А. Петрик, В.В. Гончарук, О.А. Шевчук та ін., що свідчить про актуальність цього питання [2, с. 16–21; 3, с. 127–128; 4, с. 530–531].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на значну роботу, яка була вже проведена науковцями над даною темою, слід відзначити, що багато питань ще залишаються невирішеними, одне з яких ми пропонуємо розглянути. Це пониження рівня конкурентоспроможності українських аудиторів порівняно з іноземними, які пропонують значно ширший перелік послуг через недостатню обі-

знаність українських аудиторів щодо ведення аудиту за кордоном. Пропонуємо розглянути міжнародний досвід на прикладі Франції для можливого запозичення основоположних принципів, які покращать якість українського аудиту.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є демонстрація процесу ведення аудиту у Франції та пошук можливих шляхів поліпшення вітчизняного аудиту в умовах євроінтеграції на основі досвіду Франції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «аудит» має латинське походження та означає «повідомляти». Цей термін був прийнятий англосаксонськими країнами та означає «контролювати» в сенсі перевірки. Аудит має за місію незалежну думку. Ця думка висловлюється аудитором та будується протягом усієї місії. Якість цієї думки залежить від компетентності, строгості аудитора у його підході до контролю.

Аудит у Франції застосовується до всієї економічної діяльності підприємства та до будь-якої ситуації. Наприклад, існує:

– аудит відповідності (перевіряється, що публічний простір відповідає стандартам пожежної безпеки);

– оперативний аудит (перевіряється, чи працівник – фабрика, лікарня, адміністрація – діє відповідно до процедур, яких його просять дотримуватися);

– бухгалтерський аудит;

– фінансовий аудит.

Франція нараховує 19 127 аудиторів (12 879 фізичних осіб та 6 248 юридичних осіб за 2016 р.), які обслуговують підприємства та інші організації. Нині відбувається старіння професії (серед фізичних осіб 52% старше 51 року і лише 17% молодше 40 років), більшість із них чоловіки (22% аудиторів – жінки). У 2016 р. обіг професії становив 2,4 млрд. євро.

Залежно від того, чи здійснюється аудит організацією, що не є підприємством (а) або є відділом підприємства (б), існує відмінність між зовнішнім аудитом (а) та внутрішнім аудитом (б).

Також відрізняється бухгалтерський та фінансовий аудит, установлений законом аудиту, який може вимагати директор підприємства з особистих причин.

Зовнішній аудит виконується у Франції або аудитором (обов'язковий аудит та контрактний аудит), або експертом із бухгалтерського обліку (лише контрактний аудит).

Внутрішній аудит виконується для внутрішніх потреб підприємства: керівництво підприємств хоче забезпечити належну реєстрацію різних операцій та дотримання встановлених процедур. Контроль проводиться співробітниками підприємства. Наприкінці своєї роботи вони надають у звітах, адресованих лідерам, сильні боки підприємства та виявлені помилки. В останньому випадку вони вказують на коригувальні заходи, яких слід ужити.

Юридичний аудит та договірний аудит фокусуються на фінансовій звітності (баланс, звіт про доходи, додатки), а також на деяких спеціальних документах.

Існує також обов'язковий аудит для певних юридичних форм і для підприємств певного розміру (якщо два з нижченаведених порогів перевищує загальний оборот більше ніж 1 550 000 євро або оборот більше 3 100 000 євро і кількість працівників більше 50) [5]. У такому разі французький закон вимагає юридичного аудиту (юридичний = відповідно до закону). Мета полягає в інформуванні акціонерів про якість рахунків (вони справедливі і дотримуються французького законодавства або, навпаки, є багато помилок), тому після загальних зборів (шість місяців після закінчення фінансового року) акціонери можуть затверджувати рахунки на підставі справжньої інформації. Цю аудиторську місію можуть виконувати лише державні аудитори.

Також у злитті підприємств (два підприємства згруповані, щоб сформувати одне) французьке право накладає юридичний аудит.

Професія аудитора у Франції регулюється законодавством на європейському рівні та законодавством на французькому рівні (Комерційний кодекс). Існують такі вимоги до аудитора [6]:

- мати диплом сертифікованого державного бухгалтера (який дозволяє обидві професії) або вивчення навичок роботи аудиторів;

- бути зареєстрованим у місцевому суді як аудитор;

- бути членом регіональної (і національної) компанії.

Три інститути контролюють професію аудитора:

- Міністерство юстиції: сертифікація стандартів практики, яка дає їм силу закону;

- Вища рада Комісарів рахунків, яка є незалежним адміністративним органом, відповідальним, зокрема, за забезпечення незалеж-

ності аудиторів і етики (другий рівень контролю). Вона бере участь у розробленні стандартів професійної практики;

- Національна компанія аудиторів (CNNC) (під наглядом Міністерства юстиції). Її роль полягає у представленні статутних аудиторів як на національному, так і на міжнародному рівні, зокрема в рамках Міжнародної федерації бухгалтерів (IFAC). Національна компанія поділена на регіональні компанії аудиторів. Мета регіональних компаній – контролювати свої місії (перший рівень), а в деяких випадках карати аудиторів і за необхідності вирішувати конфлікти між ними і компаніями, які вони перевіряють (проблеми плати, контролю).

Для того щоб зберегти свою незалежність від судження, функція аудитора несумісна з:

- будь-якою комерційною діяльністю;
- будь-якою прибутковою діяльністю (крім викладання в навчальних закладах).

Окрім того, аудитор не може контролювати рахунки компаній, якими керують члени сім'ї або близькі друзі.

У своїй роботі, а також у поведінці аудитор повинен поважати кодекс етики, встановлений Національною компанією аудиторів. Французький кодекс етики є адаптацією міжнародних стандартів IFAC.

Існують три основні принципи цього кодексу [7]:

- принцип незалежності;
- професійна таємниця (крім акціонерів, зокрема на загальних зборах та представників правосуддя у разі шахрайства);
- неможливість утручання в управління підприємством, що він перевіряє.

Що стосується відповідальності аудитора, то вона є потрійною:

- громадянська відповідальність: у разі виявлення помилок, що не виявлені в контролі, або несправності, що спричиняє збиток (фінансовий або інший) для аудиторського підприємства. Закон зобов'язує державних аудиторів взяти на себе страхування для покриття збитків, заподіяних клієнту;

- кримінальна відповідальність: у разі невиконання законодавства або шахрайства. Покарання може бути до одного року в'язниці або штраф 15 000 євро;

- дисциплінарна відповідальність: у разі недотримання законодавства чи етичного кодексу. Санкція, введена регіональною компанією (може бути додана до кримінальної відпові-

дальності) та може доходити до заборони практики професії.

Перш ніж прийняти нову місію юридичного аудиту на підприємстві, аудитор повинен переконатися, що він має необхідні технічні здібності та достатній час для виконання цієї місії.

Якщо ці умови виконуються, він може бути призначений статусним аудитором акціонерного товариства. Також призначається заступник аудитора. Роль заступника полягає у тому, щоб замінити чинного, коли останній не може виконувати свою місію (хвороба, смерть, відставка).

Аудитори повідомляють регіональній компанії про новий мандат протягом восьми днів із моменту призначення. Регіональна компанія веде реєстр мандатів. Своєю чергою, регіональна компанія інформує національну компанію.

Також компанія, яка призначила аудитора, повинна здійснювати юридичну рекламу (передбачене законом). Це інформація, яка публікується в спеціалізованому розділі економічних та юридичних газет, розповсюджених у Франції.

Мандат власника (та його заміни) становить шість років. Незважаючи на те що завдання визначено законом та Стандартами професійної практики компанії, між аудитором та підприємством, на якому буде проведено аудиторську перевірку, повинен бути укладений договір (лист-заява).

Місія є постійною, тобто аудитор та його колеги можуть теоретично втручатися на підприємство в будь-який день року. Але для полегшення відносин між підприємством та аудитором у листі місії зазначається графік утручання, а також склад комісії. Це означає, що аудитор оцінив ризики, які можуть бути понесені підприємством.

Аудитор та його команда виконують роботу, передбачену в робочій програмі. Аудиторська робота повинна бути задокументована та перевірена аудитором, а також перевіряючою компанією, а за необхідності – регіональною компанією.

Тому аудитор готує робочий звіт. Він повинен відповідати професійним стандартам практики. Цей звіт висловлює думку аудитора. Він додається до річних рахунків (баланс, звіт про прибутки та збитки, примітки) та інформує акціонерів про надійність цих рахунків.

Нещодавно французький уряд вирішив підвищити порогове значення обороту, з якого юридичний аудит є обов'язковим на підприєм-

стві для його узгодження з європейськими правилами. Із сьогоднішніх 3,1 млн. євро порогова сума зросте до 8 млн. євро (а загальний оборот становитиме від 1,55 до 4 млн.). Таким чином, багато малих підприємств будуть позбавлені вимоги про те, щоб їхні рахунки були завірені аудитором. Вони матимуть у середньому економію до 5 500 євро на рік.

Регулярний та обов'язковий контроль якості аудиторських послуг – це перший і найголовніший принцип, який ми можемо перейняти від Франції та запровадити в Україні. Цей контроль має поліпшити якість надання послуг та попередити ймовірні помилки під час роботи аудиторських підприємств. Необхідно створити належний орган, який контролюватиме професію аудитора та надаватиме рекомендації аудиторським підприємствам щодо заходів із поліпшення системи внутрішнього контролю.

Ключовими аспектами, за допомогою яких ми зможемо підвищити якість виконання завдань аудитором, на прикладі Франції мають стати:

- переважання якісного аспекту над кількісним;
- дотримання принципів професійної етики бухгалтерів та аудиторів України та Європи;
- постійне підвищення рівня знань аудиторів;
- розроблення та вдосконалення законодавчої бази.

Сьогодні Україні важливо виробити власну політику щодо вдосконалення аудиту, тому що він потрібен як державі, так і економічним суб'єктам. Спираючись на досвід ведення аудиту у Франції, рекомендовано прийняти законодавчі акти, які будуть більшою мірою контролювати якість аудиторських послуг та допомагати суб'єктам економіки розвиватися.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Успіх України на шляху до поліпшення рівня аудиторських послуг залежить передусім від великої просвітницької роботи професійних аудиторських організацій серед підприємств та інших компаній.

У статті продемонстровано французький досвід ведення аудиторської діяльності та висвітлено можливі шляхи його адаптації до умов української економіки. Рекомендовано визначити необхідність розроблення організаційних засад контролю якості аудиторських послуг та механізму реалізації контрольних заходів як напрям подальших досліджень.

Бібліографічний список:

1. Закон України Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172258.html.
2. Петрик О.А., Давидов Г.М. Теоретичні засади розвитку національної системи аудиту України. Аудитор України. 2012. № 10. С. 16–21.
3. Гончарук В.В. Аудит в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Управління розвитком. 2012. № 7(128). С. 127–128.
4. Шевчук О.А., Здирко Н.Г. Аудит в Україні – проблеми та перспективи розвитку. Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу Тернопільського національного економічного університету. 2010. № 6. С. 530–531.
5. Офіційний сайт французької адміністрації «Коли потрібно призначити аудитора?». URL: <https://www.service-public.fr/professionnels-entreprises/vosdroits/F31440> (дата звернення: 21.12.2018).
6. Аудиторський комітет: проведення місії аудиту. URL: https://www.canal-u.tv/video/canal_aunege/commissariat_aux_comptes_le_deroulement_de_la_mission_d_audit.15196 (дата звернення: 19.11.2018).
7. Національна аудиторська компанія Франції. URL: <https://www.cncc.fr/index.html> (дата звернення: 15.09.2018).

References:

1. Law of Ukraine On Audit of Financial Statements and Audit Activities. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172258.html
2. Petryk, O.A., & Davydov, G. (2012). Teoretychni zasady rozvytku natsionalnoi systemy audytu Ukrainy [The theoretical basis of the national audit Ukraine. *Audytor Ukrainy (Auditor of Ukraine)*], 10, 16-21 (in Ukr.)
3. Honcharuk V. V. (2012))Audyty v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Audit in Ukraine: Current State and Development Prospects], vol. 7, pp. 127-128.
4. Shevchuk, O.A. and Zdyrko N.G. (2010), "Audit in Ukraine – problems and prospects", *Zbirnyk naukovykh prats' kafedry ekonomichnoho analizu Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, vol. 6, pp 530-531.
5. Official website of the French administration «When should I appoint an auditor?». URL: <https://www.service-public.fr/professionnels-entreprises/vosdroits/F31440>
6. Audit Committee: conducting an audit mission. URL: https://www.canal-u.tv/video/canal_aunege/commissariat_aux_comptes_le_deroulement_de_la_mission_d_audit.15196
7. National Audit Company of France. URL: <https://www.cncc.fr/index.html>

Onyshchenko V.Ye.

Candidate of Engineering Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Accounting, Economics,
and Human Resources Management of Enterprise
Prydniprovskaya State Academy of Civil Engineering and Architecture

Holovchenko Ye.Yu.

Student of Economic Faculty,
Prydniprovskaya State Academy of Civil Engineering and Architecture

THE FEATURES OF AUDITING IN FRANCE: AN ADAPTATION OF FRENCH EXPERIENCE TO THE CONDITIONS OF THE DOMESTIC ECONOMY

The European integration vector of Ukraine provides and demands the transformation of social relations. Ukraine faced a number of fundamentally new tasks, the outcome of which will depend on the position of the state among the European countries and its image in the world.

The theoretical and practical importance of the article lies in the study of foreign experience audit activities, namely the French experience, and in identifying the points that should be adapted in Ukraine to improve the organization of audit activity. First of all, it concerns the control on the efficiency of the function performance of the Audit Chamber of Ukraine, which is estimated by participants of the last congress of the Association of Auditors of Ukraine was transformed from the body regulation of audit activity to “closed joint-stock company” of large audit firms.

The article reviews the audit and its origin, provides statistics on the number of auditors in France. Different types of French audits and authorities regulating the operation of audit firms are considered. The missions of auditors which are put forward by themselves during the inspection of enterprises are demonstrated.

Summing up, we can say that the reform of the audit system in Ukraine is ineffective because it doesn't protect the interests of society. The study and application of foreign experience will help to form an effective system of audit activity in Ukraine.

An audit is required both for the state and for economic actors, so it is important and necessary to develop a policy to improve it. Based on the audit and experience of France, it is recommended to adopt the necessary legislative acts to control the quality of audit services more closely and to help economic actors develop and benefit Ukraine.

Половинчак Л.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку, аудиту і оподаткування
Херсонського національного технічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ЕТИЧНИХ НОРМ І ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ АУДИТОРІВ

У статті розглянуто проблему формування вимог до професійних якостей та особистісних характеристик державних аудиторів з урахуванням етичних норм і принципів діяльності аудиторів. Систематизована сукупність професійних та психологічних якостей державних аудиторів може бути використана в процесі складання посадових інструкцій державних аудиторів, розроблення професійних вимог і соціально-психологічних засад відповідності державного аудитора займаній посаді.

Ключові слова: державний аудит, державний аудитор, професійні якості, етичні норми, принципи діяльності.

В статье рассмотрена проблема формирования требований к профессиональным качествам и личностным характеристикам государственных аудиторов с учетом этических норм и принципов деятельности аудиторов. Систематизированная совокупность профессиональных и психологических качеств государственных аудиторов может быть использована в процессе составления должностных инструкций государственных аудиторов, разработки профессиональных и социально-психологических основ соответствия государственного аудитора занимаемой должности.

Ключевые слова: государственный аудит, государственный аудитор, профессиональные качества, этические нормы, принципы деятельности.

The article deals with the problem of the formation of requirements for professional qualities and personal characteristics of state auditors, taking into account the ethical norms and principles of auditors' activity. A systematic set of professional and psychological qualities of public auditors can be used in the process of compiling job descriptions of state auditors, developing professional requirements and socio-psychological grounds for the public auditor's adequacy for the job.

Keywords: state audit, state auditor, professional qualities, ethical norms, principles of activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Державний аудит – специфічна сфера діяльності, основним завданням якої є здійснення незалежного об'єктивного публічного контролю діяльності суб'єктів державного сектору. Державний аудитор працює на стику різних галузей знань: менеджменту, обліку фінансового аналізу, юриспруденції, сучасних інформаційних технологій у сфері економіки. Діяльність державних аудиторів є інтелектуальною, відповідальною та високопрофесійною. До таких фахівців висуваються особливі вимоги в частині професійної поведінки і психологічних характеристик.

Формалізація правил поведінки аудиторів пояснюється тим, що ця професія є суспільно значущою. Питанням дотримання аудиторами етичних принципів у своїй діяльності нині приділяється велика увага.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У сучасному науковому середовищі теоретичні аспекти державного аудиту як складової частини державного фінансового контролю досліджуються досить широко, зокрема у працях таких науковців, як Л.В. Дікань, Ю.А. Лядова, М.О. Никонович, С.В. Степашина В.П. Хомутенко, Д. Шевчук та ін. Проте, незважаючи на значні наукові розробки, науковцями приділяється недостатньо уваги питанням професійних та якісних характеристик осіб державних аудиторів. Слід відзначити, що питання принципів та етичних норм поведінки державних аудиторів висвітлюються однобічно, переважна більшість науковців погоджується з нормами вітчизняного чи міжнародного законодавства або взагалі не досліджує практичні аспекти діяльності державних аудиторів.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Головна мета статті – систематизувати професійні й психологічні якості державних аудиторів з урахуванням етичних норм і принципів діяльності державних аудиторів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У міжнародній практиці питання якості кадрового потенціалу контролюючих органів, уповноважених здійснювати державний фінансовий аудит, зокрема професійності та компетентності державних аудиторів, дотримання ними етичних норм, принципів і встановлених стандартів під час виконання своїх функціональних обов'язків, є об'єктом особливої уваги. Оскільки діяльність державного аудитора передбачає виконання важливих завдань щодо контролю над законним та ефективним використанням державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку, достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю, то вимоги до їхньої професійної поведінки є особливими.

На діяльність державного аудитора впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Об'єктивні чинники – це суспільні відносини, морально-психологічний клімат, а також рівень розвитку суспільства у цілому. Суб'єктивні чин-

ники – це, перш за все, зміст, вкладений аудитором у професійну діяльність, у його вчинки й дії, а також знання про засоби, способи, умови досягнення поставлених цілей. Адекватне ставлення передбачає не тільки точність сприйняття і розуміння аудиту, а й вірний емоційний настрій, ставлення до суспільства і самого себе [6].

Для професії державного аудитора характерно те, що його професійні якості тісно переплітаються з особистісними психологічними якостями. Сукупність професійних та психологічних якостей державних аудиторів представлено на рис. 1.

Зміст професійної компетентності державних аудиторів включає:

- певні теоретичні та науково-практичні знання у сфері законодавства, економіки, соціальних закономірностей, психології та інших галузей;
- потенціал особистих якостей, що дає змогу успішно виконувати свої службові обов'язки і функції;
- певний набір професійних навичок.

Одна з найважливіших професійних якостей, яка повинна бути притаманна державному аудитору, – відповідальність. Відповідальність державного аудитора полягає у готовності відповідати за свої дії й обґрунтовувати свої висновки щодо здійснюваних аудиторських заходів.

Рис. 1. Сукупність професійних та психологічних якостей державних аудиторів

Серед найважливіших вимог до професійних якостей державного аудитора можна назвати доброзичливість, лояльність, неупередженість та дотримання вимог конфіденційності.

Ключові психологічні характеристики особистості державного аудитора – чесність і порядність.

Державний аудитор – службовець державної структури. Відповідно, психологічні характеристики його особистості можуть бути описані з опорою на психологічний портрет державного службовця. Державний аудитор у прагненні до самореалізації націлений на практичне застосування своїх особистих і професійних якостей.

Ураховуючи специфіку професійної діяльності державних аудиторів, фахівці у цій галузі повинні володіти стійкістю в настрої, бути несприйнятливими до тиску системи, мати здатність адекватно реагувати на конфліктні ситуації і зі свого боку не проявляти конфліктності. Психологічні особливості особистості державного аудитора повинні забезпечувати йому здатність уживати заходів щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, попередження корупції.

Вимоги, які висуваються до державних аудиторів:

- певна компетентність на підставі особливих знань, необхідних державним аудиторам для здійснення професійної діяльності;
- вміння і навички у сфері аудиторської діяльності в державному секторі;
- аналітичні здібності.

Ключові психологічні властивості державного аудитора, які сприятимуть розвитку його професійних навичок:

- стриманість;
- урівноваженість;
- чесність і порядність;
- об'єктивність.

Для регулювання етичних норм і принципів діяльності державних аудиторів, а також визначення цінностей, якими вони повинні керуватися та дотримуватися у повсякденній професійній роботі, Міжнародна організація вищих органів фінансового контролю (INTOSAI) розробила і затвердила стандарт ISSAI 30 «Кодекс етики» [4]. Відповідно до положень Кодексу етики, державні аудитори у своїй діяльності повинні дотримуватися етичних принципів чесності, незалежності й об'єктивності, конфіденційності та компетентності.

Дотримання принципу чесності є одним із фундаментальних принципів Кодексу етики. Ознаками чесності є правильність і справедливість поведінки та діяльності державних аудиторів під час виконання своїх обов'язків. Окрім того, дотримання принципу чесності державними аудиторами має велике значення для забезпечення високого рівня суспільної довіри до якості результатів діяльності органу, вповноваженого здійснювати державний фінансовий аудит. Поведінка державних аудиторів у процесі професійної діяльності та у відносинах із підконтрольними суб'єктами має бути вищою за підозри і звинувачення.

Державні аудитори мають поводитися так, щоб жодним чином не применшувати своєї незалежності та об'єктивності, а лише підвищувати їх. Зокрема, державні аудитори, здійснюючи державний фінансовий аудит, повинні бути об'єктивними, а також незалежними від підконтрольних суб'єктів та інших зацікавлених груп.

У всіх питаннях, що належать до професійної аудиторської діяльності, свої або чужі інтереси не мають завдавати шкоди незалежності державних аудиторів. Наприклад, незалежність аудиторів можуть вплинути зовнішній тиск, упереджена думка аудитора щодо осіб, яких перевіряють, організацій, проектів або програм, особисті або фінансові відносини, що можуть стати причиною конфлікту лояльності або інтересів. Державні аудитори зобов'язані уникати в процесі професійної діяльності, зокрема під час організації та здійснення державного фінансового аудиту, залучення до будь-яких справ, у яких вони можуть бути особисто зацікавлені. Крім того, для державних аудиторів неприпустимо використовувати офіційний статус в особистих цілях, їм слід уникати стосунків, що тягнуть за собою ризик корупції або викликають сумніви в їх об'єктивності чи незалежності.

Аксіоматичним є те, що державні аудитори повинні бути об'єктивними і неупередженими у професійній діяльності, особливо в підготовці звітів. Зокрема, аудиторські звіти слід ґрунтувати виключно на даних, отриманих у процесі державного фінансового аудиту, та складати їх відповідно до прийнятих порядків (стандартів).

Окрім того, у процесі діяльності державні аудитори повинні дотримуватися політичного нейтралітету. Це особливо актуально у зв'язку з тим, що державні аудитори, виконуючи професійні обов'язки, тісно співпрацюють з орга-

нами законодавчої, виконавчої влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування.

Державним аудиторам заборонено розголошувати відомості й дані, отримані під час проведення державних фінансових аудитів та виконання службових обов'язків, третім особам усно чи у письмовій формі, за винятком випадків, передбачених відповідними стандартами або нормативно-правовими актами. Тобто державні аудитори не мають використовувати інформацію, отриману під час виконання обов'язків, для особистої вигоди або на користь інших. Так само не можна розголошувати інформацію, яка забезпечить несправедливу або необґрунтовану перевагу іншим особам чи організаціям, а також не користуватися цією інформацією для заподіяння шкоди іншим особам.

Державні аудитори зобов'язані під час виконання службових обов'язків поводитися професійно, грамотно, неупереджено та дотримуватися основних постулатів і загальноприйнятих норм законодавства, постійно розвиватися у професійному плані та вдосконалювати свої знання, а також добре розуміти конституційні, правові та організаційні принципи, що регламентують діяльність органу, вповноваженого здійснювати державний фінансовий аудит.

У міжнародній практиці Кодекс етики – один із фундаментальних стандартів, яким керуються вищі органи фінансового аудиту всіх країн – членів INTOSAI у процесі своєї діяльності. Посилання на необхідність дотримання органом, уповноваженим здійснювати державний фінансовий аудит, Кодексу етики є в усіх прийнятих INTOSAI стандартах державного фінансового аудиту.

В Україні моральні засади діяльності державних службовців, зокрема принципи етики державної служби, регулюються Правилами етичної поведінки державних службовців, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2016 № 65 [5]. Відповідно до зазначеного нормативного акта, державні службовці у своїй діяльності керуються принципами етики державної служби, що ґрунтуються на положеннях Конституції України, законодавства про державну службу та запобігання корупції: служіння державі й суспільству, гідної поведінки, добросовісності, лояльності, політичної нейтральності, прозорості, підзвітності, сумлінності.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Сьогодні в міжнародній та вітчизняній практиці надзвичайно актуальним є питання професійної етики та поведінки державних аудиторів, а також забезпечення їх обов'язкового дотримання. Поведінка державних аудиторів має бути завжди і за будь-яких обставин бездоганною і професійною. Неправильна професійна або особиста поведінка кидає тінь на чесність аудиторів, зокрема на контролюючий орган, який вони представляють, на якість і законність аудиторської діяльності, а також викликає сумнів у надійності та компетентності самого контролюючого органу. Для того щоб контролюючий орган мав репутацію надійного і вагомому органу, викликав довіру, державні аудитори повинні дотримуватися етичних вимог, виражених у таких ключових поняттях, як «чесність», «незалежність», «об'єктивність», «конфіденційність» та «компетентність».

Наведена у статті систематизація професійних і психологічних якостей державних аудиторів з урахуванням етичних норм та принципів діяльності державних аудиторів може бути використана в процесі складання посадових інструкцій державних аудиторів, розроблення професійних вимог і соціально-психологічних засад відповідності державного аудитора займаній посаді.

Бібліографічний список:

1. Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» № 2939-XII / № 2265-VIII (зі змінами станом на 27.01.2018). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
2. Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» № 2258-VIII від 21.12.2017. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172258.html.
3. Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2007 № 34. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2007-%D0%BF>.
4. Стандарти з аудиту INTOSAI, новий переклад, підготовлений для Рахункової палати України Проектом TESIS «Аудит державних фінансів». К.: Рахункова палата України 2002. 48 с.
5. Правила етичної поведінки державних службовців, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2016 № 65. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP160065.html.

6. Ибраева А.С. Профессиональные и психологические характеристики государственных аудиторов. Концепт. Киров, 2016. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26303171>.
7. Лядова Ю.О. Класифікація державного аудиту як складової державного фінансового контролю. Економіка: реалії часу. 2015. № 4(20). С. 27–32.
8. Шевчук О.А. Державний фінансовий контроль: питання теорії та практики: монографія. К.: УБС НБУ, 2013. 431 с.
9. Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Державний аудит як форма фінансового контролю: сутність та інституційні особливості. Вісник соціально-економічних досліджень. 2011. № 2(42). С. 124–130.
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), «Stratehiia modernizatsii systemy bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori na 2007–2015 r.», available at: [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2007-%D0%BF](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2007-%D0%BF)
4. Rakhunkova palata Ukrainy (2002), «Standarty z audytu INTOSAI», Proekt TESIS «Audyт derzhavnykh finansiv», p.48.
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), “Pravyla etychnoi povedinky derzhavnykh sluzhbovtsiv”, available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP160065.html
6. Ibraieva A.S. (2016), «Professional and psychological characteristics of state auditors», available at: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26303171>
7. Liadova, Yu.O. (2015), «Classification of state audit as a component of state financial control», Naukovyi zhurnal, Ekonomika: realii chasu. no. 4 (20), pp. 27-32.
8. Shevchuk O.A. (2013), Derzhavnyi finansovyi kontrol: pytannia teorii ta praktyky [State financial control: issues of theory and practice], UBS NBU, Kyiv, Ukraine.
9. Khomutenko V.P., Khomutenko A.V. (2011), «State Audit as a Form of Financial Control: Essence and Institutional Peculiarities», Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. no. 2 (42), pp. 124-130.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine «Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini», available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine «Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytorsku diialnist», available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172258.html

Polovynchak L.A.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Accounting, Audit and Taxation,
Kherson National Technical University

FEATURES OF ETHICAL NORMS AND PRINCIPLES OF ACTIVITIES OF STATE AUDITORS

Since the activities of the state auditor are important tasks for controlling the lawful and effective use of state or communal funds and property, other assets of the government, the correctness of accounting, the reliability of financial reporting, the functioning of the internal control system, the requirements for their professional behaviour are special.

Both the objective and the subjective factors influence the activity of the state auditor. For the profession of the public auditor, it is characteristic that his professional qualities are closely intertwined with personal psychological qualities.

Today, the issues of professional ethics and conduct of state auditors, as well as ensuring their mandatory observance, are extremely relevant in international and domestic practice. Indeed, operating on the results of the study, the conduct of state auditors should always and in all circumstances be impeccable and professional. Incorrect professional or personal behaviour throws a shadow over the integrity of the auditors, in particular, the controlling organs they represent, on the quality and legality of the audit activity, and also raises doubts about the reliability and competence of the controlling body itself. Therefore, in order for the supervisory authority to have a reputation as a reliable and powerful body, it has become

credible, public auditors must adhere to the ethical requirements expressed in key terms: honesty, independence and objectivity, confidentiality and competence.

The systematization of professional and psychological qualities of state auditors in the article, taking into account ethical norms and principles of activity of state auditors, can be used in the process of compiling official instructions of state auditors, elaboration of professional requirements and socio-psychological grounds for the compliance of the state auditor of a position.

УДК 657.221

Соколова Н.М.

аспірант кафедри обліку і оподаткування
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ЗНЕЦІНЕННЯ ФІНАНСОВИХ АКТИВІВ

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних аспектів та практичних положень щодо розрахунку очікуваних кредитних утрат, пов'язаних із набуттям чинності Міжнародного стандарту фінансової звітності МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти». Виділено основні проблеми, з якими можуть зіткнутися суб'єкти господарювання під час формування резервів під знецінення фінансових активів відповідно до МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти».

Ключові слова: МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти», фінансовий актив, знецінення, очікуванні кредитні збитки, торгова дебіторська заборгованість, актив за договором.

Цель статьи заключается в обобщении теоретических аспектов и практических положений относительно расчета ожидаемых кредитных убытков, связанных со вступлением в силу Международного стандарта финансовой отчетности МСФЗ (IFRS) 9 «Финансовые инструменты». Выделены основные проблемы, с которыми могут столкнуться субъекты хозяйствования при формировании резервов под обесценение финансовых активов в соответствии с МСФЗ (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» [1].

Ключевые слова: МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты», финансовый актив, обесценение, ожидаемые кредитные убытки, торговая дебиторская задолженность, актив по договору.

The aim of the article is to summarize the theoretical aspects and practical provisions for the calculation of the expected credit losses associated with the entry into force of the International Financial Reporting Standard 9 Financial instruments. The main problems that business entities may face when creating reserves for impairment of financial assets in accordance with IFRS 9 Financial instruments are highlighted.

Keywords: IFRS 9 Financial Instruments, financial asset, impairment, expected credit losses, trade receivables, contract assets.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах велика кількість суб'єктів господарювання є учасниками фінансових операцій, таких як продаж товарів або послуг, надання кредитів, розміщення тимчасово вільних грошових коштів

на депозитних рахунках у банках. Здійснюючи такі операції, компанії неминуче стикаються з ризиком невиконання умов договору іншою стороною внаслідок погіршення фінансового стану або банкрутства клієнта. Отже, своєчасне здійснення розрахунку кредитних збитків фінансових активів дає змогу суб'єктам гос-

подарювання проводити ефективну кредитну політику, вчасно реагувати на зміни платоспроможності своїх клієнтів та вибирати відповідні стратегії щодо управління ризику невиконання умов договору.

Запропонована стандартом модель «очікуваних збитків» є більш перспективним підходом, який ураховує майбутні кредитні збитки, навіть якщо подібних подій ще не відбулося. Це вимагає від суб'єктів господарювання розраховувати очікувані кредитні збитки на регулярній основі з часу, коли фінансові активи вперше визнаються.

Посилюється актуальність розгляду питань щодо застосування моделі «очікуваних кредитних збитків» відповідно до МСФЗ (IFRS) 9 [1] у вітчизняній практиці та приведення у відповідність ПСБО 13 [2] з міжнародними вимогами. Отже, тема статті є актуальною в умовах сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питанню бухгалтерського обліку операцій із фінансовими інструментами, зокрема обчисленню суми очікуваних кредитних збитків, присвячено багато наукових досліджень. Серед останніх публікацій у вітчизняній фаховій літературі заслуговують на увагу роботи Н.О. Лоханової [3], Л.П. Снігурської [4], О.Г. Задніпровського [5]. Віддаючи належне працям цих науковців, слід зазначити, що проблема практичного застосування в Україні вимог МСФО (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» [1] щодо обчислення суми очікуваних кредитних збитків залишається ще недостатньо вивченою.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою та завданням статті є узагальнення та систематизація підходів стосовно обчислення суми очікуваних кредитних збитків відповідно до МСФО (IFRS) 9 «Фінансові інструменти»; окреслення основних проблем, з якими можуть зіткнутися суб'єкти господарювання під час формування резервів під знецінення фінансових активів відповідно до МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» [1].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» [1] істотно змінив підходи до формування резервів під знецінення фінансових активів, а саме стандартом запропонована модель «очікуваних збитків». Важливо зазначити, що основний принцип моделі «очікуваних збитків» поля-

гає в обчисленні на звітну дату суми очікуваних кредитних збитків згідно з інформацією про зміну кредитної якості фінансових активів після їх первісного визнання. Таким чином, суб'єкти господарювання розраховують очікувані кредитні збитки протягом усього терміну дії фінансового активу та поновлюють суми очікуваних кредитних збитків на кожну звітну дату, щоб відобразити зміни в кредитному ризику.

Отже, під час застосування вимог МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» щодо зменшення корисності суб'єктам господарювання необхідно дотримуватися одного з підходів:

- загального;
- спрощеного.

Загальний підхід

Згідно із загальним підходом, на кожну звітну дату суб'єкт господарювання визнає оціночний резерв на збитки на основі або 12-місячних очікуваних кредитних збитків, або на основі очікуваних кредитних збитків протягом усього строку залежно від того, чи відбулося значне збільшення кредитного ризику щодо фінансового інструменту з моменту первісного визнання. По суті, суб'єкт господарювання на кожну звітну дату повинен зробити таку оцінку:

- для кредитних ризиків, де не було значного збільшення кредитного ризику з моменту первісного визнання, суб'єкт господарювання зобов'язаний створити оціночні резерви під 12-місячні очікувані кредитні збитки, що є результатом подій, які можливі в межах 12 місяців після звітної дати;

- для кредитних ризиків, де відбулося істотне збільшення кредитного ризику з моменту первісного визнання за окремим фінансовим активом або на колективній основі, необхідно створити оціночні резерви під очікувані кредитні збитки за весь строк, що є результатом можливих подій протягом очікуваного терміну дії фінансового активу (рис. 1).

З практичного погляду може бути недоцільно визначати істотне збільшення кредитного ризику для кожного індивідуального фінансового активу, тому, можливо, необхідно виміряти очікувані кредитні збитки на колективній основі, щоб апроксимувати результат користування всебічною інформацією ризику непогашення кредиту, яка об'єднує передбачливу інформацію на індивідуальному рівні.

МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» [1] повністю відокремлює визнання відсотків від знецінення на етапах 1 та 2. Таким чином, про-

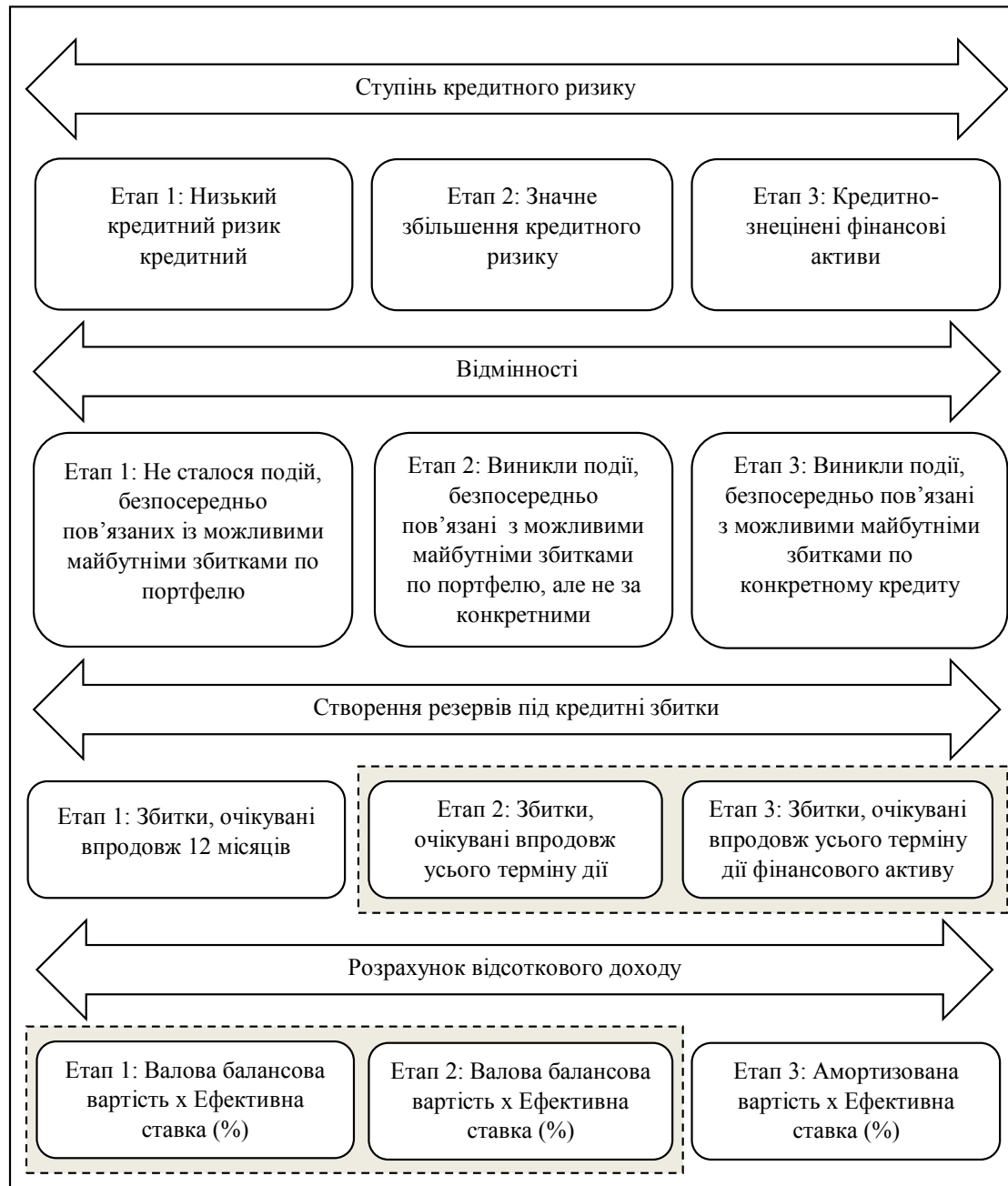

Рис. 1. Методика застосування загального підходу

Джерело: розроблено автором

центний дохід розраховується на загальну балансову вартість, тобто без вирахування збитків. Але якщо фінансовий актив згодом стає знеціненим і відноситься до етапу 3, суб'єкт господарювання зобов'язаний обчислити відсотковий дохід у наступних періодах, застосовуючи ефективну відсоткову ставку до амортизованої вартості фінансового активу, яка вираховується як валова балансова вартість за вирахуванням збитків від знецінення. Фінансовий актив є кредитно-знеціненим, коли відбулася одна або кілька подій, які мають негативний вплив на очі-

кувані майбутні грошові потоки цього фінансового активу.

МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» [1] істотно розширює обсяг інформації, яку повинен розглянути суб'єкт господарювання під час визначення своїх очікувань щодо кредитних утрат.

Розрахунок остаточних кредитних утрат може бути не таким простим, оскільки МСФО (IFRS) 9 вимагає від суб'єкта господарювання брати до уваги всю інформацію, яку можна отримати без істотних витрат, а саме:

Держава та регіони

- дані минулих подій,
- поточні обставини та раціональний прогноз майбутніх подій.

Спрощений підхід

МСФЗ (IFRS) 9 визнає, що реалізація загального підходу може бути практично складною, і надає деякі спрощення практичного характеру щодо обліку:

- торгової дебіторської заборгованості;
- активів за договором;
- дебіторської заборгованості по оренді.

Спрощений підхід не вимагає від суб'єкта господарювання відстежувати зміни кредитного ризику, а замість цього передбачає формування резерву на основі очікуваних кредитних збитків протягом терміну інструменту на кожну звітну дату, безпосередньо з моменту виникнення таких фінансових активів (рис. 2).

Таким чином, суб'єкт господарювання не має вибору та повинен застосовувати спрощений підхід до:

- торговельної дебіторської заборгованості, яка не містить значного фінансового компонента, або
- активів за договором, які не містять значного фінансового компонента.

Однак суб'єкти господарювання можуть вибрати політику, згідно з якою вони будуть застосовувати або загальний підхід, або спрощений підхід окремо до:

- торговельної дебіторської заборгованості, яка містить значний фінансовий компонент;
- активів за договором, які містять значний фінансовий компонент і які виникають унаслідок операцій, що належать до сфери застосування МСФЗ (IFRS) 15 «Дохід від договорів з клієнтами»;

- дебіторської заборгованості по оренді, що належить до сфери застосування МСБО (IAS) 17 «Оренда» або МСФЗ (IFRS) 16 «Оренда», якщо стандарт застосовується достроково [6].

Відповідно до МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти», суб'єкти господарювання, які застосовують спрощений підхід, можуть використовувати матрицю для визначення суми оціночних резервів. Матриці розробляються на підставі історичного досвіду кредитних утрат з урахуванням прогнозних оцінок, тобто на кожну звітну дату суб'єкти господарювання повинні корегувати дані про кредитні збитки минулих періодів відповідно до прогнозної інформації.

Таким чином, щоб відповідати вимогам МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» [1], суб'єктам господарювання необхідно розглянути, як поточна та прогнозна інформація може вплинути на показники дефолту клієнтів та як інформація вплине на їхні поточні очікування та оцінки очікуваних кредитних збитків.

Отже, важливо відзначити, що відповідно до нових вимог власники фінансових активів пови-

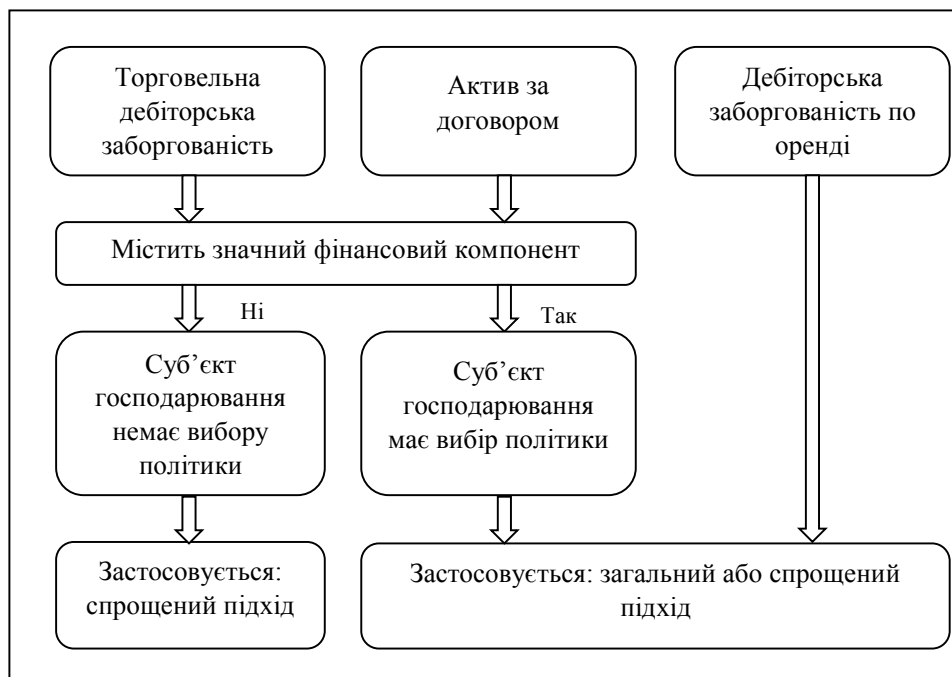

Рис. 2. Методика застосування спрощеного підходу

Джерело: розроблено автором

нні більше враховувати своєчасну та перспективну інформацію, щоб надати користувачам фінансової звітності більш корисну інформацію щодо очікуваних кредитних збитків, що, своєю чергою, вплине як на способи, які використовуються для обліку кредитних збитків за наявними борговими інструментами, так і на розмір сформованих резервів.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У результаті проведеного дослідження узагальнено теоретичні аспекти та практичні положення щодо розрахунку очікуваних кредитних утрат, пов'язаних із набуттям чинності Міжнародного стандарту фінансової звітності МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» [1]. Стандарт вимагає від суб'єктів господарювання розраховувати очікувані кредитні збитки на регулярній основі з часу, коли фінансові активи вперше визнаються, що призводить до поліпшення подання інформації у фінансовій звітності, оскільки прямо враховує і природу передбачених та очікуваних договорами грошових потоків за фінансовим активом, і стратегію управління ризиком невиконання договірних зобов'язань із боку клієнтів. Визначено, що такі нововведення забезпечують застосування суб'єктами господарювання більш структурованого підходу до розрахунку очікуваних кредитних утрат, який ураховує майбутні кредитні збитки навіть якщо подібних подій ще не відбулося [6].

Ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження, окремо розкрито методику формування резервів щодо очікуваних кредитних збитків суб'єктами господарювання, які застосовують загальний та спрощений підходи. Таким чином, вивчення сутності вищезазначених підходів обчислення суми кредитних збитків дало змогу з'ясувати, що два базові підходи – загальний та спрощений – мають різну методику обчислення суми кредитних збитків і застосовуються до різних видів фінансових активів.

Виділено основні проблеми, з якими можуть зіткнутися суб'єкти господарювання під час розроблення методології впровадження МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» [1]. Перша проблема пов'язана з відсутністю в стандарті конкретної методології щодо аналізу рівня кредитного ризику. Стандарт указує, що суб'єктам господарювання необхідно розробити та застосовувати модель для відстежування змін кредитної якості фінансового активу з моменту первинного визнання [6].

По-друге, модель очікуваних утрат ґрунтована на суб'єктивній оцінці кредитного ризику [6]. Це означає, що, наприклад, виданий кредит з одними і тими ж характеристиками може бути віднесений до етапу 1 у одного суб'єкта господарювання, але до етапу 2 у іншого, залежно від їх оцінки кредитного ризику у момент первинного визнання. Більше того, з одним і тим же контрагентом у суб'єкта господарювання можуть бути різні кредитні договори, і в кожному разі позики відноситимуться до різних етапів залежно від оціненого кредитного ризику. Отже, виконання вимог стандарту з боку суб'єктів господарювання може істотно ускладнити застосування моделі «очікуваних збитків» на практиці.

Бібліографічний список:

1. Міжнародний стандарт фінансової звітності (IFRS) 9 «Фінансові інструменти»: Міжнародний документ від 01.01.2012. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_016.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти»? затв. Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.2001. № 559. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01>.
3. Лоханова Н.О. Класифікація та оцінка фінансових інструментів – огляд змін у зв'язку з оновленням МСФЗ 9 (IFRS 9). Бухгалтерський облік та аудит. Серія «Аудит, Ревізія, Контроль». 2014. № 7. С. 16–22.
4. Снігурська Л.П. Проблеми формування банком облікової політики щодо кредитів та інших фінансових активів зі зменшеною корисністю (частина 2). Вісник Національного банку України. 2014. № 10. С. 34–46.
5. Задніпровський О.Г. Облік фінансових інструментів: новації та гармонізація. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2014. Вип. 8. Ч. 3. С. 186–191.
6. Применение МСФО: в 3 ч. / Коллектив авторов компании ЕУ. М.: Альпина Паблишер, 2016.

References:

1. International Accounting standards Board. (2014). International Financial Reporting Standard 9 “Financial instruments”, available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_016.
2. Ministerstvo finansiv of Ukraine (2001), “Regulation (Standard) of Accounting 13 “Financial Instruments” available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01>.
3. Lokhanova N.O. (2014), “Classification and measurement of financial instruments-review of changes in connection with the updating of IFRS 9”, Accounting and audit, no. 7, pp. 16-22.

4. Snihurska L.P. (2014). "Problems of forming of the banks accounting policy for loans and other financial assets with reduced utility (part 2), Visnyk NBU, no. 10, pp. 34-46.
5. Zadniprovskiy O.H. (2014), "Accounting for financial instruments: innovations and harmonization", Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky, no. 8, pp. 186-191.
6. The collective of EY authors. (2016), Prymenenye MSFO: v 3 ch. [Application of IFRS: at 3 parts], Alpyna Pablysher, Moscow, Russia.

Sokolova N.M.

Postgraduate Student at Department of Accounting and Taxation,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

GENERALIZATION AND SYSTEMATIZATION OF APPROACHES IN RELATION TO IMPAIRMENT OF FINANCIAL ASSETS

One of the most important factors in the study of the financial market, as well as the object of accounting, is financial instruments. In 2014, the International Accounting Standards Board issued the final version of IFRS 9 Financial Instruments, which completely replaced IAS 39 Financial Instruments: Recognition and Measurement. IFRS 9 proposed a new model for the impairment of financial assets of companies. This is primarily related to the fact that the cost model presented in IAS 39 contributed to the deferred recognition of credit losses and, as a consequence, new impairment claims appeared in IFRS 9 Financial Instruments based on a prospective model for recognizing credit losses – the model of "expected credit losses."

In general, IFRS 9 states that when applying a single model of "expected credit losses," the company should apply one of the following approaches, namely:

- a general approach that is used to most loans and debt securities;
- a simplified approach – to trade receivables, receivables for lease, and contract assets.

The general approach requires recognizing expected credit losses over the life of the financial asset and updating the amount of possible credit losses for each reporting date, which will provide more timely information to investors, users, and owners of companies.

Expected credit losses are the estimated amount of credit losses, estimated by the degree of probability of their occurrence during the expected life of the financial asset.

An assessment of a significant increase or decrease in the credit risk of a financial asset is a decisive factor in the transition from the requirements for determining expected credit losses for 12 months or for the entire duration of the instrument. In order to assess whether the credit risk of a financial asset has increased significantly, the company should compare the default risk at the reporting date with the default risk at the time of its initial recognition.

The simplified approach does not require tracking changes in credit risk, however, along with this, recognition of impairment losses should be assessed on the basis of expected credit losses over the life of the financial asset at each reporting date.

The company should apply a simplified approach to trade receivables or contractual assets that do not include a significant component of financing.

Therefore, IFRS 9 Financial Instruments provides a clear procedure for assessing and recognizing possible credit losses. The updated standard facilitates its practical application and provides a sound approach to the issue of financial instruments impairment.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 338.001.36

Либа В.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та маркетингу
Національного аерокосмічного університету
імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Черевко Я.О.

асистент кафедри менеджменту
Національного аерокосмічного університету
імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Ткачук В.В.

аспірант кафедри економіки та маркетингу
Національного аерокосмічного університету
імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

ОГЛЯД ТА АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ДІАГНОСТИКИ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ

У статті подано огляд моделей та методів діагностики банкрутства підприємств. Установлено, що в сучасній економічній літературі найбільш поширеними моделями діагностики банкрутства є моделі Альтмана, Таффлера і Тісшоу, Бівера, але ці моделі складно застосовувати в сучасних українських умовах господарювання. Проведений огляд моделей та методів діагностики банкрутства підприємств дав змогу встановити, що більшість моделей та методів діагностики банкрутства ґрунтується на кореляційно-регресійному та дискримінантному аналізі. Більшість методів діагностики використовує показники фінансового стану. Намічено шляхи адаптації існуючих методів для використання в сучасних українських умовах.

Ключові слова: банкрутство, діагностика, моделі ймовірності банкрутства, кризовий стан, адаптація.

В статье приведен обзор моделей и методов диагностики банкротства предприятий. Установлено, что в современной экономической литературе наиболее распространенными моделями диагностики банкротства являются модели Альтмана, Таффлера и Тисшоу, Бивера, но эти модели сложно применять в современных украинских условиях хозяйствования. Проведенный обзор моделей и методов диагностики банкротства предприятий позволил установить, что большинство моделей и методов диагностики банкротства основывается на корреляционно-регрессионном и дискриминантном анализе. Большинство методов диагностики использует показатели финансового состояния. Намечены пути адаптации существующих методов для использования в современных украинских условиях.

Ключевые слова: банкротство, диагностика, модели вероятности банкротства, кризисное состояние, адаптация.

The article gives an overview of the models and methods of enterprise bankruptcy diagnostics. It is established that in the modern economic literature, the most common models of bankruptcy diagnostics are the models of Altman, Taffler and Tisshaw, Beaver, but these models are difficult to apply them in modern Ukrainian economic conditions. An overview of the models and methods of enterprise bankruptcy diagnostics allowed us to establish that most models and methods of bankruptcy diagnostics are based on correlation-regression and discriminatory analyses. Most diagnostic methods use indicators of financial condition. The ways of adaptation of existing methods for use in modern Ukrainian conditions were outlined.

Keywords: *bankruptcy, diagnostics, bankruptcy probability models, crisis condition, adaptation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні кількість збанкрутілих підприємств у світі та, зокрема, в Україні зростає. Це зумовлено тим, що в умовах економічної кризи підприємства стають неплатоспроможними та не мають змоги вчасно виконати умови кредиторських заборгованостей. У зв'язку із цим значущість і актуальність теми полягає у класифікації й пошуку найбільш уживаних та адекватних моделей діагностики загрози банкрутства підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Значна кількість науковців приділяє увагу вивченню та розробленню моделей для діагностики банкрутства підприємств, зокрема: Е. Альтман, Є. Андрущак, К. Беєрмен, У. Бівер, М. Голдер, О. Зайцева, Г. Кадикова, В. Ковальов, Е. Майєр, А. Матвійчук, О. Пластун, Р. Сайфулліна, Р. Таффлер, О. Терещенко, Г. Тішоу та ін. Більшість із розроблених моделей спирається на кореляційно-регресійний та дискримінантний аналіз, тому для побудови потребують чималої кількості інформаційного забезпечення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на значну кількість праць щодо окресленої проблеми, не існує єдиного інструментарію для проведення ефективною діагностики банкрутства, що й ускладнює проведення діагностики, а іноді унеможливує її. Отже, пошук найбільш адекватних моделей та їх адаптація до сучасних умов є актуальними завданнями.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є проведення огляду та аналізу методів і моделей діагностики банкрутства підприємств в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Від ефективною діагностики банкрутства залежать пошук та розроблення захо-

дів зі збереження самостійності суб'єкта господарювання, тому діагностика кризового стану підприємства є складним завданням. Аналіз літературних джерел, присвячених діагностиці банкрутства підприємств різного рівня та масштабів, свідчить про неоднорідність розуміння сутності процесу діагностики банкрутства підприємства. Це пов'язане з тим, що більшість авторів по-різному розуміє зміст та сутність у залежності від об'єкта, суб'єкта, завдань, мети та методів діагностування банкрутства. Можна виділити та згрупувати основні визначення поняття діагностики банкрутства підприємства. Л. Лігоненко [1] вважає, що діагностика банкрутства підприємства – це діагностика проблем, які виникли у процесі функціонування підприємства та можуть зумовити негативні наслідки в його життєдіяльності. Ю. Торлецька [2] трактує назване поняття по-іншому. Діагностика банкрутства підприємства – визначення наявності або відсутності кризової ситуації, з одного боку, та виявлення проблем і пропозиція можливих варіантів їх вирішення – з іншого. Діагностика банкрутства підприємства, на думку О. Пономаренко [3] та А. Азріліян [4], – це дослідження, орієнтоване на визначення цілей функціонування підприємства, методів їх досягнення та виявлення недоліків; необхідний етап дослідження проблем, що мають місце у процесі життєдіяльності певної системи, який відбувається після виявлення проблеми в результаті контролю. Дослідники О. Андрушко, М. Горбачевська [5] та І. Бланк [6] вважають, що це система ретроспективного, оперативного і перспективного цільового аналізу, спрямованого на виявлення ознак кризового стану підприємства, оцінку загрози його банкрутства та можливостей подолання кризи. Отже, можна виділити основні напрями для прогнозування банкрутства: проведення цільового фінансового аналізу [6]; виявлення проблем щодо негативних наслідків діяльності підприємства [1]; встановлення наявності або відсутності кризи [2]; дослідження цілей функціонування підприємства та методи їх реалізації [4].

Нині існує досить велика кількість моделей і методик, деякі з них розглянемо детальніше та проаналізуємо [7]. Більшість авторів для діагностики банкрутства виокремлює два підходи: по-перше, використання багатофакторних моделей та методів; по-друге, порівняльний аналіз показників діяльності.

Системи прогнозування банкрутства, які розроблені як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями, містять декілька ключових показників, що характеризують фінансовий стан підприємства. На їх основі розраховується комплексний показник імовірності банкрутства з ваговими коефіцієнтами біля індикаторів [9].

Кожну з методик оцінювання кредитоспроможності можна назвати методикою діагностики кризового стану. Найбільш поширені охарактеризуємо та проаналізуємо.

Розглянемо, зокрема, модель Дж. Фулмера [8] – модель прогнозування загрози банкрутства. Дж. Фулмер розробив модель на підставі аналізу роботи 60-ти американських підприємств, 30 із яких функціонують добре, інші 30 – збанкрутіли. Показники розраховують за допомогою дискримінантної функції:

$$H = 5.528K_1 + 0.212K_2 + 0.073K_3 + 1.270K_4 - 0.120K_5 + 2.335K_6 + 0.575K_7 + 1.083K_8 + 0.894K_9 + 6.0175, \quad (1)$$

де K_1 – нерозподілений прибуток минулих років/сукупні активи;

K_2 – обсяг реалізації/сукупні активи;

K_3 – валовий прибуток/сукупні активи;

K_4 – грошовий потік/сукупна заборгованість;

K_5 – сукупна заборгованість/сукупні активи;

K_6 – поточні пасиви/сукупні активи;

K_7 – Іг (матеріальні активи);

K_8 – оборотний капітал/сукупна заборгованість;

K_9 – Іг (валовий прибуток/виплачені відсотки).

Неплатоспроможність підприємства настає, якщо $H < 0$.

За моделлю Дж. Фулмера для прогнозування банкрутства використовують велику кількість факторів, тому на відміну від інших зарубіжних моделей для вітчизняних підприємств ця модель краща у застосуванні. Одним із слабких моментів є те, що коефіцієнт K_7 потрібно визначати в перерахунку в тисячі доларів США на дату складання звіту, це значно ускладнює розрахунки та потребує великої затрати праці [8].

Широке застосування серед методів прогнозування банкрутства одержала модель Е. Альмана – «Z-розрахунку» [8]:

$$Z = 0.717K_1 + 0.847K_2 + 3.107K_3 + 0.42K_4 + 0.995K_5, \quad (2)$$

де K_1 – відношення власного оборотного капіталу до загальної вартості активів;

K_2 – відношення нерозподіленого прибутку до загальної вартості активів;

K_3 – відношення прибутку до виплати відсотків до загальної вартості активів;

K_4 – відношення балансової вартості власного капіталу до позикового капіталу;

K_5 – відношення виторгу від продажу до загальної вартості активів.

Науковець провів дослідження 66 підприємств, половина з яких збанкрутувала, а інші банкрутами не стали. Інформаційна база дослідження складається з 22 показників, які враховують фінансовий стан і можуть бути індикаторами стану банкрутства підприємства. На підставі регресійного аналізу було побудовано п'ятифакторну модель. У зв'язку з тим, що інформаційними джерелами для побудови моделі слугували дані про діяльність підприємств США і Західної Європи, це унеможливило використання цієї моделі для українських підприємств [8].

Існує чотирьохфакторна модель оцінки платоспроможності підприємств, яку розробили такі автори-науковці, як Р. Таффлер і Г. Тісшоу [9]. За цією моделлю рівень фінансового стану є високим, при цьому ймовірність банкрутства є низькою, якщо $Z > 0,3$. А якщо $Z < 0,3$ – навпаки. Модель має такий вигляд:

$$Z = 0.53A + 0.13B + 0.18C + 0.16D, \quad (3)$$

де A – відношення операційного прибутку до короткострокових зобов'язань;

B – відношення оборотних активів до загальної суми зобов'язань;

C – відношення короткострокових зобов'язань до загальної вартості активів;

D – відношення виручки від реалізації до загальної вартості активів.

За п'ятифакторною моделлю У. Бівера для прогнозування банкрутства проводять аналіз за такими показниками: рентабельність активів, питома вага позикових коштів у пасивах, коефіцієнт поточної ліквідності, частка чистого оборотного капіталу в активах, коефіцієнт Бівера [8]:

$$K_5 = (ЧП - А) / ПК, \quad (4)$$

де $ЧП$ – чистий прибуток;

A – амортизація;

$ПК$ – позиковий капітал.

Модель У. Бівера не передбачає розрахунку як окремих показників, так і загального показника фінансового стану. Значення індикаторів порівнюють із нормативними значеннями для успішних компаній та компаній, що збанкрутіли [8].

Сьогодні для української економіки побудова багатофакторних моделей є проблемною, більшість чинників, які впливають на економічну стійкість, не враховується під час діагностування. Своєю чергою, на Заході практикують багатофакторні моделі Дж. Фулмера, Р. Таффлера, Р. Ліса, Ж. Конана і М. Гольдера та ін. [9].

Треба зазначити, що ці моделі побудовані для умов західного розвитку, що не відповідає умовам розвитку економіки України.

Модель Р. Ліса представлена у такому вигляді [9]:

$$Z = 0.063A + 0.092B + 0.057C + 0.001D, \quad (5)$$

де A – відношення оборотних активів до загальної вартості активів;

B – відношення операційного прибутку до загальної вартості активів;

C – відношення нерозподіленого прибутку до загальної вартості активів;

D – відношення власного капіталу до позикового капіталу.

Модель Ж. Конана і М. Гольдера має такий вигляд [11]:

$$Z = 0.16K_1 - 0.22K_2 + 0.87K_3 + 0.10K_4 - 0.24K_5, \quad (6)$$

де K_1 – відношення дебіторської заборгованості та грошових коштів і їх еквівалентів до валюти балансу;

K_2 – відношення постійного капіталу до валюти балансу;

K_3 – відношення фінансових витрат до виручки від реалізації;

K_4 – відношення витрат на персонал до даної вартості;

K_5 – відношення валового прибутку до позикового капіталу.

Велика кількість моделей побудовано на виокремленні певного фактору, показника. Основні моделі орієнтовані на фактор фінансової стійкості. До них відносять показник платоспроможності Ж. Конана і М. Гольдера, модель Р. Таффлера і Г. Тішоу – вони пов'язані з ліквідністю, залежністю від інвесторів та кредиторів, фінансовою структурою [9]. У цих моделях переважають такі показники, як ліквідність, платоспроможність, короткострокова та довгострокова заборгованості. Також існують моделі, що оцінюють схиль-

ність підприємства до банкрутства на підставі показників рентабельності та ділової активності, а саме модель Р. Ліса, Е. Альтмана та Г. Спрінгейта.

Модель Г. Спрінгейта має такий вигляд [9]:

$$Z = 1.03A + 3.07B + 0.66C + 0.4D, \quad (7)$$

де A – відношення робочого капіталу до загальної вартості активів;

B – відношення прибутку до сплати податків та відсотків до загальної вартості активів;

C – відношення прибутку до сплати податків до короткострокових зобов'язань;

D – відношення обсягу продажу до загальної вартості активів.

У застосуванні цієї моделі позитивними аспектами є доступність інформації для розрахунку відповідних показників, визначення зони ризику та прогнозування банкрутства.

Для того щоб мати змогу ефективно застосувати такі багатофакторні моделі в Україні, потрібно, щоб вони відповідали стандартам бухгалтерського обліку, фінансової звітності, впроваджувалися за прозорих умов господарювання та відповідно до чинної нормативно-правової бази. Отже, розглянуті моделі реально застосовувати лише для тих умов, у яких вони були розроблені [9].

Проаналізувавши низку моделей, можна зробити такі висновки:

– недостатність інформаційної бази щодо підприємств-банкрутів, що унеможливорює визначення питомої ваги коефіцієнтів відповідно до умов господарювання;

– сучасні методики діагностики ймовірності банкрутства ґрунтуються на методах визначення вагових коефіцієнтних показників на зразок зарубіжних методик. У певних випадках це не відповідає сучасним вітчизняним економічним умовам;

– багато зарубіжних методик не враховують сучасний стан української економіки, а саме: законодавчо-правову базу, особливості податкового та бухгалтерського обліку, інфляційні процеси, приналежність підприємств до окремих галузей народного господарства;

– більшість проаналізованих методик не враховує показники діяльності підприємства, необхідних для вітчизняних підприємств, тобто не використовує показники звіту про фінансові результати та балансові показники;

– розглянуті моделі не дають можливості визначити, які саме чинники впливають на фінансовий стан підприємств;

– після проведених розрахунків за вибраними моделями не одержується інформація щодо розвитку суб'єкта в майбутньому;

– значення нормативних меж показників у певних випадках не відповідають стану більшості підприємств України [9; 10].

Вітчизняні науковці провели аналіз, урахувавши за можливості всі недоліки зарубіжних моделей для застосування на українських підприємствах, та розробили на їх основі методики, пристосовані до вітчизняних умов. Найпопулярнішою та найвідомішою вітчизняною моделлю вважають модель Сайфулліна-Кадикова [8]. Система показників для розрахунку за цією моделлю подається у такому вигляді:

$$R = 2K_3 + 0.1K_{пл} + 0.08K_{оа} + 0.45P_{п} + P_{вк}, \quad (8)$$

де K_3 – коефіцієнт забезпеченості власними коштами;

$K_{пл}$ – коефіцієнт поточної ліквідності;

$K_{оа}$ – коефіцієнт оборотності активів;

$P_{п}$ – рентабельність продажів;

$P_{вк}$ – рентабельність власного капіталу.

У цій моделі число R визначає оцінку фінансового стану підприємства. Якщо $R = 1$, то стан досліджуваного підприємства дорівнює мінімальним значенням норми. Якщо $R > 1$ – фінансовий стан підприємства задовільний, а якщо $R < 1$, то не задовільний. Отже, модель Сайфулліна-Кадикова містить певні аспекти, притаманні вітчизняним підприємствам, через що виявляється зручною для коректування щодо обмеження підприємства.

Ще одна модель прогнозування банкрутства Давидової-Белікова [10], розроблена для російських підприємств, у 21,6% випадків передбачила банкрутство підприємств. Проте відмінності в законодавчій базі, правилах ведення фінансової документації не дають змоги застосувати цю модель у сучасних українських умовах.

Вітчизняний економіст, автор дискримінантної моделі О. Терещенко, розглядав та спробував вирішити проблему щодо застосування зарубіжних моделей саме для українських підприємств [10]. Дискримінантна функція О. Терещенка зі шістьма змінними має такий вигляд:

$$Z = a_1X_1 + a_2X_2 + a_3X_3 + a_4X_4 + a_5X_5 + a_6X_6, \quad (9)$$

де $a_1, a_2, a_3, a_4, a_5, a_6$ – параметри дискримінантної функції, питома вага показників;

X_1 – коефіцієнт покриття;

X_2 – коефіцієнт фінансової незалежності;

X_3 – оборотність вкладеного капіталу;

X_4 – коефіцієнт рентабельності операційного продажу;

X_5 – коефіцієнт рентабельності активів;

X_6 – коефіцієнт оборотності залученого капіталу.

Дискримінантна модель має як значні переваги серед інших методик, так і недоліки. Як недоліки можна означити те, що існує лише дві класифікації фінансового стану, без поглиблення; потрібно проводити додаткові розрахунки та аналіз, якщо отримані значення від $-0,9$ до $0,9$. Перевагами ж є зручність у застосуванні; використання даних українських підприємств для розроблення моделі; модель урахує особливості підприємства за галузями [10].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведений огляд моделей та методів діагностики банкрутства підприємств дав змогу встановити, що більшість моделей та методів діагностики банкрутства ґрунтується на кореляційно-регресійному та дискримінантному аналізі. Нині у практиці господарювання використовуються зарубіжні методики, але вони не адаптовані до сучасних українських умов господарювання. Виявлено, що більшість методів діагностики банкрутства ґрунтується на методиках фінансового аналізу. Отже, у подальших дослідженнях актуальним завданням залишається пошук оптимальних методів діагностики банкрутства, а також їх адаптація до сучасних українських умов.

Бібліографічний список:

1. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія. Київ, 2001. 580 с.
2. Терлецька Ю.О. Антикризова діагностика підприємства: методи, способи та умови застосування. Вісник Донецького університету. 2006. Т. 2. № 1. С. 504–509.
3. Пономаренко О. Системні методи в економіці, менеджменті, бізнесі. К. \: Основи, 1997. 390 с.
4. Большой экономический словарь / под. ред. А.Н. Азрилияна; 5-е изд., доп. и перераб. М., 2002. 1280 с.
5. Андрушко О.Б., Горбачовська М.Р. Моделювання діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2006. № 2(552). С. 158–163.
6. Бланк І.О., Ситник Г.В. Управління фінансами підприємства: підручник. К., 2006. 780 с.

7. Фучеджи В.І. Характеристика методів та моделей діагностики кризового стану підприємства. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Львів. 2010. С. 240–245.
8. Тридід О.М., Тижненко О.Г., Тижненко Л.О. Економіко-математичні моделі оцінки фінансового стану суб'єктів господарювання: монографія. К., 2009. 213 с.
9. Рзаєва Т.Г., Стасюк І.В. Зарубіжні методи визначення ймовірності банкрутства підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 3. Т. 2. С. 177–181.
10. Дубинская Е.С. Анализ современных моделей и методик прогнозирования кризисного состояния предприятия. Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. 2009. № 2(16). С. 84–89.
11. Рясних Є.Г., Шкілюк Л.О. Моделі діагностики та прогнозування банкрутства. Вісник Хмельницького національного університету. 2008. № 2. Т. 2. С. 30–33.
12. Вартанян В.М., Ревенко Д.С., Лыба В.А. Моделирование экономической устойчивости предприятия машиностроительного комплекса. Актуальні проблеми економіки. 2014. № 6(156). С. 437–443.
13. Ревенко Д.С., Лыба В.А., Мошкина И.К. Метод диагностики устойчивости функционирования предприятия в условиях макроэкономической нестабильности. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 3. С. 34–43.
4. Azrylyana, A. N. (2002), *Bolshoi ekonomychesky slovar [Big Economic Dictionary]*, Moscow, Russian Federation.
5. Andrushko, O. B., Horbachovska, M. R. (2006), "Simulation of the diagnosis of the crisis situation and the threat of bankruptcy of the enterprise", *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*, vol. 552, no. 2, pp. 158–163.
6. Blank, I. O., Sytnyk, H. V. (2006), *Upravlinnia finansamy pidpriemstva [Enterprise Finance Management]*, Kyiv, Ukraine.
7. Fuchedzhy, V. I. (2010), "Characteristics of methods and models of diagnostics the crisis state of the enterprise", *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, pp. 240–245.
8. Trydid, O. M., Tyzhnenko, O. H., Tyzhnenko, L. O. (2009), *Ekonomiko-matematychni modeli otsinky finansovoho stanu sub'iektiv hospodariuvannia: monohrafiia [Economic-mathematical models for assessing the financial condition of economic entities]*, Kyiv, Ukraine.
9. Rzaieva, T. H., Stasiuk, I. V. (2010), "Foreign methods for determining the probability of bankruptcy of an enterprise", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no. 3, pp. 177–181.
10. Dubinskaja, E. S. (2009), "Analysis of modern models and methods for predicting the crisis state of the enterprise", *Visnyk Donbas'koï derzhavnoï mashinobudivnoï akademii*, vol. 16, no. 2, pp. 84–89.
11. Riasnykh, Ye. H., Shkiliuk, L. O. (2008), "Models of diagnostics and forecasting of bankruptcy", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no. 2, pp. 30–33.
12. Vartanjan, V. M., Revenko, D. S., Lyba, V. A. (2014), "Modeling of economic sustainability of the enterprise of the machine-building complex", *Actual problems of the economy*, vol. 156, no. 6. pp. 437–443.
13. Revenko, D. S., Lyba, V. A., Moshkina, I. K. (2013), "Method for diagnosing the stability of the enterprise in the conditions of macroeconomic instability", *Ekonomika ta upravlinnja pidpriemstvami mashinobudivnoï galuzi: problemi teorii ta praktiki*, no. 3, pp. 34–43.

References:

1. Lihonenko, L. O. (2001), *Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom: teoretyko-metodolohichni zasady ta praktychnyi instrumentarii [Anticrisis management of the enterprise: theoretical and methodological principles and practical tools]*, Kyiv, Ukraine.
2. Terletska, Yu. O. (2006), "Anti-crisis enterprise diagnostics: methods, methods and conditions of application", *Visnyk Donetskoho universytetu*, no. 1, pp. 504–509.
3. Ponomarenko, O. (1997), *Systemni metody v ekonomitsi, menedzhmenti, biznesi [Systemic*

Lyba V.O.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economics and Marketing,
M.E. Zhukovsky National Aerospace University
"Kharkiv Aviation Institute"

Cherevko Ya.O.

Assistant Lecturer at Department of Management,
M.E. Zhukovsky National Aerospace University
"Kharkiv Aviation Institute"

Tkachuk V.V.

Postgraduate Student at Department of Economics and Marketing,
M.E. Zhukovsky National Aerospace University
"Kharkiv Aviation Institute"

REVIEW AND ANALYSIS OF ENTERPRISES BANKRUPTCY DIAGNOSTICS MODELS

Today, the number of bankrupt enterprises in the world and in Ukraine is growing due to the fact that in the conditions of the economic crisis, enterprises are insolvent and unable to meet the conditions of payables in a timely manner.

Despite a large number of works on this problem, there is no single tool for effective bankruptcy diagnostics, which complicates the diagnosis. Analysis of literary sources devoted to the diagnosis of bankruptcy enterprises of various levels and scales testifies to the heterogeneity of understanding the essence of the process of bankruptcy diagnostics an enterprise. Most of the developed construction models require a large amount of information support.

The purpose of the article is to conduct a review and analysis of the methods and models for diagnosing bankruptcy enterprises in Ukraine.

The effective diagnosis of bankruptcy depends on the solution and development of measures to preserve the independence of the business entity, so diagnosing the crisis state of the enterprise is a complex task.

The most authors for bankruptcy diagnostics distinguish two approaches, firstly using multi-factor models and methods, and secondly – comparative analysis of performance indicators.

An overview of the models and methods of enterprise bankruptcy diagnostics allowed us to establish that most models and methods of bankruptcy diagnostics based on correlation-regression and discriminatory analyses. Today, foreign practices are used in business practice but they are not adapted to modern Ukrainian conditions of economic management. The most methods of bankruptcy diagnostics are based on financial analysis methods. In further research, the actual task is to find the best methods for diagnosing bankruptcy, as well as their adaptation to modern conditions.

Ревенко Д.С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та маркетингу
Національного аерокосмічного університету
імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

МОДЕЛЮВАННЯ І ДІАГНОСТИКА СТІЙКОСТІ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (СТОХАСТИЧНИЙ ПІДХІД)

У статті проведено дослідження стійкості макроекономічної системи України на основі стохастичного підходу. Визначено всі можливі елементи соціально-економічної системи та показники, що їх характеризують. Для візуалізації побудованих стохастичних моделей, діагностики та управління стійкістю макроекономічної системи побудовано блок-схему стохастичних зв'язків. Запропоновано прогностичну модель, що дає змогу розробляти та обґрунтовувати пріоритетні напрями макроекономічної політики та оцінювати їхній вплив на стан стійкості системи. Використання стохастичних методів моделювання для діагностики та управління стійкістю соціально-економічних систем дає змогу оперативно оцінювати вплив різноманітних чинників на стан системи й показники її розвитку та впроваджувати різні сценарії розвитку системи.

Ключові слова: стійкість, макроекономічна система, стохастичний підхід, неокласична виробнича функція, прогнозування.

В статье проведено исследование устойчивости макроэкономической системы Украины на основе стохастического подхода. Определены все возможные элементы социально-экономической системы и показатели, которые их характеризуют. Для визуализации построенных стохастических моделей, диагностики и управления устойчивостью макроэкономической системы построена блок-схема стохастических связей. Предложена прогностическая модель, которая позволяет разрабатывать и обосновывать приоритетные направления макроэкономической политики и оценивать их влияние на состояние устойчивости системы. Использование стохастических методов моделирования для диагностики и управления устойчивостью социально-экономических систем позволяет оперативно проводить оценку влияния различных факторов на состояние и показатели ее развития и внедрять различные сценарии развития системы.

Ключевые слова: устойчивость, макроэкономическая система, стохастический подход, неоклассическая производственная функция, прогнозирование.

The article conducts research of sustainability of Ukraine's macroeconomic system based on a stochastic approach. All possible elements of the socioeconomic system and indicators that characterize them are determined. For the visualization of constructed stochastic models, diagnostics and management of the sustainability of the macroeconomic system, a block diagram of stochastic connections is constructed. Proposed a prognostic model that allows developing and substantiating priority directions of macroeconomic policy and assessing their impact on the sustainability of the system. The use of stochastic simulation methods for diagnosing and managing the sustainability of socio-economic systems allows for the rapid assessment of the impact of various factors on the state of the system and indicators of its development and the implementation of various scenarios for the development of the system.

Keywords: sustainability, macroeconomic system, stochastic approach, neoclassical production function, forecasting.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні тенденції

розвитку, постійні трансформації соціально-економічних систем під впливом динамічних змін у зовнішньому середовищі спричиняють

різноплановість і різноспрямованість еволюційних процесів у цих системах. Такі зміни спричинені багатьма чинниками, одними з головних є динамічність зміни економічних систем, постійні ринкові перетворення, поєднання еволюції та інволюції у процесах соціально-економічних перетворень. Усе це, своєю чергою, призводить до неефективності розроблених математичних моделей і методів аналізу й прогнозування процесів, які відбуваються у цих системах, що, зрештою, є поштовхом для розроблення нових або вдосконалення наявних моделей і методів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Серед авторів основних досліджень, присвячених питанням стохастичного моделювання, слід відзначити В.М. Порохню, Г.М. Гнатієнко і В.Є. Снитюка, О.В. Броїло, Л.В. Фролова, Т.В. Кореніцина, О.П. Овчинікова, А.Ю. Беца, І.Й. Яремко, О.В. Глушко, А.В. Матвійчука, Г.Б. Клейнера і Н.К. Васильєва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Макроекономічна динаміка є мультискладним процесом, що відображає розвиток і поведінку системи як єдиного механізму. На стан процесів у системі впливає велика кількість різноспрямованих випадкових чинників, які, своєю чергою, ускладнюють завдання моделювання. Детерміновані методи моделювання стійкості соціально-економічних системи не в повному обсязі дають змогу генерувати наукові висновки, які могли б використовуватися для вирішення практичних завдань, тому доповнення наявних підходів до моделювання стійкості соціально-економічних систем із використанням стохастичного підходу є важливим науковим завданням.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою дослідження є діагностика і моделювання стійкості макроекономічної системи України на основі стохастичного підходу та визначення впливу окремих процесів економіки на стан стійкості макроекономічної системи у цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Використання стохастичного підходу для макроекономічного моделювання дає змогу розв'язати декілька задач діагностики та управління їхньою стійкістю, а саме: виділити системні чинники негативного та позитивного

впливу на стан стійкості макроекономічної системи; побудувати причинно-наслідкові моделі, які дають змогу діагностувати стан стійкості системи під впливом змін окремих чинників; отримати прогностичні моделі станів макроекономічної системи.

Побудова стохастичної моделі є доволі складним процесом, це пов'язано з тим, що для її конструювання необхідні оброблення й аналіз значного обсягу числових даних для екстраполяції тенденцій, які мали місце в минулому. Інтерполяція та екстраполяція тенденцій необхідні для виявлення структурних зрушень технічного, економічного і соціального характеру в макроекономічних процесах. Це дає змогу знайти спільні риси між процесами та виявити причинно-наслідковий зв'язок, що, своєю чергою, вносить визначеність у взаємозв'язки між процесами.

Для побудови стохастичної моделі оцінювання впливу системних чинників екзогенної та ендемогенної дії на стан стійкості макроекономічної моделі мають бути закладені та враховані чотири основні аспекти.

1. Еволюційний аспект – у побудові стохастичної моделі мають бути враховані історичні етапи розвитку макроекономічної системи, що дає змогу зрозуміти логіку її еволюційного розвитку.

2. Соціальний аспект – під час розроблення стохастичної моделі мають бути враховані пріоритетні напрями розвитку суспільства, його стан, настрої, очікування.

3. Техніко-технологічний аспект – ураховує стан розвитку науково-технічного прогресу в макроекономічній системі, який стимулює її розвиток і відображає вдосконалення виробничих сил та виробничих відносин.

4. Структурний аспект – у побудові моделі повинні бути враховані її структурні особливості, зв'язки між елементами макроекономічної системи з іншими системами та зовнішнім оточенням, що у цілому відображає макет самої системи.

У попередніх дослідженнях [1–3] були розроблені підходи до детермінованого моделювання стійкості макроекономічної системи на основі класичної теорії стійкості та неокласичної виробничої функції. Розроблені методи дають змогу якісно оцінити стійкість функціонування та розвитку макроекономічної системи, а також визначити межі стійкості системи у параметрах економічного зростання – наявного фізичного капіталу і трудових ресурсів, які зайняті в на-

ціональному господарстві. Але для точнішого врахування чинників впливу на стан і функціонування макроекономічної системи запропоновано розширити існуючі моделі та методи стохастичним підходом.

Нижче наведено структуру розробленого методу моделювання стійкості на основі розроблення стохастичних моделей діагностики розвитку макроекономічної системи. На першому етапі дослідження визначаються мета і завдання дослідження, а також висуваються основні вимоги до розроблюваної моделі. Конструктивною особливістю розроблюваної стохастичної моделі є використання алгоритму пошуку причинно-наслідкових зв'язків між відібраними показниками, які характеризують стан макроекономічної системи України, та елементами детермінованої моделі оцінювання стійкості, окресленої в роботі [2]. Тому ключовими показниками (антецедентами) для порівняння та відбору показників (коваріантів) є показники вартості основних засобів у фактичних цінах, зайняте населення у віці 15–70 років та показник номінальної середньої заробітної платні.

На другому етапі визначаються всі можливі елементи соціально-економічної системи та показники, що їх характеризують. Цей крок пов'язаний із необхідністю враховувати всі елементи системи, тому що нехтування хоча б одним із них може призвести до хибних результатів моделювання та отримання некоректної стохастичної моделі. Для формування статистичного масиву інформації про стан і розвиток макроекономічної системи України були відібрані статистичні показники від 2005 р. із відкритих джерел, а саме Державної служби статистики та Національного банку України. Статистична база даних для проведення дослідження складається з таких груп показників: показники реального сектору економіки (індекси промислового виробництва, оборот роздрібної торгівлі, обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, обсяги будівництва, індекс цін промисловості); показники розвитку банківського сектору (обсяги депозитів і кредитів у банківському секторі, облікова ставка НБУ, агрегати грошової маси, курси валют); показники зовнішньоекономічного сектору (обсяги експорту та імпорту, світові ціни, зовнішній борг); показники державного сектору (доходи і видатки Пенсійного фонду та Державного бюджету України); показники сектору споживання (міграція, наявне населення, середня заробітна платня, рівень безробіття,

індекси споживчих цін). Усього було вибрано 44 макроекономічні показники.

На третьому етапі розробленого методу стохастичного моделювання передбачено систематизацію елементів соціально-економічної системи та складників зовнішнього середовища на підставі вивчення стохастичних взаємозв'язків і взаємодії між ними. Діагностика взаємозв'язків системи на основі стохастичного підходу дає змогу визначити первинні і вторинні фактори, їх компоненти, функції між ними та їх підпорядкованість. Систематизація факторів взаємозв'язку грає важливу роль у дослідженнях стохастичних причинно-наслідкових зв'язків, тому що за допомогою цієї процедури можна розділити всю множину факторів на системні, головні, другорядні, від яких залежить стійкість функціонування соціально-економічної системи, а також відокремити випадкові.

На цьому етапі проводиться ідентифікація системних зв'язків між показниками відібраними та еталонними. Ідентифікація системного зв'язку проводиться на основі кроскореляційної функції. Ця функція дає змогу обчислити показники кореляції для процесів, які відбуваються в різних точках простору і в різні моменти часу. Кроскореляційна функція дає змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки з часовим лагом між еталонним показником і досліджуваними, а також оцінити щільність цього зв'язку на підґрунті парного коефіцієнта кореляції. У разі виявлення найбільшого значення парного коефіцієнта кореляції з лагом, більшим від одного моментного періоду, який передує значенню еталонного показника або є одномоментним із ним, можна вважати цей момент таким, що є причиною для еталонного показника і може бути відібраним для подальшого дослідження та побудови стохастичної моделі. Також однією з особливостей використання кроскореляційної функції є її здатність діагностувати проциклічні процеси й ациклічні. За умови позитивного значення парних коефіцієнтів кореляції на достатньо довгому динамічному ряді ми можемо говорити про проциклічний процес. У разі негативних значень ряду парних коефіцієнтів кореляції можна говорити про ациклічний процес, а в разі виявлення проциклічних і ациклічних процесів одночасно можна судити про стан впливу на результуючий еталонний показник. Якщо показник проциклічний, то він є процесом позитивної дії на результуючий показник, і навпаки, якщо показник ациклічний, він є процесом негативної, деструктивної дії.

Відповідно до третього етапу методу проведено розрахунок кроскореляційної функції ключових показників (вартість основних засобів у фактичних цінах, кількість зайнятого населення у віці 15–70 років та рівень номінальної середньої заробітної платні) з усіма вибраними показниками. Кроскореляційна функція була розрахована на 15 місяців із випередженням та 15 місяців із запізненням, крок лагу відповідає місячному виразу. Відповідно до одержаних результатів, а також на основі логічного аналізу були відібрані показники, що мають найбільші коефіцієнти кореляції (від 0,48 до 0,99) згідно зі шкалою Чеддока (від помірного системного зв'язку до щільного). Результати кроскореляційного аналізу наведено в табл. 1.

Як видно з таблиці, певні показники є випереджальними для антецедентних факторів, а також ациклічними і проциклічними. Аналіз на значущість коефіцієнтів кореляції показав, що всі коефіцієнти кореляції є статистично значущими.

На четвертому етапі методу проводиться формування стохастичної моделі та оцінювання її параметрів. Кількісне оцінювання параметрів моделі проводиться аналогічно оцінюванню параметрів класичних економетричних моделей на

основі регресійного аналізу. Відповідно до мети четвертого етапу розраховані регресійні рівняння для кожного з антецедентних факторів:

– вартість основних засобів, млн. грн. (K_t):

$$K_t = 2.86I_{t-13} + 35316.73S_{t-5} + 6.64M_t + 4.32C_t - 361259, \quad (1)$$

де I_t – обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України; S_t – облікова ставка НБУ; M_t – агрегат грошової маси М1; C_t – обсяг наданих нових кредитів депозитними корпораціями; $t-l$ – довжина часового лагу в місяцях;

– зайняте населення у віці 15–70 років, тис. осіб (P_t):

$$P_t = 0.86N_t - 123B_{t-1} + 1.03V_{t-3} - 0.03Z_t + 0.01X_{t-1} - 0.12D_t + 2209, \quad (2)$$

де N_t – економічно активне населення у віці 15–70 років; B_t – рівень безробіття; V_t – працевлаштування зареєстрованих безробітних; Z_t – заборгованість із виплати заробітної плати; X_t – імпорт; D_t – курс гривні до долара США; – номінальна середньомісячна заробітна плата, грн. (W_t):

$$W_t = 0.0001E_{t-4} + 0.025T_{t-12} + 0.01U_t + 0.007O_t - 31.95, \quad (3)$$

Таблиця 1

Результати кроскореляційного аналізу з відбору причинно-наслідкових факторів для включення у стохастичну модель

Показник	Коефіцієнт кореляції (r)	Лаг (l)	Значущість коефіцієнта кореляції ($ r/\delta_r > 3$)
Вартість основних засобів K_t (антецедентний фактор)			
Прямі іноземні інвестиції	0,668	-13	15,05
Облікова ставка НБУ	0,533	-5	9,30
Агрегат грошової маси М1	0,977	0	271,06
Обсяг нових наданих кредитів	0,753	0	21,73
Зайняте населення у віці 15–70 років P_t (антецедентний фактор)			
Економічно активне населення у віці 15–70 років	0,996	0	1604,5
Рівень безробіття	-0,738	-1	-20,19
Працевлаштування зареєстрованих безробітних	0,656	-3	14,39
Заборгованість із виплати заробітної плати	-0,814	0	-30,08
Імпорт	0,483	-1	7,87
Курс гривні до долара США	-0,981	0	-331,45
Середньомісячна заробітна плата W_t (антецедентний фактор)			
Міграційний рух населення	-0,484	-4	-7,9
Оборот роздрібною торгівлі	0,856	-12	40,02
Обсяг нових депозитів	0,935	0	92,53
Доходи центральних органів державного управління (сектор центральних органів державного управління включає Державний бюджет України)	0,786	0	25,74

де E_t – міграційний рух населення; T_t – оборот роздрібної торгівлі; U_t – обсяг нових депозитів; O_t – доходи центральних органів державного управління (сектор центральних органів державного управління включає Державний бюджет України).

Аналіз адекватності та статистичної значущості побудованих моделей показав, що коефіцієнт множинної кореляції, коефіцієнт детермінації за всіма моделями є достатньо високим, критерій Стюдента та Фішера виконується для всіх трьох моделей, що підтверджує їхню адекватність і спроможність відображати реальні макроекономічні процеси.

Відповідно до співвідношень неокласичної моделі виробничої функції, яка отримана для економіки України (залежна показує динаміку валового внутрішнього продукту), має вигляд:

$$\hat{Y}_t = 2,057K^{0,308}L^{0,669}. \quad (4)$$

У лінеаризованому вигляді неокласична виробнича функція має вигляд:

$$Y_t = 22017,63 + 1,482L_t + 0,204K_t, \quad (5)$$

тому узагальнено стохастична лінеаризована неокласична виробнича функція для аналізу стійкості функціонування та розвитку макроекономічної системи України може бути представлена у такому вигляді:

$$Y_t = 22017,63 + 1,482((0.0001E_{t-4} + 0.025T_{t-12} + 0.01U_t + 0.007O_t - 31.95)(0.86N_t - 123B_{t-1} + 1.03V_{t-3} - 0.03Z_t + 0.01X_{t-1} - 0.12D_t + 2209)) + 0,204(2.86I_{t-13} + 35316.73S_{t-5} + 6.64M_t + 4.32C_t - 361259). \quad (6)$$

Відповідно до моделі (6), антецендентним фактором є результируючий показник рівня валового внутрішнього продукту Y_t , параметрами-колайдерами є складники детермінованої моделі вартості основних засобів K_t і вартості витрат на трудові ресурси L_t , останній, своєю чергою, детерміновано розкладається на параметри-колайдери: рівень зайнятості населення P_t та середньої заробітної платні W_t . Цей розклад є причинно-наслідковим розкладом першого рівня.

На п'ятому етапі методу для детальнішої візуалізації побудованих стохастичних моделей, діагностики та управління стійкістю макроекономічної системи будується блок-схема стохастичних зв'язків. Інструментом візуалізації причинно-наслідкових зв'язків між елементами системи є побудова причинно-наслідко-

вої блок-схеми. Графічно причинно-наслідкова блок-схема формується з блоків – окремих елементів системи, параметрів-колайдерів та коваріантів. Усі блоки в схемі поєднані стрілками, які відображають спрямування внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Причинно-наслідкові блок-схеми допомагають візуалізувати математичні залежності побудованих стохастичних моделей та описати причинно-наслідкові зв'язки між елементами і факторами стійкості соціально-економічних систем. На рис. 1 подано блок-схему причинно-наслідкових зв'язків стохастичної моделі аналізу стійкості макроекономічної системи України.

Розроблену стохастичну багатофакторну модель можна умовно розкласти на два основних класи змінних: перший клас – одномоментні змінні та другий клас – випереджальні змінні, останні мають прогностичні властивості. Тому на шостому етапі методу, відповідно до розробленої стохастичної моделі (6), відбираються випереджувальні змінні для побудови стохастичної моделі прогнозування стійкості макроекономічної системи України.

Відповідно до третього та четвертого етапів методу, на основі регресійного аналізу проводимо оцінювання випереджальних параметрів моделі для кожного з антецендентних факторів:

– вартість основних засобів, млн. грн. (K_t):

$$K'_t = 31.05I_{t-13} + 69232.97S_{t-5} - 301672; \quad (7)$$

– зайняте населення у віці 15–70 років, тис. осіб (P_t):

$$P'_t = 19.58V_{t-3} - 520.6B_{t-1} + 0.334X_{t-1} + 20553; \quad (8)$$

– номінальна середньомісячна заробітна плата, грн. (W_t):

$$W'_t = 0.56T_{t-12} - 0.003E_{t-4} - 277. \quad (9)$$

Побудовані моделі перевірені на адекватність і статистичну значущість, результати виявилися високими за всіма моделями.

У загальному вигляді прогнозна стохастична лінеаризована неокласична виробнича функція для прогнозування стійкості функціонування макроекономічної системи України може бути представлена в такому вигляді:

$$Y'_t = 22017,63 + 1,482((19.58V_{t-3} - 520.6B_{t-1} + 0.334X_{t-1} + 20553)(0.56T_{t-12} - 0.003E_{t-4} - 277)) + 0,204(31.05I_{t-13} + 69232.97S_{t-5} - 301672). \quad (10)$$

За допомогою прогнозної стохастичної моделі можна за місяць до настання негативних та кризових явищ у макроекономічній системі України діагностувати їх та приймати відповідні

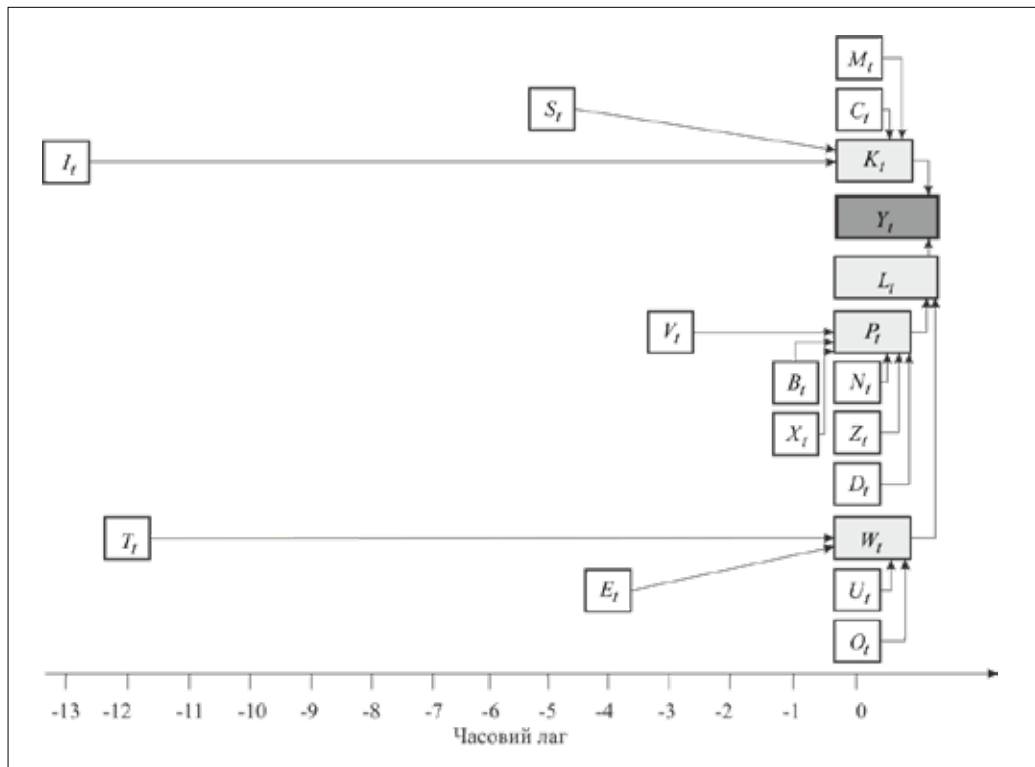

Рис. 1. Блок-схема причинно-наслідкових зв'язків стохастичної моделі аналізу стійкості макроекономічної системи України

управлінські рішення, спрямовані на забезпечення ухилення від цих явищ, або розробляти рішення, спрямовані на локалізацію та компенсацію кризових явищ. Побудована прогнозна модель дає змогу розробляти та обґрунтовувати, вибирати пріоритетні напрями макроекономічної політики та оцінювати їхній вплив на стан стійкості системи.

На останньому, сьомому, етапі проводиться аналіз меж стійкості системи, а також декомпозиція складників стохастичної моделі для прогнозування стану стійкості системи на майбутні періоди та визначення основних параметрів, що чинять вплив на стан стійкості. Згідно з методами, які описані в роботах [2; 3], визначаються верхня та нижня межі стійкості системи, а також розраховується коефіцієнт стійкості системи, аналізується зона, в яку потрапляє коефіцієнт стійкості. Після цього проводиться детермінований факторний аналіз для визначення абсолютного і відносного впливу на стан стійкості макроекономічної системи.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Запропонований метод дає змогу дослідити вплив окремих секторів економіки на стан стійкості макроекономічної системи, а також прогнозу-

вати цей стан на майбутні періоди. Розроблені стохастичні моделі дають змогу ідентифікувати причинно-наслідкові зв'язки, що дає можливість розширювати знання про стан макроекономічної системи та її розвиток. Але стохастичні моделі не дають змоги в комплексі дослідити структурні зрушення в соціально-економічних системах, що є підґрунтям для розроблення моделей, здатних діагностувати структурні зміни в економіці держави й окремих її галузях.

Бібліографічний список:

1. Davydova I.O., Revenko D.S., Lyba V.O. The stability of socio-economic systems under conditions of global development: collective monograph / under the editorship of T. Derkach, Doctor of Economic Science // Coastal Regions: Problems and Paradigms of Socio-Economic Development. Riga, Latvia: Publishing House Baltija Publishing. 2018. P. 167–187.
2. Ревенко Д.С. Метод визначення областей стійкості параметрів економічного зростання України. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2014. № 2(7). Т. 1. С. 8–14.
3. Ревенко Д.С. Дослідження динамічної стійкості економічного зростання України (детермінований підхід). Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. 2014. Вип. 2. С. 146–155.

4. Cobb Ch.W., Douglas P.H. A theory of production. American Economic Review. 1928. V. 18. № 1. P. 139–165.
5. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос АВР, 2002. 325 с.
6. Столерю Л. Равновесие и экономический рост. М.: Статистика, 1974. 376 с.
2. Revenko D. S. Metod vyznachennia oblastei stiikosti parametrov ekonomichnoho zrostantia Ukrainy / Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva. Kharkiv : KhNADU. 2014. № 2 (7). Т. 1. S. 8–14.
3. Revenko D. S. Doslidzhennia dynamichnoi stiikosti ekonomichnoho zrostantia Ukrainy (determinovanyi pidkhid) / Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Cherkasy. 2014. Vyp. 2. S. 146–155.

References:

1. Davydova I. O., Revenko D. S., Lyba V. O. The stability of socio-economic systems under conditions of global development: Collective monographi / under the editorship of T. Derkach, Doctor of Economic Science // Coastal Regions: Problems and Paradigms of Socio-Economic Development. Riga, Latvia : Publishing House "Baltija Publishing". 2018. P. 167–187.
4. Cobb Ch. W., Douglas P. H. A theory of production / American Economic Review. 1928. V. 18. № 1. P. 139–165.
5. Кейнс Дж. М. Общная теория занятости, процента и денег. М. : Гелиос АВР. 2002. 325 с.
6. Столерю Л. Равновесие и экономический рост. М. : Статистика. 1974. 376 с.

Revenko D.S.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Economics and Marketing,
M.E. Zhukovsky National Aerospace University
"Kharkiv Aviation Institute"

MODELLING AND DIAGNOSTICS OF THE SUSTAINABILITY OF UKRAINE'S MACROECONOMIC SYSTEM (STOCHASTIC APPROACH)

The article conducts research of sustainability of Ukraine's macroeconomic system that is based on a stochastic approach. Modern tendencies of development, constant transformations of socio-economic systems under the influence of dynamic changes in the external environment cause diversification and divergence of evolutionary processes in these systems. These changes are caused by many factors; one of the main is the dynamism of changes in economic systems, constant market transformations, the combination of evolution and involution in the processes of socio-economic transformation.

The use of a stochastic approach for macroeconomic modelling allows solving several problems of diagnostics and management of their sustainability, namely: to isolate systemic factors of negative and positive influence on the stability of the macroeconomic system, to construct causative models that allow diagnosing the state of stability of the system under the influence of changes of individual factors, obtain predictive models of the states of the macroeconomic system.

The construction of a stochastic model is a rather complicated process due to the fact that its construction requires the processing and analysis of a significant amount of numerical data, to extrapolate the tendencies that took place in the past.

The structure of the developed method of sustainability modelling on the new development of stochastic models for diagnosing the development of the macroeconomic system goes away from seven stages. Thus, at the first stage of the study, the purpose and objectives of the study are determined. At the second stage, all possible elements of the socio-economic system and indicators that characterize them are determined. The third stage of the developed method of stochastic modelling provides for the systematization of elements of the socio-economic system and components of the external environment based on the study of stochastic interactions and interaction between them. At the fourth stage of the method, the formation of a stochastic model and the evaluation of its parameters are carried out. At the fifth stage of the method for better visu-

alization of stochastic models constructed, diagnostics and management of the stability of the macroeconomic system, a block diagram of stochastic connections is constructed. At the sixth stage of the method, a selection of forward-looking variables is conducted in order to construct a stochastic model for forecasting the stability of the macroeconomic system of Ukraine. At the last, seventh stage, an analysis of the stability limits of the system, as well as decomposition of the components of the stochastic model to predict the state of stability of the system for future periods and determine the main parameters affect the state of stability.

The proposed method allows investigating the impact of individual sectors of the economy on the state of stability of the macroeconomic system, as well as predicting this state for future periods.

УДК 336.71:339.7

Дятлова Ю.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, обліку та аудиту
Донецького державного університету управління

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ, ІНТЕГРАЦІЯ ТА ІНТЕРНАЛІЗАЦІЯ В БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Систематизовано теоретико-методологічні аспекти щодо дослідження процесів інтеграції, інтернаціоналізації та інтерналізації в банківському секторі. Виявлено підпорядкованість і взаємозалежність процесів в аспекті глобалізації та конкуренції в банківській сфері. Показано, що базисом інтеграції є процеси інтернаціоналізації та інтерналізації. Запропоновано сутність поняття інтерналізації як процесу в національному банківському секторі чи системі під впливом зовнішніх чинників. Визначено фокус дослідження процесів інтерналізації на мікро- та макро-рівнях національної банківської системи за умов доступу іноземного банківського капіталу.

Ключові слова: інтеграція, інтернаціоналізація, інтерналізація, підпорядкованість і взаємозалежність процесів, фокус дослідження процесів.

Систематизированы теоретико-методологические аспекты по исследованию процессов интеграции, интернационализации и интернализации в банковском секторе. Выявлена подчиненность и взаимозависимость процессов в аспекте глобализации и конкуренции в банковской сфере. Показано, что базисом интеграции являются процессы интернационализации и интернализации. Предложена сущность понятия интернализации как процесса в национальном банковском секторе или системе под влиянием внешних факторов. Определен фокус исследования процессов интернализации на микро- и макроуровне национальной банковской системы в условиях доступа иностранного банковского капитала.

Ключевые слова: интеграция, интернационализация, интернализация, подчиненность и взаимозависимость процессов, фокус исследования процессов.

The theoretical and methodological aspects concerning the study of the processes of integration, internationalization and internalization in the banking sector are systematized. The subordination and interdependence of processes in the aspect of globalization and competition in the banking sphere are revealed. It is shown that the basis of integration is the processes of internationalization and internalization. The essence of the concept of internalization as a process in the national banking sector or the system under the influence of external factors is proposed. The focus of the study of the processes of internalization at the micro and macro levels of the national banking system under the conditions of access of foreign bank capital is determined.

Keywords: integration, internationalization, internalization, subordination and interdependence of processes, focus of research of processes.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, які посилюють конкуренцію на світових ринках, розвиток національної економіки залежить від ступеня інтеграції у світогосподарські зв'язки, а також від конкурентних переваг певних її секторів і галузей. Розвиток банківського сектору України є пріоритетним з точки зору забезпечення фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання різних галузей і сфер, здійснення визначального впливу на соціально-економічні процеси в державі. Разом з тим, цей сектор економіки є найбільш інтегрованим у світову фінансову систему, а тому залежним від циклічних фінансово-економічних криз. Означене вище актуалізує питання теоретичного обґрунтування інтернаціоналізації та інтеграції щодо банківського сектору, конкуренції на національному ринку банківських послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема, що виникають в глобалізаційній економіці, зокрема інтернаціоналізації, інтеграції, конкуренції в банківській сфері, присвячені труди видатних вітчизняних вчених, таких як Я. Белінська, О. Білорус, С. Богачов, В. Геєць, В. Іноземцев, В. Коваленко, Д. Лук'яненко, В. Міщенко, О. Мозговий, В. Онищенко, Л. Руденко, С. Румянцев, А. Семенов, А. Чухно, та ін. У наукових працях аналізуються важливі теоретичні і практичні питання розвитку банківської системи і діяльності кредитно-фінансових інститутів здебільшого щодо ринкових умов господарювання та трансформації економіки. Однак з'ясування сутності та взаємозалежності процесів інтернаціоналізації, інтеграції та інтерналізації у банківській сфері в умовах глобальної конкуренції у вітчизняній економічній літературі ще не одержало необхідного розвитку. Крім того, досягнення західної економічної теорії не можуть бути цілком адаптовані до сучасних реалій і задовольнити потреби практиків. Тому розроблення теоретико-методологічних аспектів щодо процесів, які відбуваються в банківському секторі на сучасному етапі розвитку економіки, є актуальним.

Формулювання цілей статті. Систематизувати теоретико-методологічні аспекти щодо дослідження процесів інтеграції, інтернаціоналізації та інтерналізації в банківському секторі за умов глобальної конкуренції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значення банківської системи для розвитку економіки аргументовано теоретично і підтверджено на практиці. Це положення доведено пред-

ставниками різних наукових шкіл, наприклад, в концепції А. Сміта, Д. Рікардо, І. Ріссера щодо ефективного розміщення ресурсів в економічній системі, а також в концепції А. Пігу, Дж. Герлі, Р. Голдсмита, У. Зілбера, Е. Коена, Е. Шоу, М. Фрідмена про стимулювання економічного росту за допомогою змін у пропозиції грошей.

У сучасних умовах роль банківської системи суттєво зростає у зв'язку з посиленням глобалізації світового господарства і процесів інтернаціоналізації на фінансових ринках країн. Процеси глобалізації підсилюють конкуренцію на всіх ринках. Ринок фінансових послуг, зокрема банківських, має певні відмінності від товарних ринків, і саме в силу таких відмінностей підлягає більш значному регулюванню. При цьому вимоги на ринку висувуються не до послуги, а щодо результатів діяльності фінансово-кредитних установ. Ринок банківських послуг характеризується значною конкуренцією.

У словниках і навчальній літературі трактується, що конкуренція є важливим елементом механізму саморегулювання ринкової економіки і водночас конкретна форма її функціонування. За суттю – це суперництво між суб'єктами ринкової економіки за найкращі умови виробництва товару або послуги, вигідну позицію на ринку тощо. Конкуренція є тією ринковою силою, що забезпечує взаємодію попиту і пропозиції, яка урівноважує ринкові ціни на товари або послуги. Саме конкуренція відбиває зв'язок між виробництвом і реалізацією продукту, який є причинно-наслідковим, суттєвим, необхідним і повторюваним, тобто об'єктивним економічним законом. Закон конкуренції відображає причинно-наслідковий зв'язок між можливостями створити продукт, потрібний споживачам, і можливостями реалізувати його з вигодою. Слід погодитися з думкою В. Коваленко, що «конкуренцію – природно і об'єктивно існуюче явище – можна розглядати як закон товарного господарства, дія якого для товаровиробників є зовнішньою примусовою силою до підвищення продуктивності праці на своїх підприємствах, розширення масштабів виробництва, прискорення науково-технічного прогресу, впровадження нових форм організації виробництва і систем зарплати тощо» [1, с. 446].

Банківська конкуренція – економічний процес взаємодії та суперництва банків, інших учасників фінансового ринку, у процесі якого вони намагаються забезпечити собі надійне становище на ринку банківських послуг з метою

максимально повного задоволення різноманітних потреб клієнтів та отримання найбільшого прибутку за допустимого ризику [2, с. 64].

Слід зазначити, що проблема конкуренції в банківській сфері в умовах глобалізації та інтернаціоналізації досліджується багатьма науковцями. Поняття “глобалізація” вперше використано Дж. Макліном (1981 р.), а в науковий обіг уведено Т. Левітом [3]. У різних наукових школах щодо терміну «глобалізація» надаються власні трактування. Однак слід погодитися з думкою про зміну статусу глобалізації з тенденції світової економіки на таку, що є всесвітньою, всеосяжною і охоплює не тільки економіку, але й політику, культуру та інші сфери життєдіяльності. Згідно з комплексним підходом, глобалізація є комплексним геополітичним, гео економічним, геокультурним явищем, що впливає на всі складові життєдіяльності суспільства [4, с. 269].

Фінансова сфера, з однієї сторони, є складовою, що забезпечує життєдіяльність суспільства, з іншої – є одним із визначальних глобалізаційних сегментів [5, с. 64], який впливає на світовий економічний простір. На думку вчених, «фінансова глобалізація передбачає вільний рух капіталів між країнами за допомогою відповідної фінансової інфраструктури: банків, ТНК, фондових бірж, міжнародних фінансових інституцій тощо» [6, с. 29].

Вплив глобалізації на розвиток банківської сфери є таким: «із розвитком міжнародного банківського бізнесу усе більше банківських установ буде здобувати статус ТНК; зростання обсягів операцій ТНК призведе до розширення масштабів міжнародного банківського бізнесу; стратегія й тактика розвитку банківських установ все більшою мірою буде спиратись не стільки на індикатори розвитку національної економіки, скільки на індикатори економічної ситуації у світі, з поступовим переходом до глобального режиму діяльності банківського бізнесу; зростання зацікавленості банківських

установ країн світу в розширенні міжнародного співробітництва сприятиме посиленню відкритості економік країн світу; частка іноземного банківського сектора в національних економіках буде стрімко збільшуватись; зростатиме наукоємність відтворювального процесу, що призводитиме до зростання періоду окупності й відповідної довгострокової участі банківського сектора» [7, с. 6].

Запропоновані поняття глобалізації банківської сфери розрізняються [4; 8; 9], що обумовлено ракурсом та метою дослідження. Розглядаючи поняття та етапи банківської глобалізації, вчені неодмінно включають і інтеграцію [14], а інколи й інтернаціоналізацію [4].

На нашу думку, ці процеси розрізняються, однак мають певну підпорядкованість і взаємозалежність (рис.).

Процеси інтеграції лежать в основі глобалізації. Інтеграцію визначають як процес об'єднання елементів в одне ціле. В економіці, зокрема банківській сфері, під інтегруванням розуміють процес об'єднання (приєднання, включення) суб'єктів господарювання, що належать до однієї або декількох галузей, секторів, сфер економіки, в певні структури з метою реалізації економічних інтересів як в рамках однієї країни (національна інтеграція), так і декількох країн (міжнародна інтеграція). Саме міжнародна інтеграція стала фундаментом для глобалізації. На думку вчених, «інтеграція банків у світовий фінансовий простір – це процес об'єднання банків в єдине ціле з учасниками цього простору через систему економічних відносин, які виникають в процесі надання останніми банківських послуг своїм клієнтам» [10]. При цьому дослідження процесу інтеграції банків зазвичай відбувається з точки зору таких ознак: причина інтеграції; цілі інтеграції; сутність інтеграції; результат інтеграції [10, с. 10-11].

В інтеграції банків виділяють чотири рівні, для яких є характерним певний набір міжна-

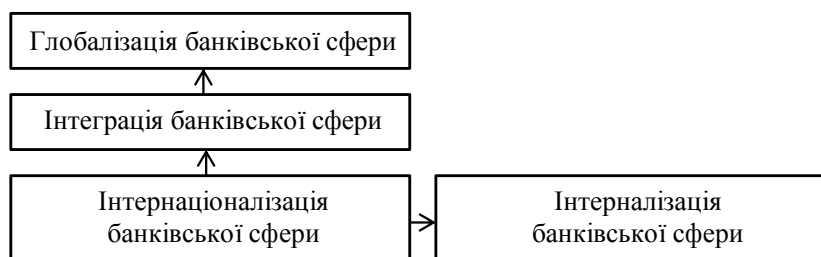

Рис. Підпорядкованість і взаємозалежність процесів, пов'язаних з глобалізацією банківської сфери

родних банківських послуг: перший – початковий (здійснення міжнародних розрахунково-платіжних операцій); другий – середній (надання послуг першого рівня, фінансування зовнішньоекономічної діяльності клієнтів, участь у крупних проектах іноземних банків, економічні відносини з експортними агентствами, іноземними партнерами клієнтів); третій – розвинутий (надання послуг попередніх рівнів, консалтингових послуг з інвестування на міжнародних ринках, участь в організації великих інвестиційних проектів незалежно від національної приналежності клієнта, що потребує налагодження економічних відносин з іноземними банками, інвесторами, інформаційними і рейтинговими агентствами, біржами та позабіржовими учасниками торгівлі фінансовими інструментами); четвертий – глобальний (надання всього спектра міжнародних банківських послуг, що передбачає наявність різноманітних економічних відносин з учасниками світової фінансової системи) [11, с. 97].

Інтегрування банків досліджено на прикладі взаємодії банків і страхових компаній. Сутністю цього процесу, вважають дослідники, є «розширення та поглиблення взаємозв'язків і взаємозалежностей між страховим і банківським ринками (вітчизняними і зарубіжними), спрямовані на поєднання і взаємне зближення учасників обох ринків через переплетіння та задоволення їх економічних інтересів» [12, с. 162]. Інтеграція як процес приєднання до певного ринку, економічної системи, об'єднання країн розглянуто щодо розширення Європейського Союзу, в тому числі його фінансової сфери.

Інтернаціоналізація, на нашу думку, і є першим рівнем інтеграції, її базисом. Доволі часто ці процеси вважають ідентичними. Про це свідчить надане в колективній монографії визначення: «У широкому значенні інтернаціоналізація означає участь банків в різних інтегрованих структурах (банківських консорціумах, банківських корпораціях, фінансових холдингових групах, альянсів) та створення “наднаціональних банків”, якими є транснаціональні банки (Goldman Sachs, Merrill Lynch, Reiffeisenbank, Societe Generale, Citigroup та ін.), Міжнародний банк реконструкції та розвитку, регіональні банки розвитку (Європейський центральний банк, Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку та ін.)» [4, с. 269]. Між тим, діяльність банків у рамках інтегрованих структур і є інтеграцією, а створення транснаціональних

банків – це інтернаціоналізація. До інтеграційних процесів відноситься й створення Європейського та інших регіональних банків.

Процеси інтернаціоналізації обумовлені міжнародною діяльністю банків. Початком процесів вважають відкриття в XIX столітті англійськими банками представництв за кордоном з метою налагодження торгівлі зі своїми колоніями. Надалі й бельгійські, французькі, німецькі, а також японські банки включилися до процесу. На думку експертів Світового банку, лібералізація в сфері фінансових послуг для ринків, що розвиваються, більш ніж у чотири рази вигідніша, ніж у сфері торгівлі товарами [13, с. 130].

Процеси інтернаціоналізації відзначено в банківських секторах майже кожної країни. Але такі процеси відрізняються від тих, що характеризують діяльність банків з національним капіталом. Тому, на нашу думку, в дослідженнях слід розрізняти процеси, пов'язані з функціонуванням представництв та філій іноземних банків на ринку банківських послуг окремої країни або групи країн, а також іноземного інвестування в активи (інтернаціоналізація), від таких, що характеризують діяльність банків певної країни у рамках її національного банківського сектору чи системи (інтерналізація). Термін «інтерналізація» походить від англійського слова *internal*, тобто внутрішній.

Враховуючи це, інтернаціоналізація – це процеси мікрорівня (функціонування міжнародних, транснаціональних банків), а інтерналізація – це процеси від мікро- до макрорівня (функціонування вітчизняного банку, банківського сектору, національної банківської системи за умов вільного чи обмеженого доступу іноземного банківського капіталу). Отже, фокус досліджень процесів у банківському секторі, системі буде змінюватися.

Між тим, у наукових дослідженнях щодо розвитку національної банківської системи, банківського комерційного сектору таке розмежування процесів не застосовується, виходячи з визначень понять, що надаються. Наприклад, запропоновано під інтернаціоналізацією банківської системи розуміти «як процес виходу за межі вітчизняного ринку, так і входження закордонних інвесторів до вітчизняних банків», «відкриття національними комерційними банками представництв, відділів та філій в інших державах, а також допуск іноземних банків на власний банківський ринок» [4, с. 269]. Однак відмінність між позитивними та негативними наслідками

таких процесів, механізмів їх регулювання вказують на потребу їх розмежування.

Слід погодитися з думкою науковців [14], що основними мотивами входження іноземних банків на східно- та центральноєвропейські ринки були ринкові (захоплення нових ринків та отримання вищих прибутків) та регуляторні фактори. На ранній стадії входження їхня основна діяльність зводилася до обслуговування клієнтів з материнської країни. На той час ці цільові клієнти були більш платоспроможними, ніж навіть великі внутрішні компанії. Тобто іноземний капітал підтримував передусім діяльність іноземного бізнесу, розширюючи тим самим його присутність на території країни і створюючи умови для експорту з неї прибутків. Пізніше основним мотиваційним фактором стало одержання ринкових переваг. У країнах Східної та Центральної Європи обсяг банківських послуг є набагато нижчим, ніж у розвинених економіках, тому потужні іноземні банки, продаючи більш складні послуги, легко залучають кращих клієнтів, що несуть найнижчі ризики, чим посилюють конкуренцію в банківському секторі, впливають на стійкий розвиток і фінансову безпеку системи.

Висновки. Таким чином, систематизація теоретико-методологічних аспектів щодо дослідження процесів інтеграції, інтернаціоналізації та інтерналізації в банківському секторі дозволила визначити підпорядкованість і взаємозалежність процесів, пов'язаних з глобалізацією банківської сфери та конкуренцією. Так, процеси інтеграції лежать в основі глобалізації. Першим рівнем інтеграції, її базисом є інтернаціоналізація та інтерналізація. В дослідженнях слід розрізняти процеси, пов'язані з функціонуванням представництв та філій іноземних банків на ринку банківських послуг окремої країни або групи країн, а також іноземного інвестування в активи (інтернаціоналізація), від таких, що характеризують діяльність банків певної країни у рамках її національного банківського сектору чи системи (інтерналізація). Враховуючи це, інтернаціоналізація – це процеси мікрорівня (функціонування міжнародних, транснаціональних банків), а інтерналізація – це процеси від мікро- до макрорівня (функціонування вітчизняного банку, банківського сектору, національної банківської системи за умов вільного чи обмеженого доступу іноземного банківського капіталу). Отже, фокус досліджень процесів у банківському секторі, системі буде змінюватися.

Бібліографічний список:

1. Коваленко В.В. Грошово-кредитна політика та її вплив на подолання структурних дисбалансів економіки України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 12. С. 445–449.
2. Карчева Г.Т., Смовженко Т.С., Міщенко В.І. Ефективність та конкурентоспроможність банківської системи України: монографія / За заг. ред. д-ра екон. наук Г.Т. Карчевої. Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. 279 с.
3. Levitt T. The Globalization of Markets. Harvard Business Review. 1983. 61 (May/June). P. 92–102.
4. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів: монографія / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. Тернопіль: «Вектор», 2012. 462 с.
5. Лук'янов В. Сучасна фінансова економіка: глобалізаційна складова та цивілізаційні пріоритети. Банківська справа. 2013. № 1 С. 64–75.
6. Шаравара Р.І. Глобалізація фінансових ринків: асиметричність розвитку та державного впливу. Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 9-2. С. 28–31.
7. Ісютін С.А. Розвиток банківської системи країн в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02. Донецьк, 2010. 20 с.
8. Калініченко Л.Л. Глобалізація банківської діяльності та її вплив на банківську систему України. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. № 43. С. 77–81.
9. Bond P. The globalization of commercial banking. Business and Economics Journal. URL: <http://www.aabri.com/manuscripts/11891.pdf>.
10. Петров А.В. Макроэкономические аспекты интеграции российских банков в мировую финансовую систему: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.10. Волгоград, 2003. 24 с.
11. Пшик Б.І. Глобалізація та розвиток світових інтеграційних процесів як передумови зміни характеру банківського бізнесу. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. Суми: УАБС НБУ, 2006. Т. 17. С. 89–99.
12. Кнейслер О. Інтеграція банків і страхових компаній в умовах глобалізації. Наука молода. 2014. № 21. С. 162–168.
13. Шпиг Ф.І. Інтернаціоналізація банківських систем: мотиви і принципи експансії іноземного капіталу. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. Суми: УАБС НБУ, 2006. Т. 17. С. 130–137.
14. Гесць В. Іноземний капітал у банківській системі України. Дзеркало тижня. № 26 (605). 8–14 липня 2006. URL: // <http://www.dt.ua/2000/2040/53895>.

References:

1. Kovalenko V.V. (2016) Ghroshovo-kredytna polityka ta jiji vplyv na podolannja strukturnykh dysbalansiv ekonomiky Ukrainy [Monetary policy and its influence on overcoming structural imbalances of the Ukrainian economy]. *Global and national problems of the economy*, no 12, pp. 445–449.
2. Karcheva H.T., Smovzhenko T.S., Mishchenko V.I. (2016) Efektyvnist ta konkurentospromozhnist bankivskoi systemy Ukrainy [Efficiency and Competitiveness of the Ukrainian Banking System]. Kyiv: State Higher Educational Institution «University of Banking». (in Ukrainian)
3. Levitt T. (1983) The Globalization of Markets. *Harvard Business Review*, 61, May/June, pp. 92–102.
4. Dziubliuk O.V. (ed.) (2012) Bankivska systema Ukrainy: stanovlennia i rozvytok v umovakh hlobalizatsii ekonomichnykh protsesiv [Banking system of Ukraine: formation and development in the conditions of globalization of economic processes]. Ternopil: Vector, 462 p. (in Ukrainian)
5. Luk'ianov V. (2013) Suchasna finansova ekonomika: hlobalizatsiina skladova ta tsyvilizatsiini priorytety [Modern Financial Economics: Globalization and Civilization Priorities]. *Banking*, no. 1, pp. 64–75.
6. Sharavara R.I. (2016) Hlobalizatsiia finansovykh rynkiv: asymetrychnist rozvytku ta derzhavnoho vplyvu [Globalization of financial markets: asymmetry of development and state influence]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 9-2, pp. 28–31.
7. Isiutin S.A. (2010) Rozvytok bankivskoi systemy krain v umovakh hlobalizatsii [Development of the banking system of countries in the conditions of globalization] (PhD Thesis), Donetsk: Donetsk National University.
8. Kalinichenko L.L. (2013) Hlobalizatsiia bankivskoi diialnosti ta yii vplyv na bankivsku systemu Ukrainy [Globalization of banking activity and its influence on the banking system of Ukraine]. *Bulletin of the Economy of Transport and Industry*, no. 43, pp. 77–81.
9. Bexley J.B., Bond P., Maniam B. The globalization of commercial banking. *Business and Economics Journal* (electronic journal). Available at: <http://www.aabri.com/manuscripts/11891.pdf> (Accessed 30 November 2018).
10. Petrov A.V. (2003) Makroekonomicheskie aspekty integratsii rossiyskikh bankov v mirovuyu finansovuyu sistemu [Macroeconomic aspects of the integration of Russian banks in the global financial system] (PhD Thesis), Volgograd: Volgograd State Technical University.
11. Pshyk B.I. (2006) Hlobalizatsiia ta rozvytok svitovykh intehratsiinykh protsesiv yak peredumovy zminy kharakteru bankivskoho biznesu [Globalization and development of global integration processes as a prerequisite for changing the nature of banking business]. *Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine*, vol. 17, pp. 89–99.
12. Kneisler O. (2014) Intehratsiia bankiv i strakhovykh kompanii v umovakh hlobalizatsii [Integration of banks and insurance companies in the context of globalization]. *Young science*, no. 21, pp. 162–168.
13. Shpyh F.I. (2006) Internatsionalizatsiia bankivskoykh system: motyvy i pryntsypy ekspansii inozemnoho kapitalu [The internationalization of banking systems: the motives and principles of expansion of foreign capital]. *Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine*, vol. 17, pp. 130–137.
14. Heiets V. (2006) Inozemnyi kapital u bankivskii systemi Ukrainy [Foreign capital in the banking system of Ukraine]. *Mirror of the week* (electronic journal), no. 26 (605), July 8-14. Available at: <http://www.dt.ua/2000/2040/53895> (Accessed 30 November 2018).

Diatlova Yu.V.

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor at the Department of Finance,
Accounting and Taxation
of Donetsk State University of Management

INTERNATIONALIZATION, INTEGRATION AND INTERNALIZATION IN THE BANKING SECTOR: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS IN THE GLOBAL COMPETITION CONTEXT

In the article, the theoretical and methodological aspects of the study of the processes of integration, internationalization and internalization in the banking sector are systematized. The systematization allowed determining the subordination and interdependence of these processes associated with the globalization of the banking sector and competition. Thus, the processes of integration underlie the globalization. The first level of integration, its basis, is the internationalization and internalization processes.

The processes of internationalization and internalization are conditioned to the bank international activity. During the research have to distinguish between processes related to the functioning of representative offices and branches of foreign banks in the market of banking services of an individual country or group of countries, as well as foreign investment in assets (internationalization), from those characterizing the activity of banks of a certain country within the framework of its national banking sector or system under conditions of access and competition of foreign capital (internalization). Based on the differences in the characteristics of the processes, it is proposed to distinguish the concept of internalization.

Considering this, internationalization is a process of micro-level (functioning of international, transnational banks). Unlike internationalization, internalization is a process from micro to macro level (the functioning of a domestic bank, the banking sector, the national banking system in the conditions of free or restricted access of foreign bank capital). Consequently, the focus of research on processes in the banking sector or the system will change. In studying the process and results of internationalization, the activities of a particular international or transnational bank, its impact on the banking system of a country, the associations of countries and around the world are assessed. In researching the process and results of internalization, the activities of the national bank, sector, and system within the framework of a particular country, national unions, and the world have to be evaluated. These aspects ought to be taken into account when studying competition.

НОТАТКИ